

T.C
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

HZ. ÖMER'İN HUKUK ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Muhammed Ömer AKYILDIZ

Danışman
Prof. Dr. Hadi SAĞLAM

Aralık 2023, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Muhammed Ömer AKYILDIZ

T.C

ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

Program Adı : Tezli Yüksek Lisans

Tez Başlığı : Hz. Ömer'in Hukuk Anlayışı

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 86 sayfalık kısmına ilişkin 07/12/2023 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: % 6' dır.

Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimedenden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 18.12.2023

Danışman

Prof. Dr. Hadi SAĞLAM

Öğrenci

Muhammed Ömer AKYILDIZ

KILAVUZA UYGUNLUK

“Hz. Ömer’in Hukuk Anlayışı” başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Muhammed Ömer AKYILDIZ

Danışman

Prof. Dr. Hadi SAĞLAM

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Prof. Dr. Hadi SAĞLAM danışmanlığında **Muhammed Ömer AKYILDIZ** tarafından hazırlanan “**Hız. Ömer’in Hukuk Anlayışı**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Temel İslâm Bilimleri** Ana Bilim Dalı’nda **Yüksek Lisans** tezi olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

18/12/2023

JÜRİ:

Danışman: **Prof. Dr. Hadi SAĞLAM**

(İmza)

Üye : **Prof. Dr. Davut YAYLALI**

(İmza)

Üye : **Dr. Öğr. Üyesi Salih GÜNER**

(İmza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun /.... /..... tarih vesayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /..... /

Prof. Dr. Necdet TOZLU

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Müslümanlar yaşadıkları problemleri çözmek için senelerdir arayış içindedirler. Bu problemleri çözüme kavuştururken başvurulan en önemli bilgi kaynağı hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerimdir. Fakat burada çok önem arz eden bir mesele vardır ki o da Kur'an'ın kendi içinde, ruhundan kopmadan anlaşılmasıdır. Hz. Peygamber'in (a.s.) İslâm dininin temellerini atıp hızla güçlenmesi ve aynı zamanda İslâm'ın da hızla büyümesi, bu başarısını Kur'an ruhuna borçludur. Müslümanların Kur'an'a verdikleri değer hiçbir zaman eksilmemiştir. Fakat kutsallık kavramına yüklenen mana ütopyeleşmiş, esrarengiz bir yapıya bürünmüştür. İlk emri oku olan Kitap ki, buradaki okuma zihnin okumasıdır; birçok kere tilavetten öteye geçememiş, adeta sevap makinesi gibi kabul görmüştür. Bu tür okumalarla İslâm Medeniyeti, çağdaş bir medeniyet olmaktan çok uzak kalmıştır. Bu konuda Hz. Ömer'in Kur'an ve Sünnet'ten yola çıkarak, ortaya koyduğu kendi içtihatları önemini göstermektedir. Bugün yeni ve güçlü bir dirilme sağlanabilmesi için Kur'an'ın bütün yönleriyle ve aşıkâr bir şekilde anlaşılması dahası tıpkı "Allah'ın yardımı ne zaman" diyenler gibi tüm varlığını ortaya koyan sorumluluk sahibi kimselerin bu Kur'an ruhunu anlaması ve yetişmesi elzemdir.

Hiz. Ömer gibi bir şahsiyet hakkında bana çalışma yapmamı teklif eden aynı zamanda her türlü desteği bana sunan çok değerli üstadım ve hocam Prof. Dr. Hadi SAĞLAM'a saygılarımı ve şükranlarımı arz ediyorum. Yine tezimle ilgili beni, eleştirileri ve önerileriyle yönlendiren değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Salih GÜNER'e saygılarımı ve şükranlarımı sunuyorum. Beni yetiştirip bu yaşına kadar maddi manevi her türlü desteği ve imkânı önüme sunan babama ve anneme saygı, sevgi ve şükranlarımı en içten bir şekilde sunuyorum. Yine kardeşim Y. Bilal AKYILDIZ'a ve dostluğumuz eski yıllara dayanan ve bu ilim yolculuğumda, imkânları ölçüsünde yanımda olan ve yol gösteren değerli dostlarım Enes YILMAZ, Selim ÖZDEMİR ve Ahmet EFE'ye de şükranlarımı sunuyorum.

M. Ömer AKYILDIZ, Erzincan, 2023

HZ. ÖMER'İN HUKUK ANLAYIŞI

Muhammed Ömer AKYILDIZ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Aralık 2023

Danışman: Prof. Dr. Hadi SAĞLAM

ÖZET

Bu çalışma Hz. Ömer'in hayatını, liderliğini ve kendi döneminde ortaya çıkan birtakım problemlere karşı çözüm önerilerini ve olaylara bakış açısını inceleyerek onun hukuk anlayışını ortaya koymaya çalışmaktadır. Hz. Ömer'in gerek Hz. Peygamber'in (a.s) döneminde gerek ilk halife Hz. Ebubekir'in (r.a) halifeliği döneminde gerekse kendi halifeliği döneminde karşılaştığı birtakım sosyal olaylara karşı uyguladığı içtihatlar, kendi döneminde karşılaşılan problemlerin çözümünde çok etkili ve isabetli olduğu anlaşılmaktadır. Biz ise ortaya koyduğumuz çalışmamızda Hz. Ömer'in yapmış olduğu içtihatları tespit ederek ve bu içtihatların öneminin vurgulanması adına farklı bir bakış açısı benimseyerek günümüz problemleri adına bir bakış felsefesi ortaya koymaya çalıştık. Ayrıca Hz. Ömer'in; özellikle lider olarak kamu ve özel hukuk alanında yapmış olduğu içtihatlar, onu sadece tarihi bir figüran olmaktan öteye götürerek İslâm'ın hukuki mirasının temellerinin atılmasına büyük katkı sağlamıştır. Yapmış olduğumuz çalışma, dört bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm Hz. Ömer'in kişisel bilgilerini içermektedir. İkinci bölüm Hz. Ömer'in hukuku işletirken temel aldığı hususları barındırmaktadır. Üçüncü bölüm Hz. Ömer'in içtihadı temellerini kapsamaktadır. Dördüncü bölüm ise Hz. Ömer'in kamu ve özel hukuk dallarında yaptığı içtihatları içermektedir. Sonuç kısmında ise elde edilen neticeler ortaya konulmuş ve İslâm Hukukunda içtihadın mahiyetinin daha iyi kavranması ve aynı zamanda İslâm Hukukunun yürürlüğünün sağlanması adına, bu konunun önemi daha fazla vurgulanarak daha çok çalışma yapılması gerektiğinin altı çizilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Genel Hukuk, Özel Hukuk, Ahkâm, İctihat

HZ. ÖMER'S UNDERSTANDING OF LAW

Muhammed Ömer AKYILDIZ

Erzincan Binali Yıldırım University,

Graduate School of Social Sciences

Master's Thesis, December 2023

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Hadi SAĞLAM

ABSTRACT

This study tries to reveal Omer's understanding of law by examining his life, his leadership, his suggestions for solutions to some problems that emerged during his time, and his perspective on events. It is understood that the jurisprudence that Omar implemented against some social events he encountered both during the Prophet's period, during the caliphate of the first Caliph Abu Bakr, and during his own caliphate was very effective and accurate in solving the problems encountered during his time. In our study, we tried to put forward a philosophy of perspective on today's problems by identifying Omer's jurisprudence and adopting a different perspective in order to emphasize the importance of these jurisprudence. Also, Omer; His jurisprudence, especially as a leader, in the field of public and private law, made him more than just a historical figure and contributed greatly to laying the foundations of the judicial heritage of Islam. The study we have done consists of four parts. The first chapter contains Omer's personal information. The second chapter contains the issues on which Omer bases his practice of law. The third chapter covers the foundations of Omer's jurisprudence. The fourth chapter includes Omer's jurisprudence in the fields of public and private law. In the conclusion, the results obtained are presented and it is underlined that more work needs to be done by emphasizing the importance of this issue in order to better understand the nature of ijtiḥad in Islamic Law and at the same time to ensure the enforcement of Islamic Law.

Keywords: Public Law, Private Law, Provisions, Diligence

İÇİNDEKİLER

HZ. ÖMER'İN HUKUK ANLAYIŞI

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR CETVELİ.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN HAYATI

1.1. Hz. Ömer Kimdir?	3
1.2. Hz. Ömer'in Müslüman Oluşu.....	4
1.3. Müslüman Olduktan Sonra Hz. Ömer	5
1.4. Hz. Ömer'e Vahyin Muvâfakâtı	6
1.5. Hz. Peygamber Sonrası Hz. Ömer	8
1.6. Hz. Ebû Bekir Döneminde Hz. Ömer	9
1.7. Hz. Ömer'in Hilafet Dönemi	11

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN HUKUK ANLAYIŞININ TEMELLERİ

2.1. İslâm Hukukunun Kaynakları	16
2.1.1. Yazılı (Asli) Kaynaklar	16

2.1.1.1. Kitap (Kur'an-ı Kerim).....	16
2.1.1.2. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Sünnet'i	20
2.2. Yazısız Kaynaklar	23
2.2.1. Örf ve Adet.....	24
2.3. Yardımcı Kaynaklar.....	26
2.3.1. İctihatlar	26
2.3.1.1. İcmâ (Kolektif Şuur).....	29
2.3.1.2. Kıyas (Bireysel İctihat).....	31
2.4. Doktrinler.....	33
2.4.1. İstihsan (Kıyasıhafi – Hanefi Yöntemi)	33
2.4.2. Maslahat (İstislâh – Maliki Yöntemi)	35

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN HUKUK ANLAYIŞININ İCTİHADİ TEMELLERİ

3.1. Nas ve İctihat Alanı İlkeselliği	38
3.2. Örfün Değişmesiyle Hükümler Değişir İlkeselliği	39
3.3. Şariat ve Din, Anayasa ve Yasa ilişkisi	39
3.4. Araç ve Amaç, Lafız ve Mana ilişkisi	41
3.5. Tarihsellik ve Evrensellik ilişkisi	43
3.6. İllet Değişince Hüküm de Değişir İlkesi.....	45

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN KAMU VE ÖZEL HUKUK ANLAYIŞI

4.1. Kamu Hukuku.....	46
4.1.1. İdare Hukuku.....	48
4.1.1.1. Sevad Arazileri	48

4.1.1.2. Hz. Ömer'in Sevad Arazisi Konusunda Farklı Yol İzlemesinin Gerekçesi	50
4.1.1.3. Hz. Ömer'in Ailenin Korunmasına Yönelik İdari Tasarruf Kararı	51
4.1.1.4. Hz. Ömer'in Yaptığı Zimmet Anlaşması	53
4.1.1.5. Divanlar	53
4.1.2. Vergi Hukuku	55
4.1.3. Ceza Hukuku	56
4.1.3.1. Hırsızlık Suçu	56
4.1.3.2. Hz. Ömer Dönemine İsnat Edilen Hırsızlık Olayının Mahiyeti	57
4.1.3.3. Hz. Ömer'in Vücut Bütünlüğüne Karşı İşlenen Suça Yaklaşımı	57
4.1.3.3.1. Gurre Tazminatı	58
4.1.3.4. Hz. Ömer'in Peygamber Dönemindeki Diyet Miktarını Artırması	59
4.1.3.5. Hz. Ömer'in Müessir Bir Fiile Sebebiyet Vermesi	60
4.1.3.6. Hz. Ömer'in Özel Hayatın Ifşasını Yapan Kişiye Verdiği Cevap	60
4.1.3.7. Hz. Ömer'in Masumiyet Karinesini İhlal Eden Hakkındaki Kararı	61
4.1.3.8. Hz. Ömer'in Suça İştirak Edenlere Verdiği Ceza	62
4.1.3.9. Suçların İçtiması	62
4.1.3.10. Taksirli Olarak Kendi Üzerinde Müessir Fiil	63
4.1.3.11. Suçu İlk Defa İşleyen Durumu	63
4.1.3.12. İçki İçme Yasağı ve Tarihi	63
4.1.3.12.1. İçkinin Tedricen Yasaklanma Evreleri	64
4.1.3.12.2. Hz. Ömer'in İçki Cezasını Arttırması	65
4.1.3.13. Hz. Ömer'in Cariyeler Konusunda Uygulamanın Tersine Hüküm Vermesi	66
4.2. Özel Hukuk	67
4.2.1. Medeni Hukuk	68

4.2.2. Kişiler Hukuku	68
4.2.2.1. Hz. Ömer'in Özel Hayatın Gizliliğini ve Konut Dokunulmazlığını İhlal etmesi.....	68
4.2.3. Aile Hukuku	69
4.2.3.1. Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber Döneminde Üç Boşama Bir Bain Talak Kabul Edilirken Üç Kabul Etmesi	70
4.2.3.2. Hz. Ömer'in İddeti Dolmadan Evlenen Kadınla Evlenmeyi Yasaklaması	71
4.2.3.3. Hz. Ömer, Hilafeti Döneminde Değişen İktisadi Yapıya Uygun Mehir Belirlemek İstemesi	72
4.2.3.4. Hz. Ömer Döneminde Sözlü Hukukun Hâkimiyeti.....	73
4.2.4. Eşya Hukuku	73
4.2.4.1. Hz. Ömer Zamanında Yolların Yedi Ziradan On Ziraya Çıkarılması	74
4.2.5. Miras Hukuku.....	75
4.2.5.1. Hz. Ömer'in Eşlerinden Mal Kaçıranlar Hakkındaki Hükmü	75
4.3. Karma Hukuk.....	76
4.3.1. Sosyal Güvenlik Hukuku	76
4.3.2. Fakirlik	77
4.3.3. Miskinlik	78
4.3.4. Müellefe-i Kulup Meselesi.....	80
4.4. Hz. Ömer Döneminde Kurumsallaşamayan Müesseseler.....	81
4.4.1. Karz Müessesesi.....	81
4.4.2. Kefaret Müessesesi.....	84
4.4.3. Fitre Müessesesi	85
4.4.4. Kefâlet Müessesesi.....	86
SONUÇ	87

KAYNAKÇA.....	89
ÖZ GEÇMİŞ	97

KISALTMALAR CETVELİ

AGE	: Adı Geçen Eser
AS	: Aleyhisselam
B.	: Bin, İbn (Oğlu)
BİNT	: Binti
Bkz	: Bakınız
ÇEV	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ed	: Editör
HZ	: Hazreti
RA	: Radiallahu Anh
SAV	: Sallahu Aleyhi Vesselam
Vd	: Ve Diğerleri

GİRİŞ

1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, Hz. Ömer'in (r.a) hayatını ve hukuk anlayışını detaylı bir şekilde inceleyerek, İslam hukukunun temel prensipleri üzerindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamıştır. Tezimiz, Hz. Ömer'in (r.a) adalet anlayışının, İslam hukukunun evrensel ilkeleriyle uyum içinde olduğunu ve onun liderliğinin, tarihsel bağlamda İslam toplumları için önemli bir referans noktası olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma, öncelikle İslam hukukunun temel kaynakları olan yazılı ve yazısız kaynakları ayrıntılı bir şekilde ele alarak, Hz. Ömer'in (r.a) içtihatlarının İslam'ın temel öğretileriyle uyumlu olduğunu ortaya koymuştur. Onun hukuk anlayışının, sadece dönemine özgü olmadığını, aynı zamanda İslam hukukunun genel prensipleriyle uyumlu bir şekilde şekillendiğini gösterir. Bu, onun liderliğinin sadece tarihsel bir olay olmanın ötesinde, İslam'ın evrensel değerleriyle uyum içinde olduğunu vurgular. Ayrıca, tez, Hz. Ömer'in (r.a) dönemindeki kamu ve özel hukuk alanlarındaki uygulamaları detaylı bir şekilde inceleyerek, onun adalet duygusu ve hukuki hükümlerine olan katkılarını belirlemiştir. Özellikle idare hukuku, vergi hukuku, ceza hukuku, medeni hukuk ve aile hukuku gibi alanlardaki uygulamalar, Hz. Ömer'in (r.a) liderliğinin hukuki düzenlemelerdeki etkisini göstermiştir. Bu, onun dönemindeki hukuki pratiğin, İslam'ın evrensel prensiplerine dayandığını ve toplumun ihtiyaçlarına uygun olarak şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, Hz. Ömer'in (r.a) hukuki mirasının, İslam hukukunun evrensel prensipleriyle uyum içinde olduğunu göstererek, sadece tarihî bir figürü incelemekle kalmayıp, aynı zamanda günümüz İslam toplumları için önemli bir rehberlik kaynağı olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu tez, Hz. Ömer'in (r.a) içtihatlarının ve hukuki yaklaşımının anlaşılması açısından bir başlangıç noktası oluşturarak, gelecekteki araştırmalara ve düşünceye katkı sağlamayı hedeflemektedir. Bu çalışma, İslam hukukunun sürekli gelişmeye ve toplumun değişen ihtiyaçlarına uyum sağlamaya açık olduğunu vurgular ve bu bağlamda Hz. Ömer'in (r.a) liderliğinin, İslam'ın evrensel değerlerini güçlendiren bir unsur olduğunu gösterir.

2. Araştırmanın Önemi

Hız. Ömer'in (r.a) hayatını ve hukuk anlayışını ele alan bu tez, sadece tarihî bir figürü incelemekle kalmayıp aynı zamanda İslam hukukunun evrensel prensiplerini anlamamıza da katkı sağlamaktadır. Hız. Ömer'in (r.a) liderliğı, adalet anlayışı ve hukuki uygulamaları, İslam'ın temel değerleriyle ne kadar uyumlu olduğunu göstererek, onun dönemindeki toplumsal ve hukuki dinamikleri aydınlatmaktadır. Bu tez, Hız. Ömer'in (r.a) hukuk anlayışının, günümüzdeki İslam hukuku düşüncesini ve adalet arayışını anlamamıza katkıda bulunacak bir çerçeve sunmaktadır. Ayrıca, Hız. Ömer'in (r.a) hukuki mirası, liderliğinin sadece dönemine özgü olmadığını, aynı zamanda İslam hukukunun genel prensipleriyle uyumlu bir şekilde nasıl şekillendiğini göstererek, İslam toplumları için ilham kaynağı olabilir ve bu alandaki araştırmalara önemli bir katkı sağlayabilir.

BİRİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN HAYATI

1.1. Hz. Ömer Kimdir?

İsmi Ömer ibn Hattab'dır. 584 yılında bütün şehirlerin anası olan ve Arap Yarımadasının kalbi konumunda olan Mekke'de dünyaya gelmiştir. Babasının adı Hattab b. Nüfeyl, annesinin adı Hanteme bint. Hâşim, dedesinin adı Nüfeyl b. Abdiluzzadır. Hz. Ömer'in mensup olduğu Kureyş kabilesi, o dönemde Arap Yarımadasındaki en güçlü kabilelerdendir. İri yapısı ve uzun boyu onu heybetli bir pehlivan olmasında önemli rol oynamıştır. Ayrıca gür sesi, okuduğu şiirleri dinleyenleri mest etmesinde zekâsının yanında en büyük silahıdır. İslam ile şereflenmeden önceki hayatı hakkında kayda değer pek fazla bilgi yoktur. Ancak gelen rivayetlerden toparlayabildiğimiz kadar bilgi vermeye gayret edeceğiz. Ergenlik dönemine ayak bastığında babası Hattab, Ömer'i dönemin revaçta olan mesleği, çobanlığa başlatmıştır. Gün boyu babasının develerini otlatıp biraz dinlenmek için oturduğunda veya uyuduğunda babasının, Ömer'i şiddetli dövdüğüne dair rivayetler gelmiştir. Hatta seneler sonra Halife Ömer (r.a), bu sıkıntılara sahne olan Decnan bozkırından geçerken; ki burası Mekke'nin civarlarındaki Kudeyd denilen bölgeye on mil uzaklıktadır, heyecanlı ve duygulu bir ruh haliyle şu ifadeleri dile getirmiştir; “Hey rahmeti bol Allah'ım! Bir zamanlar yorgunluktan oturacak olsam, babam beni döverdi. Şimdi ise Allah'tan başka büyük tanımıyorum.”¹ Bunu destekler nitelikte şunu da ekledi: “Görünen şeylerin hiçbirisi olduğu gibi devam etmez. Mal ve evlat gider geriye sadece yüce Allah kalır.” Ömer, gençlik yıllarında Arapların ileri gelenleri arasında gelenek haline gelmiş bazı sanat dallarına kendini vermiştir. Bu sanat dalları arasında

¹ Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, ed. Muhammed Ali (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 117-22; Şibli Numani, *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*, çev. Talip Yaşar Alp, 2. bs (İstanbul: Mahya Yayınları, 2016), 39-49.

şunlar vardır; şecere ilmi, hitabet, askerlik ve spor. Hz. Ömer'in birden çok kadınla evlilik yaptığı bilinmektedir. Hz. Ömer ile ilgili meşhur bir başka özellik ise lakabıdır. Hak ile batılı birbirinden ayıran manasına gelen “ Fârûk” lakabı onun bilinen en meşhur lakabıdır. Son olarak İslâm tarihinde “ emîrû'l-mü'minîn” terkibi ilk kez İslâm ümmetinin ikinci halifesi olan Ömer b. Hattab için kullanılmıştır. Hz. Ömer, Müslüman olduktan sonra hayatını gerek canıyla gerek malıyla Allah yoluna adanmış bir şahsiyet olmuştur. Ve bu yol da Ebû Lü'lü tarafından, namaz kılarken sırtından hançerlenerek şehit edilmiştir.

Tezimizin konusu daha çok Hz. Ömer'in hukuki içtihatları olduğu için çok fazla detaya girmekten imtina ediyoruz.

1.2. Hz. Ömer'in Müslüman Oluşu

İslâm tarihinin en kayda değer figürlerinden biri olan Hz. Ömer, barış güneşi, İslâm'ın, insanların kalplerine nüfuz etmesinde ve geniş kitlelere ulaşmasında önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in (a.s) duasıyla, Hz. Ömer İslâm davetinin altıncı yılında daha Müslüman olur olmaz, Müslümanları sosyo-psikolojik açıdan olumlu etkilediği ortadadır. Çünkü Müslümanlar kendilerini, o zorba cahiliye zihniyetine rağmen Kâbe'nin yanında namaz kılacak kadar güçlü hissetmişlerdir. Hz. Ömer'in Müslüman olup İslâm ile şereflenmesiyle ilgili birçok rivayet vardır. Ancak biz en meşhur olan rivayeti ve tercih ettiğimiz rivayeti zikredeceğiz. Neredeyse kaynakların hepsinde geçen en meşhur rivayete göre şehitlerin efendisi ve Arabistan Yarımadasının sırtı yere gelmemiş, cesur savaşçısı Hz. Hamza (r.a) İslâm ile şerefledikten sonra Hz. Ömer, Hz. Peygamber'i (a.s) öldürmek üzere yola çıkmıştı. Yolda Nuaym b. Abdullah ile karşılaştı ve Nuaym, Hz. Ömer'in öfkelerini görünce ona nereye böyle öfkeli gittiğini sordu. Hz. Ömer ona Hz. Peygamberi öldürmeye gittiğini söyleyince Nuaym, Hz. Ömer'e kız kardeşinin ve eniştesinin de Müslüman olduğunu haber verdi. İyice öfkelenip adeta deliye dönen Hz. Ömer hızla yönünü kardeşinin evine çevirdi. Eve geldiğinde onları Tâhâ suresinin ilk on ayetini okurken buldu. Hz. Ömer okunanın kendisine verilmesini istedi. Ancak bu talebi reddedilince öfkesi daha da arttı. Eniştesi ve kardeşini şiddetli bir şekilde dövdü. Akabinde Hz. Ömer'in kardeşi kendilerine Kur'an'ı öğreten ve Hz. Ömer'den gizlenen Habbâb b. Eret'i de yanlarına çağırarak İslâm'a girdiklerini Hz. Ömer'in yüzüne karşı söylediler. Bunun üzerine kardeşini ve

eniştesini kanlar içinde gören Hz. Ömer yumuşadı, okunanları tekrar kendisi okudu ve Müslüman olmaya karar verdi. Daha sonra, bir an önce Hz. Peygamber'i bulması gerektiğini anladı ve onun Erkam b. Ebü'l-Erkam'ın evinde olduğunu Habbâb'dan öğrendi. Hemen yola koyuldu, oraya gitti ve Allah'ın Peygamber'ine bağlılığını ilân etti.² Bir diğer rivayet ise şöyledir; Bir gece Hz. Ömer şarap içmek maksadıyla arkadaşlarını aramaya başladı ancak kimseyi bulamadı ve Kâbe'ye gitti. Orada Kâbe'yi de önüne alan ve Beytü'l-makdis'e yönelerek namaz kılan Hz. Peygamber'i gördü. Ve Kâbe'nin örtüsünün altına saklanarak Hz. Peygamber'e doğru yaklaştı ve onun Hakka suresinin 41- 46. ayetlerini okuduğunu işitti. Orada Hz. Peygamber'in okuyuşundan ve Kur'an lafızlarından etkilenip, içinden, Kur'an'ın “Şairlerin, kâhinlerin veya Muhammed'in uydurmalarıdır” gibi birtakım düşünceler geçirirken ayetler sanki onunla konuşuyormuş gibi cevap verdiğini duyunca Müslüman olmaya karar verdi. Daha sonra Hz. Peygamber namazını bitirip evine doğru yola koyulunca Hz. Ömer onu takibe başladı ve Hz. Peygamber (sav) takip edildiğini anlayınca Hz. Ömer'e doğru seslendi ve şöyle dedi: “Ne var ya Ömer?” bunun üzerine Hz. Ömer: “Allah'a, Resulüne ve onun Allah katından getirdiği şeylere iman etmeye geldim” diye cevap verince Resulullah: “Ey Ömer! Allah sana hidayet nasip etti” diyerek göğsünü sıvazladı ve imanda sebat etmesi için ona dua etti.³

1.3. Müslüman Olduktan Sonra Hz. Ömer

Hicret'in birinci yılı ile Hz. Peygamber'in (a.s) vefatı arasındaki zaman dilimi daha çok Hz. Peygamber'in (a.s) hayatını içereceği için çok fazla detaya girmeyeceğiz. Sadece Hz. Ömer'i kapsayan olayları ve konuları aktarmaya gayret edeceğiz. Bu noktada olayların tarihi yönüyle ilgilenmeyip, onun Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'i anlayışı üzerinde durup çıkarımda bulunarak yapmış olduğu içtihatlar üzerinde duracağız. Bir başka ifadeyle onun fıkhi yönünü ele alacağız. Akabinde ise günümüz ile ilişki kurmaya çalışacağız. Hz. Ömer Müslümanlığı kabul ettikten sonra hicretine kadar kaynaklar da pek de bir bilgi yoktur. Müslümanlara karşı müşriklerin zulüm ve baskılarının şiddeti her geçen gün daha da artmıştı. Müslümanlar, Hz. Peygamber'in emriyle yeniden dirilmek, daha hızlı ve yeni kitlelere İslâm'ı ulaştırmak adına

² Ebû'l-Hasan İzzettin Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, c. 2 (Beyrut: Daru'l-Marife Yayınları, 1965), 87.

³ Ahmet Ağırakça, “Hz. Ömer'in Müslüman Olması Meselesi ve Rivayetlerin Değerlendirilmesi”, *Artuklu Akademi* 1, sy 4 (2017): 3-7.

Medine'ye hicrete başladılar. Bu hicret İslâm güneşinin özgürce doğuşunun ayak sesleriydi. Hz. Ömer'de bu hicret kervanına kısa sürede ağabeyi Zeyd, eşi ve oğlu Abdullah başta olmak üzere yakınları ve arkadaşlarıyla yaklaşık 20 kişilik bir kabileyle katıldı.⁴ Müslümanların hepsi ilk başta Medine'de yer bulamayacağı için Medine yakınlarındaki Kubâ'da konaklamaya ve orayı yurt edinmeye başladılar. Hz. Ömer de Kubâ'ya gelip, Rifâa b. Abdülmünzir'in evine misafir oldu. Hz. Peygamber (sav)'de hicretini tamamlayıp onların yanına vardıktan sonra, erkekleri bir evde toplayıp kendisine biat etmeleri hususunda söz aldı, kadınların da başka bir evde toplanıp Hz. Peygamber (sav)'in adına Hz. Ömer'e biat etmelerini istedi.⁵ Hz. Peygamber, (a.s) Hz. Ömer'i Mekke'de Hz. Ebubekir ile; Medine'de ise Beni Sâlim kabilesinden İtban b. Malik ile kardeş ilan etti. Hz. Peygamber (a.s) daha sonra Medine'ye yerleşirken, birçok sahabe muhacir gibi Hz. Ömer'de Kubâ'da kalmaya devam etti. Ancak bu onun Hz. Peygamber'i (a.s) görme aşkına engel değildi. Çünkü gûnaşırı olarak Hz. Peygamber'i (a.s) görmeyi âdet edinmişti. Hz. Peygamber (a.s) gibi bir öğretmenin yanına gitmediği günler, kaçırdığı dersler onu çok rahatsız etmiş olacak ki Medine'deki din kardeşi İtbân b. Malik ile anlaşıp onu o günlerde Hz. Peygamber'in (a.s) yanına göndermiş ve daha sonra İtbân'ın edindiği bilgileri sohbet eşliğinde ondan öğrenmeye çalışmıştı.

1.4. Hz. Ömer'e Vahyin Muvâfakâtı

Müminlerin emiri tarafından şöyle bir rivayet nakledilmiştir: *Üç şeyde Rabbime muvafakat ettim:*

1. *Resulullah'a şöyle dedim Ey Allah'ın Resulü! Makam-i İbrahim'de bir namaz yeri edinsen! sonrasında İbrahim'in makamını namazgâh edin*⁶ *ayeti indi.*
2. *(Bir gün) Ey Allah'ın Resulü Huzurunuzda iyiler de facirler de giriyor. Emretseniz de ümmühatü'l-mü'minin örtünsünler dedim. Akabinde örtünme ayeti*⁷ *indi.*
3. *Resulullah'ın hanımları kıskançlıkta birleştiler. Ben de O sizi boşarsa Allah ona sizden hayırlısını verir demiştim, Bunun üzerine şu ayet indi. Eğer sizi boşayacak olursa rabbi ona, sizin yerinize sizden daha iyi olan, Allah'a*

⁴ İbn Hişâm Ebü Muhammed Abdülmelik, *es-Siretü'n-nebeviyye*, c. 2 (Beyrut: Daru İbn Kesir, 2022), 115.

⁵ Ebü Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kebîr*, ed. Muhammed Ali, c. 8 (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 4.

⁶ Bakara 2/125.

⁷ Ahzâb 33/59.

*teslimiyet gösteren, yürekten inanan, içtenlikle itaat eden, tövbe eden, kulluk eden, dünyada yolcu gibi yaşayan, dul ve bâkire eşler verebilir.*⁸

Yine aynı şekilde Mü'minûn suresinin 12-14. ayetleri inince, “Yaratanların en iyisi / ustası olan Allah ne yücedir!” demiştir ve sonrasında bu söz birebir ayet⁹ olarak inmiştir.¹⁰ Yine başka bir mesele de Hz. Ömer’in ortaya koyduğu duruş dikkat çekicidir. Abdullah b. Ubey b. Selul öldüğünde, İbn Ubey, Hz. Peygamber’e (a.s) gelerek babası için cenaze namazı kıldırmasını istemiş. Hz. Peygamber de(a.s) bu talebe olumlu karşılık verince, Hz. Ömer, Tevbe suresinde geçen “(Ya Muhammed!) onlar için ister af dile ister dileme. Onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla affetmeyecek. Bu, onların Allah ve Resulünü inkâr etmelerinden ötürüdür. Çünkü Allah fasıklar topluluğunu hidayete erdirmez.”¹¹ Ancak Hz. Peygamber (a.s), Hz. Ömer’i sabra ve sakinliğe davet etmiş ve şöyle demiştir Hz. Ömer’e: “Rabbim beni bu konuda muhayyer kıldı, ben de onun namazını kıldım.”¹² Bu yaşanan olaydan çok geçmeden Hz. Peygamber’e (a.s), Hz. Ömer’i destekler mahiyette ayet indi. Ayette Yüce Yaratıcı şöyle buyuruyordu: “Onlardan hiçbirine asla namaz kılma, onun kabri başında da durma. Çünkü onlar, Allah ve Resulünü inkâr ettiler de fasık olarak öldüler.”¹³ Hz. Ömer, Hz. Peygamber’in (a.s) hep yanında, yakınında bulunmuş; her durum ve şartta onun tam destekçisi olmuştur. Dahası fikirleri ve kararlarında da çok kere haklı çıkmıştır. Hz. Peygamber (a.s) de bunu bildiğindendir ki meydana gelen olaylarda, karşılaştığı problemlerde Kur’an’ın da emri gereği, onunla da istişarelerde bulunmuş, ona ve fikirlerine değer vermiştir. Hz. Peygamber’e Medine’de, Müslümanların namaz için mescide çağrılmasının yöntemi olarak, ezanın okunmasının teklifini Hz. Ömer yapmıştır.¹⁴ En nihayetinde şunları söyleyebiliriz. Kur’an’ın mesajlarının ruhuna inebilmek, onların amaçlarını fıkheadebilmek insan için imkân dahilindedir. Çünkü vahyin amacı dünyada, insana hak ve sorumluluklarını bildirmek, yaşanabilir bir insan medeniyeti kurdurmaktır. Dolayısıyla da inen ayetlerin hayatın tam içine müdahale

⁸ Tahrîm 66/5;Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî Buhari, “Salât”, içinde *Sahih* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004), 32.

⁹ Mü’minûn 23/14.

¹⁰ Mehmet Azimli, *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hz. Ömer*, 7. bs (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019), 66.

¹¹ Tevbe 9/80.

¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî Buhari, “Cenâiz”, içinde *Sahih* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004), 22.

¹³ Tevbe 9/84.

¹⁴ Azimli, *Hz. Ömer*, 28.

edebilmesi için yaşanan olayların, problemlerin ve haksızlıkların akabinde gelmesi, yol göstermesi gerekir ki öyle de olmuştur. Aksi takdirde aciz insana zulüm edilmiş olabilirdi. Kur'an metni, Allah ile kul arasında diyalektik bir süreçtir. Hz. Ömer de bu akıl yürütmeyi karşılaştığı olaylar karşısında verdiği yanıtlarla çok güzel ortaya koyduğu aşikârdır.

1.5. Hz. Peygamber Sonrası Hz. Ömer

Hz. Muhammed (a.s), yatağa düşmeden hemen önce Roma üzerine göndermek için bir ordu oluşturdu ve orduyu komuta etmek üzere Üsâme b. Zeyd'i de komutan olarak atadı. Hz. Ömer, Üsâme'nin emrinde görevliydi. Ancak Hz. Peygamber'in rahatsızlığının boyutu artınca sefer ertelendi. Hz. Peygamber 632 yılında gözümün nuru dediği namazlara gidemeyecek kadar hastalığı şiddetlendi. Akabinde namazı Hz. Ebû Bekir'in kıldırmasını emretti.¹⁵ Daha sonra Hz. Peygamber vefat etti. Hz. Peygamber'in vefatı, Müslümanları derinden sarstı. Bunun en büyük delili Hz. Ömer gibi bir insanın bu vefat karşısında verdiği duygusal tepkilerdir. Hz. Ömer Mescidi Nebevi'de, "Resulullah ölmemiştir! Allah onu muhakkak ki tekrar gönderecek ve böyle söyleyen her kim olursa ellerini ve ayaklarını kestirecektir!"¹⁶ veya başka rivayetlerde "Her kim Muhammed (a.s) öldü derse onun kellesini alırım!"¹⁷ gibi ifadelerle bağırması durumu gözler önüne sermektedir. Hz. Peygamberin vefatı karşısında metanetini koruyan Hz. Peygamber'in en yakın arkadaşı, ikinin ikincisi olan Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'e müdahale edip şu mahiyette cümleler söylemiştir: "Hz. Peygamber bir beşerdir herkes gibi Peygamberler de ölür. Peygamberler Allah'ın kulları ve elçileridir. Ebedi olan yalnızca Yüce Allah'tır. Onun ölümünün takdir edicisi de Allah'tır. Peygamberleri Rab edinmeyin."¹⁸ Bu konuşma Hz. Ömer'i ve diğer umutsuzluğa ve karamsarlığa kapılan Müslümanları kendine getirmişti. Diğer bir yönüyle bu konuşma Müslümanları bir

¹⁵ Bir rivayete göre Hz. Âişe, babasının zayıf sesli ve çok hassas olup Kur'an okurken ağladığını söyleyerek namazı Hz. Ömer'in kıldırmasını istemiş, hatta bunu Hz. Ömer'e söylemiş, o da namaz kıldirmaya başlamış, ancak Hz. Peygamber buna engel olmuştur. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, "Ezân", içinde *el-Cami'u'l-müsnedü's-sahihu'l-muhtasar min umûri Rasulillah Sallallahu Aleyhi ve Sellem ve sünenihi*, ed. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necat, 2000), 39.

¹⁶ Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî Ahmet b. Hanbel, "Müsnedu el-İmam Ahmed b. Hanbel", c. 20 (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001), 331.

¹⁷ Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, ed. Hamdî b. Abdilmecid es-Silefi, c. 7 (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994), 56.

¹⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm Cu'fî Buhârî, "Menâkıb", içinde *el-Cami'u'l-müsnedü's-sahihu'l-muhtasar min umûri Rasulillah Sallallahu Aleyhi ve Sellem ve sünenihi*, ed. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır (Beyrut: Dâru Tavki'n-Necat, 2000), 29.

arada tutmak ve istikrarını sağlamak için dahası Münafık ve inanmayan kimselerin mutluluğunu kursaklarında bırakması açısından önemlidir. Bir diğer husus ise bu mahiyette bir konuşma yapan Hz. Ebû Bekir'in liderlik vasfını öne çıkararak karşılaşılan bir problemi nasıl hızlı bir şekilde çözüme kavuşturduğunun tespiti önemlidir. Hz. Peygamber'in vefatının hemen akabinde Ensar, Beni Sâide Sakîfesin'de halife seçmek için toplandı. Bunu öğrenen Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı da yanına alıp hemen oraya gitti. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'i veya Ebû Ubeyde'nin halife seçilmesini teklif etti. Ancak Başta Hz. Ömer olmak üzere Ebû Ubeyde' de, Peygamber'in mağara arkadaşı, can yoldaşı varken bize bu görev düşmez diyerek bu teklifi reddettiler. Hz. Ömer, Hz. Ebu Bekir'i öne sürüp ona biat ettiğini açıkladı ve diğer insanlarında ona biat etmesini istedi.

1.6. Hz. Ebû Bekir Döneminde Hz. Ömer

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslümanlar kısa süreli bir sarsıntı geçirdi. Burada kısa süreli derken üzüntüleri ve özlemleri kısa sürdü demiyoruz. Ümmetin dağılmaması adına ve pusuda bekleyen münafıkların çıkaracağı fitneleri engellemek adına gerçeği hatırlayıp, zorda olsa silkelenip, toparlandılar. Toparlanınca ümmetin başsız kalmaması için bir devlet başkanı seçilmesi gerekiyordu. Bundan dolayıdır ki Sakîfe'de, Ensar toplanmıştı. Bunun haberini alınca Hz. Ömer hemen Hz. Ebu Bekir'i de yanına alarak Sakîfe'ye gittiler. Oradaki fikir alışverişlerinden sonra Hz. Ebu Bekir, devlet başkanı seçildi. Hz. Ebu Bekir seçimin akabinde hutbeye çıkmadan önce Hz. Ömer giriş mahiyetinde bir konuşma yapmak istedi. Konuşma şu şekilde cereyan etti: “Ey İnsanlar! Allah aranızda kendi kitabını ebedi olarak bırakmıştır. Eğer ona sarılırsanız Allah sizi kendi elçisinin yoluna hidayet edecektir. Şüphesiz Allah sizi en hayırlınız ve Peygamberin arkadaşı, mağarada iki kişiden ikincisi olan Ebu Bekir'e biat etmenizde sizi bir araya getirdi.”¹⁹ Hz. Ömer'in bu konuşması dinleyenlerin, bir nevi Hz. Ebu Bekir'in hutbesi için dikkat kesilmelerini; Hz. Ebu Bekir'e karşı olumsuz tutum ve düşünce sergileyenlerin kalplerinin yumuşaması sağladı. Hz. Ömer'in konuşmasının akabinde söz Hz. Ebu Bekir'e geldi. Allah'a hamd ve sena ile başladı konuşmasına. Hz. Peygamber'in dinin hükümlerini açıkladığını, bize takvanın en üstün

¹⁹ Hadi Sağlam, *Güncel İslam/İnsan Hukuku Denemeleri-6 Hz. Ömer'in Fikhî İçtihatlarının İslâm Hukukuna Kattığı Dinamizm* (Ankara: Kuyu Kitap Yayınları, 2022), 24.

akıl olduğunu, fışkın da akılsızlığın en koyusu olduğunu öğretmiştir ifadelerini kullandıktan sonra idare hukuku açısından son derece önemli şu cümleleri kurmuştur:

*Ey İnsanlar! En hayırlınız olmadığım halde başınıza idareci seçilmiş bulunuyorum. Eğer iyilik yaparsam bana yardım edin, eğer kötülük yaparsam beni düzeltiniz. Doğruluk bir emanettir. Yalancılık ise hıyanettir. Aranızda zayıf olan, benim yanımda onun hakkını verinceye kadar en kuvvetlinizdir. Sizin içinizde kuvvetli olan, ondan hakkı alıncaya kadar en zayıfınızdır. Bir kavim cihadı terk ederse Allah o kavmi zillete düşürür. İsyan bir kavimde yaygın hale gelirse Allah o kavme umumi bir bela verir. Ben Allah'a itaat ettiğim müddetçe bana itaat edin. Allah'a isyan ettiğim takdirde bana itaat etmeniz gerekli değildir. Haydi namaza kalkınız, Allah'ın rahmeti üzerinize olsun.*²⁰

Hiz. Peygamber'in vefatından sonra ashap bu seçim ile ilk içtihatlarını yapmış bulundular. Hiz. Peygamber kendinden sonra halife olacakların nasıl başa geleceklerine dair bir şey söylememesi dikkat çekicidir. Bu meseleyle alakalı olarak Hiz. Aişe şunu rivayet etmiştir: "Allah resulü hiçbir kimseyi halife bırakmadan ruhunu teslim etti. Eğer birini halife bırakacak olsaydı, kesinlikle Ebu Bekir veya Ömer olurdu"²¹ Kur'an'da da bu konuyla alakalı doğrudan bir ifade yoktur. Sadece Mü'minlerin işlerini şurayla²² çözdüğünü ifade edip istişareye dikkat çekmiştir. Çünkü çoğu zaman bireysel olarak alınan kararlardan kolektif akıl ile alınan kararlar daha isabetli olmuştur. Hiz. Ebu Bekir'in insanlık tarihini aydınlatacak, sosyal siyaset yapacak yöneticiler için bu veciz hutbesi manidar olacağı kanaatindeyiz.

Hiz. Ömer, Hiz. Ebu Bekir döneminde halkın sesi olmuş adeta milletvekilliği görevini üstlenmiştir. Aynı zamanda alınan önemli kararlarda etkili olmuş ender şahsiyetlerdendir. Müellefe-i kulûp ve bazı zenginlere yapılacak olan toprak dağıtımı konusunda Hiz. Ebu Bekir'in gönderdiği mektupları yırtmış ve Hiz. Ebu Bekir de onun tepkisini sessiz kalarak Hiz. Ömer'i onaylamıştır. Bu meselenin akabinde mağdur olduğunu düşünen insanlar Hiz. Ebu Bekir'e gelerek sen misin Emir yoksa Ömer mi? diyerek çıkmışlar, Hiz. Ebu Bekir'de Emir Ömer'dir. Ancak bana itaat edilir diyerek cevap vermiştir. Keza yalancı peygamber olarak ortaya çıkan Tuleyha b. Huveylid'in

²⁰ Ebû'l-Hasan İzzettin Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *İslâm Tarihi El-Kâmîl fi't-Târîh Tercümesi*, çev. M. Beşir Eryarsoy (İstanbul: Bahar Yayınları, 1987), 304.

²¹ Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani İbn Hanbel, *el-Müsned*, c. 6 (Beyrut: Alamü'l-Kütüp, 1998), 63.

²² Şura 42/38.

üzerine bizzat gitmek isteyen Hz. Ebu Bekir'i, Hz. Ali iler beraber Hz. Ömer, Hâlid b. Velîd'i komutan seçme hususunda ikna etmiştir.²³ Yalancı peygamber olarak ortaya çıkan Müseylemetü'l-kezzâb ile yapılan Akrahâ gazvesin de birçok hâfız sahabenin şehit düşmesi sebebiyle Hz. Ömer, Kur'an'ın zarar görmesinden endişe ederek Hz. Ebu Bekir'e, dağınık halde bulunan Kur'an sayfelerini bir araya getirilme fikrini sunmuş ilk başta Hz. Ebu Bekir, Hz. Peygamber'in yapmadığı bir işi, ben nasıl yapmaya cûret ederim diyerek endişesini dile getirmişse de akabinde Hz. Ömer'in tekrar isabetli bir görüş sunduğunu farkına varıp Allah bu meseleye kalbimi ısındırdı deyip hoşnutluğunu dile getirmiştir.²⁴ Yine Hz. Ebu Bekir döneminde ortaya çıkan yalancı peygamberlerle savaş yok etme meselesinde ihtilaf olmamıştır. Ancak zekât vermeyenlerle savaş konusunda Hz. Ömer, "Allah'tan başka ilah yoktur Muhammed onun kuludur." diyenlerle savaşılmasının doğru olup olmadığı konusunda tartışma başlatmış ve savaşılmaması gerektiğini savunmuştur. Ancak Hz. Ebu Bekir namaz kılmayı kabul edip zekât vermek istemeyenlerle savaşılması gerektiğini vurgulayıp, kararının arkasında durmuş ve ikna etmiştir Hz. Ömer ve onunla aynı görüşte olanları. Anlaşıldığı üzere Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in vefatından sonra sosyal olaylara daha çok dahil olmuştur. Dahası Hz. Ebu Bekir dönemi yaklaşık iki yıl gibi kısa bir süre olmasına rağmen Hz. Ömer birçok meselede masada olmuş ve otoritesini korumuştur. Hz. Ömer'in bu otoritesinin arkasında çok açıktır ki zekâsı, Kur'an'a ve Sünnet'e vukûfiyeti durmaktadır. Aynı zamanda bu kararlar alınırken şûra ilkesinin gereği olan icmâ kavramının, halifeler dönemin de uygulanışının da ilk adımlarının atıldığı görülmektedir.

1.7. Hz. Ömer'in Hilafet Dönemi

Hz. Ebu Bekir Peygamber'in şehri Medine'den ayrıldığında veya işleri yürütemeyecek kadar hastalandığında Hz. Ömer'i vekil tayin ederdi.²⁵ Hz. Ömer 633 yılında hac mevsiminde Emir-i Hac olarak atandı. Hz. Ebu Bekir ömrünün son günlerinde namaz kıldıramayacak kadar hastalandı ve Hz. Ömer'i namazları kıldırması için yerine imam tayin etti. Akabinde, Hz. Ömer'i halef tayin etmek istedi. Bunu

²³ Sağlam, Hz. Ömer, 26.

²⁴ Mustafa Fayda, "Hz. Ömer", *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları* 34 (2007): 45.

²⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr Tabakât Muhacir ve Ensâr'dan Bedir'e Katılanlar*, çev. Hikmet Akdemir, Mehmet Vehbi Şahinalp, ve Ali Bakkal, c. 3 (İstanbul: Siyer Yayınları, 2019), 186.

yaparken bile doğrudan kendi iradesini kullanmak yerine yine şûra prensibi gereği istişare etmek üzere Abdurrahman b. Avf, Saîd b. Zeyd, Osman b. Affân, Üseyd b. Hudary gibi sahabileri huzuruna çağırdı. İstişare esnasında bazı sahabiler, Hz. Ömer'in sert mizacının gelecek zamanda problemler çıkarabileceğini dile getirip, çekincelerini bildirdiler. Ancak onun sert mizacı ayet²⁶ gereği daha çok kâfirlereydi. Dahası gerek Hz. Peygamber döneminde gerek kendi dönemindeki olaylara karşı fikir ve tutumlarında genel de isabetli olmasından dolayı olacaktır ki Hz. Ebu Bekir görüşmeleri tamamlayıp sonucu halka bildirmek adına, Hz. Ömer ve Hz. Osman'ı da yanına alıp, Peygamber Mescidine gitti. Orada Hz. Ömer'i halife tayin ettiğini şu sözlerle ifade etti: "Sizin için halife seçtiğim kişiye razı olur musunuz? Bir yakınımı tayin etmedim. Allah'a ant olsun ki bütün gücümle düşünüp taşındım ve Ömer b. Hattâb'ı uygun buldum. Onu dinleyin ve ona uyun." Orada bulunanların hepsi olumlu cevap verdi.²⁷ Hz. Ebu Bekir iki yıl gibi kısa bir süre hilafette kaldı.²⁸ Onun hilafeti zamanında içeride çıkan ridde olayları ve yalancı peygamberler gibi meseleler devletin iç asayişini sağlamasını zorunlu tuttuğundan, devletin sınırları pek genişlememişti. İlk olarak fetih hareketleri Hz. Ömer döneminde hızlı ve geniş bir coğrafyaya yayılmaya başladı.²⁹ Yapılan fetihler sadece coğrafi ve askeri özellik taşımıyordu bunların yanı sıra dinî, idarî, siyasî, sosyal ve kültürel alanlarda günümüze bile ışık tutabilecek yeni bakış açıları meydana getirdi. Hz. Ömer yönetime başladığında, bir başka deyişle halife olduğunda, Müslümanların ordusu Irak (Sasani) ve Suriye (Bizans) mevzilerinde savaş halindeydi. Hz. Ömer de savaşları kaldığı yerden sürdürdü ve yeni birçok cephe açtı. Bu çephele: Kuzeydoğu tarafında Medâin (14/635), el-Cezîre (16/637), Ehvaz (17/638), Taberistan, Cürcan, Azerbaycan, Horosan'a bağlı Tabeyzen, Herat, Merv, Şahcan ve Nişabur (18/639), Nihavend (19/640), Râmeşürmüz, Sûs, Tüster (20/641), İsfahan, Derbend (21/641-2), kuzeybatı yönünde ise Şam, Hıms (14/635), Kudüs (16/637), Mısır ve İskenderiye (21/641-2)'dir. Yaklaşık on yıl kadar sürede Mısır, Suriye, Filistin, Irak, İran ve Horasanın bazı bölgeleri İslâm ordularının kontrolüne girdi.³⁰ Bu fetihlerin

²⁶ Fetih 48/29.

²⁷ Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Ebi'l-Kerem İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târih*, ed. Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî Ebi'l-Fida, c. 2 (Beyrut: Daru'l-kütübi'l-İlmiyye, 1978), 272; Fayda, "Hz. Ömer", 634-44.

²⁸ Haziran 632- Ağustos 634, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr Taberi, *Târîhu'l-Ümem ve'l Mülûk*, c. 3 (Beyrut: Daru'l-Marife Yayınları, 1995), 209-10; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târih*, 179-80.

²⁹ Ebubekir Sifil, "Hz. Ömer ve Nebevî Sünnet" (Doktora, Selçuk Üniversitesi, 2006), 10.

³⁰ Sifil, 10.

sonucunda İslâm Devletinin, yeni tanıştığı ve yönetimine dâhil ettiği bu farklı milletlerin dinlerini, ekonomilerini ve siyasetlerini iyice kavrayıp tespit etme zorunluluğu meydana geldi. Ek olarak Arap Yarımadasının dışına çıkarak farklı ülkelere sefere çıkan ve oralara yerleşen Müslümanların Siyasî, Ekonomik ve Medeni yaşamlarının, henüz oluşmuş yeni şartları göz önünde bulundurularak yeniden tanzimi gerekiyordu. Devletin hem Müslümanların hem de Müslüman olmayanların yaşadığı problem ve ihtiyaçlarını çözmesi ve karşılaması gerektiğini gören Hz. Ömer, bu ihtiyaçların karşılanması hususunda birtakım teşebbüslerde bulundu ve bu teşebbüslerin neticesi olarak da birçok yeni müessesinin kurulmasını sağladı. Bu ince görüşün arkasında yatan sebep ise şüphesiz onun mesuliyet duygusu ve Kur'an ahlâkına ve ruhuna olan vukufiyetiydi. Dolayısıyla Devleti kurumsallaşma yoluna götürüp, refahı ve huzuru arttırdı. Bu kurumsallaşma esnasında Hz. Ömer dönemin süper güçleri olan Sâsânî ve Bizans İmparatorluğunun devlet tecrübesini de göz ardı etmeyip, ıslah edilecek yönlerini ıslah³¹ ederek toplumun yabancılık çekmesinin önüne geçmesi onun iyi bir lider olduğunun da göstergesi oldu. Ayrıca yeni bir problemle karşılaştığında tek başına karar vermeden önce Şura prensibi gereği Müslümanların da görüşüne başvurup en yüksek verimle çözümler üretme yolunu tuttu. Bu tutumunu vurgulamak açısından şu sözü önemlidir: “İstişare etmeden uygulamaya konulan konular, başarısızlığa mahkûmdur.”³² İstişareyi gerçekleştirirken tuttuğu yol da şöyledir; önce Müslümanları, Peygamber Mescidine toplar iki rekât namaz kıldırdıktan sonra meseleyi cemaatle paylaşıp çoğunluğun fikrine bakar sonra Kureyş’den olanların fikirlerini ayrıca alır daha sonra da ileri gelen sahabilerin görüşüne başvururdu. Burada ayrı bir incelik ise ona tabi olanların soru sormasına, haklarını aramasına ve en önemlisi kendisini eleştirmelerine izin vermesiydi. Bu yöntemle o döneme göre en doğru karar oluşur ve en az hatayla çözüme kavuşulurdu. Bu tutum aynı zamanda avamın da işlerini çözme noktasında örneklik teşkil ederdi.³³ Hz. Ömer’in gayesi iyiliği emredip kötülüğü yasaklamaktı. Başka bir deyişle toplumu birlik ve huzur içinde yaşatmaktı. Dolayısıyla bu amaca hizmet eden kişi ve olayları destekler aksi olan durumlardan nefret ederdi. Hz. Ömer emrettiği bütün emir ve yasakları ilk önce kendine ve ailesine iyice belletir hatta ailesini

³¹ Âdem Apak, *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*, c. 2 (İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2012), 165-66.

³² Mustafa Fayda, “Hz. Ömer Devri”, içinde *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1986), 185.

³³ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c. 2 (İstanbul: Çağ Yayınları, 1986), 185.

eğer uymazlarsa iki kat ceza vereceğini söyleyerek tehdit ederdi.³⁴ Sergilediği bu onurlu duruş karşısında ona tabi olanlar da son derece onun yönetiminden memnundu. Çünkü kayda değer oranda adil aynı zaman da Müslümanların can ve mal güvenliği konusunda oldukça koruyucu bir yönetim sergilemişti. Mazluma karşı güçlü olup zulmeden, onun yanında güçsüz, zayıf olan güçlüydü. Dahası üstün zekâ ve dehasıyla kabul edilmesi zor gibi görünen, ilk bakışta hatalı gibi duran meseleleri kabul gördürmüş ve neticesinde de güçlü İslâm Devletinin oluşmasına son derece önemli faydalar sağlamıştı.³⁵ Hz. Ömer namaza imamlık yapmak, insanları bilinçlendirmek ve problemlerini dinlemek için hutbe okumak, fey ve zekâtları toplamak, ibadethanelerin yapımı ve onarımını sağlamak, Ramazan hilalinin başını ve sonunu tespit edip ilân etmek, hac ibadeti için yola çıkan hacıların güvenliğini sağlamak ve haccın idaresini yerine getirmek gibi görevleri de üstlenmişti.³⁶ Abdurrahman b. Avf'ı hac emiri atadığı hilafetinin ilk yılı dışında kalan bütün seneler de bizzat kendisi hac emirliği yapmıştı hatta son senesinde gerçekleştirdiği hacca Ümmetin Annelerini de götürmüştü. Hilafeti döneminde buna ek olarak üç kere de umre yapmıştı. Halka hizmet noktasında Hz. Ömer, divan defterini eline alarak Medine çevresindeki halkın atıyyelerini bizzat kendisi evlerine giderek teslim etmişti. Gündüzleri Medine sokaklarında gezip hem asayişi sağlama noktasında hem de çarşı ve pazardaki fiyat ve mal kalitesini kontrol etme noktasında özenli davranmıştı. Aynı zamanda kölelerin ve hayvanların hukukunu koruma altına alma açısından düzenlemeler yapmış onlara gücünü aşacak yükleri taşıyanlara müdahale edip, engellemişti. Valilere yazıp gönderdiği mektupların ve emir namelerin birer kopyasının koruma altına alınmasını istemesinden dolayı Dîvânü'l-inşâ'nın kurucusu olarak kabul edilmiştir.³⁷ Valilerin teftişine bilhassa çok önem vermiştir. Valileri atarken onların mal kayıtlarını yapmış ve zaman aralıklarıyla kontrolünü sağlamıştı. Hatta mal varlığında fahiş bir artış tespit edildiğinde ve sebebi açıklanmadığında müsadereye bile başvurmuştur. Her yıl hac mevsiminde valileri yanlarında halktan insanlarla beraber Medine'ye çağırarak yönetim hakkında soruşturma yapmıştır. Dahası gizli ajanlar gönderip şehirlerin yönetimi hakkında ekstra daha sağlam bilgiler edinmiştir. Bunları yaparken güttüğü gaye ise haksız kazancın (Riba) ve adaletsizlikle meydana gelebilecek

³⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil Fi't-Târîh*, 1978, 2:454.

³⁵ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, 2:186-87.

³⁶ Fayda, "Hz. Ömer", 44-51.

³⁷ Fayda, 44-51.

zulümlerin önüne geçmekti. 639 senesinde meydana gelen kıtlıkta, fakir düşenlere ve ihtiyaç sahiplerine hazineden destek sağlamış kendisi de her gün yirmi deve kestirerek destek olmuştur. Yine kıtlık zamanında zorunluluktan dolayı hırsızlık yapanlara had cezası uygulamamıştır. Hz. Ömer devletin başkenti olan Medine'yi kendisi yönetmiş vali tayin etmemiştir. Devlet yönetimi hakkında âdil olunması,³⁸ işin ehline teslim edilmesi³⁹ ve özellikle istişare⁴⁰ gibi Kur'an normlarına özenle titremiştir. Bu noktada Hz. Ömer'in Ebû Mûsâ el-Eş'ari'ye yazdığı mektup İslâm Hukuku açısından da dikkatleri celp etmektedir. Mektubunda kadının tarafsızlığı ilkesi, tarafların delil getirme yükümlülüğü, anlaşıp barışma ve kadının vermiş olduğu hatalı karardan geri dönme yükümlülüğü gibi yargılama usulünün adeta bel kemiği konumundaki esaslara temas etmiştir. Aynı zamanda Kitap ve Hz. Peygamber'in sünnetinde bulunmayan meselelerde kıyasa başvurulmasını, aksi tespit edilinceye kadar bütün Müslümanların doğruyu söyleyen birer şahit olduğunun kabul edilmesini öngörmüştür. Tarafsızlığa, dürüst olunmaya ve kanun karşısında geçerli delillere önem verilmesine buna mukabil keyfi delillerin reddedilmesini, delilin olmadığı durumlarda ise yemine başvurulmasına teşvik eden esaslara yer vermiştir. Hz. Ömer zamanında kurulan ve İslâm Tarihi açısından da önemli olan müesseselerden birisi de hapishanelerdir. Akabinde ise cezalarda bazı değişiklikler meydana gelmiştir.⁴¹ Hz. Ömer olmazsa olmaz eğitime de çok önem göstermiş bilhassa çocukların yetişmesi için görevliler atamıştır. Bu eğitimde Kur'an'ı okuma ve yazma, Arap dili kaideleriyle beraber ensâb bilgisi, şiir, darbimesel ve beden eğitimine katkı sağlayacak yüzme, binicilik ve atıcılık eğitimleri verilmiştir. Kur'an öğrenen öğrencilere hazineden burs verilmiştir ve hiçbir ayırım yapılmamıştır.

Hz. Ömer dönemine de veciz bir bakış attıktan sonra onun asrında meydana gelen yeni olay ve değişmelere karşı, naslara yönelik bakış açısının, usul yönünden ele alınması, ortaya çıkan problemlere sunduğu çözümlerin dayanağının esaslarının tespiti son derece önemli olsa gerektir. Hz. Ömer gibi vahyin indiği ortama vakıf olmuş, ileri gelen bir sahabinin yaptığı içtihatlar İslam fikhı açısından hem o dönem için önem arz ettiği hem de günümüz açısından önem arz ettiği kuşkusuzdur.

³⁸ Maide 5/8.

³⁹ Nisâ 4/58.

⁴⁰ Âl-i İmrân 3/159.; Şûrâ 42/38.

⁴¹ Fayda, "Hz. Ömer", 44-51.

İKİNCİ BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN HUKUK ANLAYIŞININ TEMELLERİ

2.1. İslâm Hukukunun Kaynakları

Hz. Ömer'in başvuruda bulunduğu bu kaynaklar aynı zamanda İslâm Hukukunun da temelini oluşturduğu için böyle bir başlık atmak istedik.

2.1.1. Yazılı (Asli) Kaynaklar

Fıkıhın temel olarak gördüğü (Aslî) yazılı kaynaklar Kur'an ve sahih Sünnet'tir.⁴²

2.1.1.1. Kitap (Kur'an-ı Kerim)

Yüce yaratıcı olan Allah'ın yeryüzüne son ilahi müdahalesi olan kitap Kur'an-ı Kerim'dir. Bu yüce ilahi mesajlar bütünü olan kitap aynı zamanda İslâm Fıkıhının da birincil aslî kaynağını teşkil etmektedir. Bu hususta geçmişten günümüze kadar İslâmî ilimlerde ihtisas kazanan âlimlerimiz fikir birliği sağlamıştır. Aynı zamanda dirayetli Fıkıh usulü âlimlerimiz, birincil aslî kaynak olan Kur'an-ı Kerim'i "Kitap" kavramı ile isimlendirmiş ve Fıkıh literatürüne böyle sokmuştur. Kur'an-ı Kerim'in tanımının yapılması, usul âlimlerimizin de ifade ettiği gibi en başta Hadisler olmak üzere diğer dini metinlerden farkının ortaya konulması açısından önemlidir. Ayrıca namazlarda nelerin okunabileceği veya nelerin okunamayacağının tespiti açısından dahası hüküm çıkarmak için neyin kaynaklık edebileceğinin tespiti ve neyin inkâr edilmesi küfrü gerektireceğinin ortaya konulması açısından Kur'an-ı Kerim'in tanımı oldukça

⁴² Klasik Fıkıh edebiyatında genel kabul gören kaynaklar; Kur'an, Sünnet, İcmâ ve Kıyastır. Ancak Kur'an ve Sünnet dışında geriye kalan iki aslî kaynak ve İstihsan, İstislâh gibi fer'i deliller daha çok Kuran ve Sünneti anlama, yorumlama ve hüküm çıkartma yolundaki teknikler gibi gördüğümüzden burada onları zikretmedik.

önemlidir. Eşsiz kitap, Kur'an-ı Kerim için yapılan en geniş ölçekli tanımlardan bir tanesi şöyledir:

*Allah tarafından Cebrâil aracılığıyla içeriği pek bilinmeyen bir biçimde nihai peygamber olan Hz. Muhammed'e tenzil olan, sahifelere yazılan, tevatürle aktarılan, okunduğunda ibâdet sayılan, Fâtiha suresiyle başlayıp Nâs suresiyle sona eren, yeryüzünde başkalarının benzerini dahi getirmekte âciz kaldığı, lisanı Arapça olan mûciz bir ilâhi kelimedir.*⁴³

Tanımdan da anlaşılacağı üzere bu tanımın dışında kalan bütün kitapların ilâhi bir vasfı yoktur. Kur'an'ın, özgür iradesiyle iman etmiş her bir birey için delil olduğu kesindir. Aynı zamanda yüce Allah katındaki ilâhi bilgilere ulaşma noktasında Kur'an'ın tek kesin kaynak ve rehber olduğu Müslüman âlimlerce de icmâ edilmiş bir konudur. Çünkü bu hususta birçok ayet bulunmaktadır.⁴⁴ Ancak bu hususta dikkat edilmesi gereken bir mesele vardır. Bu da inen ayetlerin subûtu (varlığı) kat'î (kesin) olmasının yanında hükme delaleti açısından kat'î olabileceği gibi zanni (şüphe) de olabilmesidir. Bir başka deyişle gelen lafzın birden fazla manaya gelmesi doğal olarak onun kesin bir mana ifade etmemesi demektir. Söylemek istediğimizi bir önekle ifade etmek istiyoruz. *والمطلقات يتربصن بأنفسهن ثلاثة قروء* “Boşanmış kadınlar evlenmeden (kendi başlarına) üç kur' (ay hali veya temizlik müddeti) bekleyeceklerdir.”⁴⁵ Bu ayette geçen *قروء* kelimesi hem kadınların özel halini ifade ederken hem de temizlenme manasına gelmektedir. Buna benzer birçok ayet mevcut olduğundan müçtehit âlimler doğal olarak ihtilaflar yaşamışlardır. İslâm hukuk normları iki alanı temel almaktadır. Bu alanlar sabit alan ve değişken alandır. Yani Kur'an-ı Kerim'in hükümlerinin sınıflandırılması mevzu bahis olduğunda genellikle iki tür yaklaşımla karşı karşıya kalırız. Bu yaklaşımlar Kur'an'ın esası olan muhkemât alanı bir başka deyişle sabiteleridir. Diğer alan ise müteşâbihât alanı yani dinin değişkenlerini ifade etmektedir. İslâm dininin sabite ve değişken alanı farklı şekillerde belirlenmesine karşın genellikle literatürde nass ve içtihat alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an'ın hükümleri konusunda bir başka tasnifte şöyledir: Ya genel hükümler ya da özel hükümler diye sıralanır. Zaten bilindiği üzere Kur'an'ın hükümlerinin çoğu genel üst norm niteliğindeki naslardan meydana

⁴³ Abdullah Kahraman, “Şer'î Deliller”, içinde *İslâm Hukuku El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 143.

⁴⁴ Âl-i İmran 3/103; İsrâ 17/9; Bakara 2/185.

⁴⁵ Bakara 2/228.

gelmektedir. Bu üst kurallar müçtehit âlimlerin çoğuna göre değişmez⁴⁶ ve sorgulanmaz statüdedir. Bir başka deyişle genel teşri meydana getiren hükümlerdir ve taabbudîdir. Yani onlar adeta anayasal mahiyetli değişmez normlardır. Fakat Kitabın özel üst norm özelliğindeki naslarına gelince, bu naslar daha az olup yoruma ve içtihada açık olan tartışmalı normlardır. Bu normlar isminden de anlaşılacağı gibi özel kişilere veya özel bir olaya inmiş, rehberlik yapmış ve günümüze de doğrudan veya dolaylı olarak mutlaka ışık tutabilecek normlardır.⁴⁷ Biz de bu tür sınıflandırmayı maslahat açısından ve dinde kolaylık⁴⁸ açısından daha isabetli buluyoruz. Yine Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda miras taksimatı⁴⁹ hakkında rehberlik yapan ayetler ve bazı suçların cezaları⁵⁰ (miktarları-adetleri) hakkında bilgi veren ayetler dışında özele inilmemiştir. Hatta dahası Allah Teâlâ mirasla ilgili ayetleri detaylı bir biçimde indirince Allah'ın Resülü, "Allah Teâlâ miras hisselerinin taksimini bizzat üstlendi"⁵¹ buyurarak bir nevi şaşkınlığını dile getirmiştir. Çünkü genelde Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c), ibadet konularında detaya inmiş, insanların hukukuna müdahale ederken sadece genel prensipler koyup, ayrıntıya inmemiştir. Başka bir söyleyişle Kur'an'ın genel kuralları ve esasları icmâlen ortaya koyulmuştur. Bu hükümlerin çok az bir bölümü beyana ihtiyaç duymuyorken, geriye kalan büyük bölümü müphem olduğundan Hz. Peygamber'in Sünnet'i veya diğer tafsili delillerle açıklanmaya ihtiyaç duymaktadır. Kur'an; her koşulda adaletin sağlanması ilkesi⁵², şura prensibi ilkesi⁵³, suç ve cezada denklik ilkesi⁵⁴, haksız kazancın haramlığı ilkesi⁵⁵ iyilikte yardımlaşma ilkesi⁵⁶, sözleşmelere uyma ilkesi⁵⁷, güçlüğün kaldırılması ilkesi⁵⁸, kolaylık prensibi ilkesi⁵⁹, zaruretin haram

⁴⁶ Muhammed Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, çev. Osman Keskinoglu (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 224; Mehmet Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi* (İstanbul: Marmar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016), 123.

⁴⁷ Fazlur Rahman, *İslam*, çev. Mehmet Dağ ve Mehmet Aydın (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 93.

⁴⁸ Bakara 2/185.

⁴⁹ Nisâ 4/11-12.

⁵⁰ Mâide 5/38; Maide 5/34; Nur 24/4.

⁵¹ Muhammed Tahir İbn Aşur, *Makasidü's-Şeriatü'l-İslamiyye* (Beyrut: Daru Lübnan, 2011), 137.

⁵² Şurâ 42/15; Mâide 5/8; En'am 6/152; Nahl 16/90.

⁵³ Âl-i İmrân 3/159; Şurâ 42/38.

⁵⁴ Yunus 10/27; Şurâ 42/40.

⁵⁵ Bakara 2/188; Nisâ 4/2- 29; Âl-i İmrân 3/130.

⁵⁶ Mâide 5/2.

⁵⁷ Mâide 5/1.

⁵⁸ Mâide 5/6.

⁵⁹ Bakara 2/185.

olan şeyleri mubah kılması ilkesi⁶⁰, eşyada asıl olan ibâhadır ilkesi⁶¹, hiç kimse başkasının suçunu üstlenemez, şahsi mesuliyet ilkesi⁶² gibi birçok genel geçer kurallar ve kaideler getirmiştir. Bütün bu söylediklerimizden anlaşılıyor ki Kur'an'ın genel ve özel normlarının, fikhî hükme delaleti konusu ciddi bir bilimsel gayreti ve sistematığı zorunlu kılmaktadır. Ayrıca Kur'an'ın daha iyi anlaşılması ve hükümlerinin daha isabetli anlaşılıp, çıkarılması için ayetlerin lafzının yanında Kur'an'ın tedrici ve bütüncül aktarımı, Kur'an'ın genel ruhunun ilke ve hedefleri, Hz. Peygamber'in ayetleri açıklaması aynı zamanda uygulaması ve bunlara ek olarak Fıkıh geleneğinin birikimi olan doktrinler de ayrı ayrı önem arz etmektedir. Öte yandan Kur'an'ın lafzından tabiri caizse düz mantık olarak, doğrudan ve açıkça zihinde uyandırdığı manalar ile onun dolaylı bir şekilde Müslümanlara aktardığı manaları ayırmak gerekir. Buranın da bir örnekle daha iyi anlaşılmasını istiyoruz. وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ “Allah’ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah’ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı, zerrece haksızlığa uğratılmadan size tastamam ödenecektir.”⁶³ Bu ayette geçen رِبَاطِ الْخَيْلِ yani savaş atı kelimeleri ve ayetin başındaki emir kipiyle gelen hazırlayın fiili aynı cümle içerisinde bir araya geldiğinde anlıyoruz ki savaş için at biriktirmemiz lazım geliyor. Belki o dönem için bunu düşünebiliriz ancak günümüz de şu kadar teknolojik silahın karşısına, halâ ilkel yollarla savaşa girmek, başlamamış bir savaşın ağır bir mağlubiyetle bitişine imza atmak manasına geleceği akli başında her bir birey için malum olan bir şeydir. Dahasını ifade etmek gerekirse, böyle dar bir bakış açısıyla hüküm vermeye kalkmak, özellikle masum insanlar başta olmak üzere herkese zulüm olabileceği gibi daha da kötüsü insanları deizm gibi sapkın akımlara hatta farklı dinlere sevk edebileceği akıllardan çıkarılmamalıdır. Toparlayacak olursak meseleyi Kur'an anayasal mahiyetlidir. Yani meseleleri derinlemesine ele almaz üst normlar getirerek evrenselliğini ilan eden bir ilahi kitaptır. Tüm bunlar göz önüne alındığında İslâm Hukukunun birincil aslî kaynağı olması da gayet tabiidir.

⁶⁰ Bakara 2/173; Mâide 5/3; En'am 6/145.

⁶¹ Bakara 2/219; Nahl 16/14; Hac 22/65.

⁶² En'am 6/64.

⁶³ Enfâl 8/60.

2.1.1.2. Hz. Peygamber'in (s.a.v) Sünnet'i

Sözlükte “takip edilen yol, yöntem, hoş görülüp örnek alınan uygulama, örf ve gelenek”⁶⁴ anlamlarını içerir. Sünnet kavramının terim manası ise Fıkıh Usulü, Hadis ilmi ve Kelâm ilmi gibi ilimlerde farklı manalara gelmektedir. Ancak bu ilimlerin hepsi Sünnet'i, Hz. Peygamber'le doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olması hasebiyle onun takip ettiği yolun peşinden gitme manası etrafında ittifak etmişlerdir. Asıl bizi ilgilendiren kısmı ise Fıkıh usulü literatüründe Sünnet teriminin manasıdır. Öncelikle Sünnet, şer'î emir ve yasakların meşruiyet kazandığı delillerden olup ikinci sırada yerini alır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in Kur'an dışında, ağzından çıkan sözlerini, yapıp etmelerini veya sözlü ya da sessiz kalarak tasvip etmelerini ifade eder.⁶⁵ Fıkıh usulünde, dini zorunluluk olmamasına rağmen, istenen amelleri beyan eden daha geniş anlamıyla mendubatin en gözde bölümünü Hz. Peygamber'in Sünnet'i teşkil eder. Ek olarak Fakihler, Hz. Peygamber'in Sünnet'ini bid'atın karşıtı olarak tanımlamışlardır.⁶⁶ Kelâm ilminde ise Sünnet'i Fıkıh âlimlerinin tanımına ek olarak itikadî ve ameli olarak da Hz. Peygamber'in ve ashabının takip ettikleri yol diye tanımlamışlardır.⁶⁷ Sünnet ve Hadis terimleri yer yer aynı manada ve birbirinin yerine kullanılmasına rağmen aralarında fark bulunmaktadır. İslâm âlimlerinin geneline göre Hadis kavramı aslında Sünnet kavramının içinde yer alıp, Hz. Peygamber'in sözlerinin genel adını ifade etmektedir.⁶⁸ Sünnet sübût ve delâlet bakımından farklılık arz edebilir.⁶⁹ Bu noktada “Helal apaçık bellidir haram da apaçık bellidir. Fakat ikisi arasında belirsiz olanlar (müteşabihât) vardır”⁷⁰ biçiminde bize kadar gelen bu hadiste aynı manayı içeren ayette⁷¹ de bahsettiğimiz iki noktaya işaret edilmektedir. Buradan anlıyoruz ki emir ve yasaklar apaçık (beyyin-katî) ve müteşabih (şüpheli-zannî) diye iki temel kısma ayrılıyor. Bir başka deyişle hadislerin de sübutu katî, emir ve yasak koyma noktasında hükümlere

⁶⁴ Murteza Bedir, “Sünnet”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2010), 150.

⁶⁵ Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer et-Taftâzânî Teftâzânî, *Şerhu't-Telvîh ala't-Tavdîh li-Metni't-Tenkîh fî Usûli'l-Fıkıh*, c. 2 (Kahire: Matba'atü Muhammed Alî Sabîh, 1957), 2.

⁶⁶ Kahraman, “Şer'î Deliller”, 148.

⁶⁷ Galip Türkan, “Kelamda Sünnet Kavramı Üzerine -Ebû Hanife'ye İsnat Edilen Risaleler Bağlamında Bir Değerlendirme-”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 28 (2012): 87.

⁶⁸ Seyyed Hossain Nasr, “Sünnet ve Hadis”, çev. İbrahim Hatiboğlu, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 4, sy 1 (2006): 133-114.

⁶⁹ Bu farklılıklar Mütevâtir, Meşhur ve Ahad diye aktarılış şekline ve rivayet edenlerinin sayısına göre isimlendirilmelerinden kaynaklanmaktadır.

⁷⁰ Buhârî, İman 39.

⁷¹ Âl-i İmran 3/7.

delaleti katî olabileceği gibi zannîlikte içerebilir. Aynı zamanda sübutu zannî, emir ve yasak koyma noktasında hükümlere delalati zannî olabileceği gibi katî de olabilir. Bunların aksine Sübutu zannî, emir ve yasak koyma noktasında hükümlere delaleti zannî de olabilir. İslâm âlimlerinin geneline göre sübut ve delaleti katî olarak bizlere ulaşan hadisler içtihadı ve yoruma kapalıdır. Bahsettiğimiz bu hadisler, hadis terminolojisinde mütevatir hadis olarak geçmektedir.⁷² Bu bağlamda eğer hadisteki mana birden fazla anlama sebebiyet vermiyorsa bu hadisin hükme delaleti katîdir. Ancak hükme delaleti şüpheli olan yani zanni olan hadisler bir başka deyişle çeşitli tefsir ve tevil içerebilen hadisler hükme delaleti zannidir. Diğer yönden sübutu da hükümlere delalet bakımından da zannî olabilecek haber-i vahit⁷³ hadisler olabileceği gibi iki açıdan katî olabilecek haberi vahit hadislerde olabilir.⁷⁴ Şer'i delil açısından Kur'an'a göre alt norm özelliği taşıyan ve aynı zamanda ikincil kaynak olan Sünnet'in, genellikle üst norm özelliği taşıyan Kur'an'ın ahkâmlarının kavranması, hayata geçirilmesi ve gerekçelendirilmesi hususunda önemi büyüktür. Yani Sünnet'lerin büyük çoğunluğu Kur'an-ı Kerim'deki genel kuralların ve düzenlemelerin fiili tatbiki, öğretici örneklemesi ve aynı zamanda sözlü izahıdır. Bu açıdan bakıldığında Sünnet, Kur'an-ı Kerim'in tamamlayıcısı ve tabiri caizse kullanma kılavuzudur. Ancak bunu ifade ederken yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'in eksik olduğunu veya kusurlu olduğunu haşa söylemiyoruz. Aksine yüce Allah kitabının tamamlandığını⁷⁵ ve her şeyi sayıp döktüğünü⁷⁶ beyan etmektedir. Meselemize dönecek olursak Sünnet, Kur'an'ın uygulamalarının pratik hayata yansımış halidir. Bir başka deyişle Sünnet gerek bireysel hayata gerekse toplumsal hayata düzen getiren pratik uygulamalardır. Bu pratikler tıpkı günümüzün yasaları gibidir dersek ileri gitmiş olmayız. Çünkü mütevâtir hadisler teşri getirir. Dahası bu bağlamda hadisleri ele aldığımızda Kur'an-ı Kerim'in müphemlerinin ve mücmellerinin kapalılıklarını giderir, âmm ahkâmlarını tahsis eder, genel hükümlerini takyit eder. Ancak bir diğer hususta Sünnet'in işlevinin sadece yüce kitap

⁷² Mütevatir hadis basit ifadeyle Hz. Peygamber'den sağlam bir senetle geldiğinde hiçbir şek bulunmayan hadis çeşididir.

⁷³ Haberi vahit, basit bir ifadeyle ilk üç tabakada ama özellikle ilk tabakadan tek kişinin rivayet ettiği hadis türüdür. Mustafa Ertürk, "Haber-i Vâhid", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1996), 349.

⁷⁴ Zekiyüddin Şâban, *Zekiyüddin Şâban İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 70.

⁷⁵ Mâide 5/3; En'âm 6/115.

⁷⁶ Nahl 16/89; En'am 6 /97; A'râf 7/49; Fussilet 41/3.

Kur'an'ı açıklaması ve uygulamasına örnek teşkil etmesiyle sınırlı tutulması ya da Kur'an'ı Kerim'in yanında ikincil bir kaynak olması ve tek başına dini ahkâm koyması noktasında tartışmalar mevcuttur. Tüm bu tartışmalara rağmen İslâm âlimleri Hz. Peygamber'in Sünnet'ini örnek alma ve ona uyma noktasında hemfikirdirler. Ancak günümüzün şartlarına göre Sünnet'in nasıl anlaşılması gerektiği ve nasıl yorumlanması gerektiği hususlarında farklı yaklaşımlar mevcuttur. Buradan ötesi bizim sahamız olmadığı için girmiyoruz. Dikkat edilmesi gereken başka bir hususta Sünnet'in hüküm koymadaki yerini belirlerken Hz. Peygamber'in fiil, söz ve takrirlerinin dini kapsayan tasarruflarıyla dini kapsamayıp beşeri hayatın içinde olan yani günlük hayatı ilgilendiren meselelerdeki tasarruflarının birbirinden ayrılmasıdır.⁷⁷ Bu açıdan baktığımızda Hz. Peygamber'in, Nebîlik sıfatıyla ifade ederek ortaya koyduğu sözler, aynı zamanda yaptığı işler ve fiiller yine devlet başkanı, kadı, müftü ve irşâd durumlarının yanında toplumun bir ferdi olarak yani normal bir beşer olarak ifade ettikleri ve fiiliyata geçirdiklerinin belirli bir ayrımın yapılması elzemdir.⁷⁸ Bu konuyu biraz daha iyi anlamak adına, özel norm özelliği taşıyan tasarruflara birkaç örnek vermek istiyoruz. Hz. Peygamber "Yolları yedi zira⁷⁹ olarak yapınız."⁸⁰ buyurmuştur. Yine benzer rivayette de şöyle buyurmuştur: "Yollar konusunda görüş ayrılığına düşerseniz genişliği yedi zira' yapınız."⁸¹ Hz. Ömer, Basra ve Küfe şehirlerini inşa ederken ana yolların ve sokakların dokuz zira' yapılması hususunda emir vermiştir.⁸² Hz. Ömer'in bu davranışından Hz. Peygamber'e muhalefet ettiği anlaşılmamalıdır. Gayet açıktır ki Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in hadisinin ruhunu kavramış, hadisin lafzına takılıp başka bir probleme yol açmamıştır. Diğer bir deyişle yaşadığı dönemin şartlarına göre yani kamu maslahatına göre hareket etmiştir. Hz. Peygamber'in de kişilerin durumuna ve şartlarına göre fetva verdiği bilinmektedir. Hz. Aîşe'den gelen bir rivayete göre Hz. Muhammed (s.a.s) oruçlu olduğu halde eşine sarılır ve eşini öperdi.⁸³ Ebû Hureyre'den şöyle hadis nakledilmiştir: "Hz. Peygamber'e yaşlı bir adam gelip oruçluyken eşiyile cinsi temas dışında ilgilenip ilgilenemeyeceğini sordu. Hz.

⁷⁷ Ebu Zehra, *Ebu Hanife*, 241.

⁷⁸ İbn Aşur, *Makasidü's-Şeriatü'l-İslamiyye*, 48.

⁷⁹ Bir zira` 75-90 cm uzunluk ölçüsüdür.

⁸⁰ İbn Mâce, *Ahkâm*, 16.

⁸¹ Buhâri, *Mezâlim*, 29.

⁸² Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *El-Ahkâmü's-Sultâniyye* (Mısır, 1996), 147.

⁸³ Buhari, *Savm*, 23, 24; Müslim., *Sıyâm* 62-65.

Peygamber ona bunu yasaklamadı. Başka bir defasında aynı soruyu genç birisi sorunca olumsuz cevap verdi.”⁸⁴ Görüldüğü üzere Hz. Peygamber hüküm verirken özel meseleleri ve durumları dikkate almıştır. Hz. Peygamber’in toplumda yaşayan bir birey olarak beşerî yönünü ortaya koyan rey ve tasarrufları da mevcuttur. Hz. Peygamber, gençliğinde de malum ticaret yapardı ve ticareti severdi ama daha sonra tarımla da uğraşmıştı. Medine’ye hicret ettiğinde orada insanların meyveleri aşıladıklarını görmüş ve bu işin doğru olmadığını, yarar sağlamayacağını düşünerek, oradaki insanlara meyvelere aşı yapılmazsa daha verimli olacağını ifade etmişti. Akabinde aşı yapmayanlar hasat zamanı verimlerinin düştüğünü gördüklerinde Hz. Peygamber’e şikâyetlerini bildirmeleri üzerine Hz. Peygamber “Ben bir zanda bulunmuştum. Bundan dolayı beni sorumlu tutmayın. Dünya işlerinde siz benden daha iyi anlıyorsunuz ve bilirsiniz.”⁸⁵ diyerek karşılık vermişti. Başka bir olayda şöyledir: Haber’in fethinin gerçekleştiği günün akşamında askerler ateş yakıp et pişirmişlerdi. Hz. Peygamber askerlerin kullanmakta olduğu eşekleri kesip pişirdiklerini öğrenince şöyle buyurdu: “Etleri dökün ve kazanları da kırın” bunun üzerine Hz. Ömer, “Ey Allah’ın elçisi, etleri döküp kapları yıkasak olmaz mı?” diye sorunca, Hz. Peygamber’de “öyle yapın” diye buyurdu.⁸⁶ Burada da görüyoruz ki Hz. Peygamber, sahabilerin önerdiği daha güzel teklifleri kabul etmiştir. Sonuç olarak Sünnet’in, üst norm özelliği taşıyan ve değişmez temelleri olan Kur’an-ı Kerim’e aykırı nitelik taşıyamaması aynı zamanda yürürlüğünü de Kur’an’dan alması zorunludur.⁸⁷ Nasların özel kurallarının, özel konumlarından dolayı toplumsal şartlara ve toplumun özel ihtiyaçlarına göre değişebileceği anlaşılabilmektedir.

2.2. Yazısız Kaynaklar

İslâm Hukuk literatüründe yazısız kaynak olarak geçen ve aynı zamanda şâri` olan Allah’ın da hükümlerini koyarken göz ardı etmediği örf ve âdet kavramları akla gelir. Bir başka deyişle vahiy, indiği Arap toplumuna İslâm Hukukunu inşa ederken, kendinden önceki toplumun sosyal yapısını, halkın birbirleri arasındaki teamüllerini

⁸⁴ Ebû Abdillâh Muhammed Şevkânî, “Neylû’l-Evtâr Şerhu Münteka’l-Ahbâr min Ehâdisi Seyyidi’l-Ahyâr”, c. 4 (Beyrut: Dârü’l-Cil, 1973), 236.

⁸⁵ Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsi, *Usûlu’s-Serahsî*, c. 2 (Beyrut: Dârü’l-Ma’rife Yayınları, 1973), 92.

⁸⁶ Buhari, Megâzî, 38.

⁸⁷ Muhammed Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, çev. Osman Keskinoglu (Ankara: Diyanet İşleri Yayınları, 1962), 224.

kısaca örfünü ve âdetini temel almıştır. Kur'an, İslâm dini açısından, Arap toplumunda en büyük problem olan tevhit meselesiyle ilgili gerçekleri ortaya koyup aynı zamanda halkın da bu meseleyi iyice kavrayıp, içselleştirdiğini gördükten sonra yani halkı belli bir olgunluğa getirdikten sonra sosyal hayata dair yeni düzenlemeler getirmeye başlamıştır. Bu alana ait düzenlemeler yüce Allah tarafından hali hazırda yürürlükte olan ilkelerin düzenlenmiş sürümü ya da bire bir aynısı şeklinde yapılmıştır. Bir başka ifadeyle Şâri' kişilerin ve toplumun hukuki himayesini sağlarken, çağın örfünü ve âdetini göz ardı etmemiştir. Yani geçmişten gelen hukuki birikimi kullanmış, ortaya birdenbire yeni hukuki esaslar bütünü koymamıştır. Bu noktada gözden kaçmaması gereken tek şey örften ve âdetten alınan esasların, İslâm'ın genel ruhuna aykırı olmamasıdır ki onu da düzenleme yaparak yeniden takdim ettiğini ifade etmiştik. Bütün bunlardan sonra doğal olarak anlaşılması muhtemel olan şey şudur ki İslâm bu noktada da kolaylık prensibini çalıştırmış, halkın yabancı olduğu veya benimseyemeyeceği hukuki esaslar getirmeyerek çağın Müslümanlarının yararını gözetmiştir.

2.2.1. Örf ve Adet

Örf sözlükte “iyi olan, sabır, tuhaf karşılanmayan, tanınan, güzel karşılanan, herkes tarafından bilinen; art arda gelen” manasındaki urf kelimesinin Türkçedeki ifadesi olarak karşımıza çıkan örf, birçok fikhî neticenin sabitlenmesinde kendisine başvurulmuş belli özellikteki sosyal fiillerin şeklini ve lisandaki yerleşik kullanımlarını ifade eder.⁸⁸ Terim olarak ise Cessâs (v.370/980) örften türeyen maruf kelimesini “akıl tarafından yapılması güzel sayılan ve sağlam akıl sahipleri tarafından da münker kabul edilmeyen şey”⁸⁹ diye tarif etmiştir. Adet ise sözlükte, “eski konuma geri gelmek; geri döndürmek, bir şeyi tekrarlamak, durmadan yaparak alışkanlık haline getirmek” gibi manalara gelen avd kökünden meydana gelmiş olup genel anlamıyla “gelenek ve örf” anlamında kullanılmıştır. Terim olarak farklı tanımlar olmasına rağmen biz İbn Âbidin'in risâlesindeki tanımını aldık. “Âdet muâvede kelimesinden alınmıştır. O tekrar edilerek ve alışkanlık haline getirilerek nefislere ve akıllara yerleşir, orada karar kılar ve mu'ruf olur. Herhangi bir alaka ve karine aranmaksızın kabul edilir ve nihayet örfi bir

⁸⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, “Örf”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2007), 87.

⁸⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, c. 3 (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1992), 50.

hakikat hâlini alır.”⁹⁰ Açıklandığı üzere örf ve âdet benzer yönleri olmakla beraber birbirlerinden içerik olarak farklılık ortaya koymaktadır. Çünkü örf, en başta sağlıklı akıl ve iradeyi merkezine koyar. Âdet ise iyi bir şey olsun veya kötü bir şey olsun fark etmez, sürekli tekrarlanmayı aynı zamanda alışkanlık haline getirmeyi esas alır. Bu noktadan hareketle âdet kavramının örf'e nazaran daha genel bir ifade olduğunu ifade etmek yanlış olmaz.⁹¹ Ancak Fakihler örf ve âdet kavramlarını birbirinin yerine müteradif olarak kullanmışlardır.⁹² Sosyal normlar, hukuk kurallarının omurgasını oluşturabilir.⁹³ Kur'an-ı Kerim'de örfü, hukuk kaynağı olarak görmüş ve ahkâmlarında bunu göstermiştir. “Örf ile hükmet”⁹⁴ ayeti bu meselede fıkıh âlimleri tarafından esas ilke kabul edilmiştir. Bu ayetten anlaşıyor ki örf, ibadet ve itikat alanına müdahil edilmemiş ancak hukuk alanında dikkate alınmıştır. Örfün hayatın içinde dolaştığı yani sosyal bir norm olarak karşımıza çıktığı aynı zamanda hukukunda hayatın bir parçası olduğu ve bir görevinin olduğu gerçeği dikkate alınırsa bu iki kavram arasında derin bir bağın olduğu görülecektir. Örfün, sosyal hayatta yazısız kurallar ortaya koyması onun hukuk literatüründe, teâmül hukukunu (pratikteki hukuk) ortaya koyabileceğinin göstergesidir. Asli kaynaklar hukuki düzenlemeleri yaparken, toplumun yapısını ve insanların sürekli yapageldiği şeyleri görmezden gelmediği, kalıcı değişikliklerde bile çok sert davranmayıp, yavaş yavaş yani tedrici bir yaklaşım ortaya koyduğu bilinmektedir. Yine aynı şekilde Şâri'nin, İslâm'ın genel ilkeleriyle çatışmayan özellikle tevhit ve sosyal adalete zarar vermeyen örfi kurum ve normları da benimseyip, yürürlüğünü sağladığı görülür. Klasik kaynaklar incelendiğinde, Hz. Peygamber'in, sahabilerin ve fukahânın kararlarında örfün büyük bir etken olduğu görülür. Eldeki bu veriler İslâm öncesi yürürlükte olan âkile, kâsame, mudârabe gibi hukuki normları sürdürdüyü⁹⁵ Hz. Peygamber'in de selem akdine onay verdiği bilinmektedir.⁹⁶ Dahası

⁹⁰ Muhammed Emin İbn Abidin, *Mecmuatu Resail*, c. 2 (Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2014), 114; Musa Günay, “Örfün Tanımı, Delil Oluşu ve İmam Ebû Hanife'nin Bazı Konuları Örfle Çözümlemesi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32, sy 32 (2014).

⁹¹ Kamil Yelek, “Hanefi Mezhebinde Örfün Hükümlere Etkisi”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy 6 (2015): 87-88.

⁹² Günay, “Örfün Tanımı, Delil Oluşu ve İmam Ebû Hanife'nin Bazı Konuları Örfle Çözümlemesi”, 31.

⁹³ Sağlam, *Hz. Ömer*, 50.

⁹⁴ Âraf 7/199.

⁹⁵ Kemâlüddin Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd İbnü'l- Hümâm, *Şerhu Fethil Kadir alel Hidayeti Şerhi Bidayetil Mübtedi*, c. 5 (Beyrut: Darul Kütübil İlmiyye, 2017), 327.

⁹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhari, “Selem”, içinde *Sünen* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004), 1-2-7; Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, “Mukâsât”, içinde *Sahihi Müslim* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 128.

yabancı devletlerin dahi yapmış olduğu toplum için faydalı olan ancak İslâm'ın genel prensipleriyle de çatışmayan esasları aldığı da görülür.⁹⁷

2.3. Yardımcı Kaynaklar

Yardımcı kaynaklar, doğrudan kaynak olmayıp asli kaynakların anlaşılıp yorumlanmasını sağlayan yan kaynakları ifade etmektedir.

2.3.1. İctihatlar

İctihat sözlükte “cehdetmek, zor ve sıkıntılı bir işin üstesinden gelmek için bütün enerji ve çabayı kullanmak” anlamına gelmektedir.⁹⁸ Fıkıh usulü ilmindeki terim anlamı ise: “icthâd derecesine erişmiş bir âlimin, şer‘i-amelî hükümleri tafsîlî delillerden çıkarabilmek için elinden gelen bütün gayreti sarf etmesidir.”⁹⁹ şeklindedir. İctihâd derecesine ulaşmış âlime “müctehid” denir. Aynı zamanda erken dönemlerde “müftü” ve “fakih” diye de isimlendirilirdi. Ancak bu kavramlar icthâd derecesine erişememiş âlimler içinde kullanıldığından “müctehid” kavramı daha özel bir kavram haline bürünmüştür. Sebebi ise müftü ve fakih kavramlarının, şer‘î hükümleri ezbere çok iyi bilseler de İslâm Hukukunun kaynaklarından kendi bilgisi ile müstakil bir hüküm çıkaramayan kişiler için de kullanılmaya başlamasıdır. Bir başka açıdan böyle olan kimseler için de müctehit kavramı kullanılamaz. Doğal olarak tanımdan da anlaşılacağı üzere bir kimseye müctehit denebilmesi için icthâd derecesine ulaşması şarttır. Ayrıca amacı da şer‘î kaynaklardan şer‘î bir hüküm çıkarmak üzere icthâd etmek olmalıdır. Bu çaba ortaya konulurken en ufak bir gevşeklik gösterilmemelidir. Aksine müctehit bütün imkânlarını seferber etmelidir. İslâm'ın aslî iki kaynağı olan ve aynı zamanda hükümlerin belirleyici unsuru olan Kur'an ve Sünnet'in anlaşılıp kavranması dahası yorumlanması akıl ile imkân dâhilindedir. Bu nedenledir ki geçmişten beri tartışıla duran akıl ve nakil kavgası manasızdır. Çünkü bizce, bu iki bilgi kaynağı birbirini tamamlayıcı ve dengeleyici niteliktedir. Bu hususta icthâd, nakil karşısında aklın en önemli temsilcisidir. Kıyas, re'y, istidlâl, istinbat, fıkıh gibi yakın muhtevaya kapsayan kavramlarla yan yana duran icthâd, nasların lafız, mana ve kasıtlı boşluklarında saklı

⁹⁷ Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani Ebu Davud, “Tıp”, içinde *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982), 29.

⁹⁸ Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, c. 2 (Beyrut: Daru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 1980), 395-97.

⁹⁹ Muhammed b. Ali Şevkânî, *İrşâdu'l-Fühûl ilâ Tahkiki'l-Hakki fî 'İlmi'l- Usul* (Kahire: Mustafa el-Halebi Matbası Yayınları, 1938), 250.

olan şer‘i-ameli hükümleri meydana çıkarmayı amaçlayan beşerî gayreti ifade eder. Hz. Muhammed‘den (s.a.s) sonra re‘y ve içtihad meselesinde, onun siyasî ve teşri kabiliyetinin sonraki gelen nesiller açısından manası ve bu iki fonksiyonun hangi kimseler tarafından ve hangi şekilde icra ettirileceği fukaha arasında kayda değer tartışmalar ortaya koymuştur. Hz. Peygamber‘in vefatının ardından sahabiler, Hz. Peygamber yaşıyorken belki de hiç akıllarından bile geçirmediikleri bir otorite sorunuyla karşı karşıya kalmışlardı. Böyle bir sorun Hz. Peygamber hayatta olduğu için dolayısıyla ilahi müdahale devam ettiği için problemleri yönetme hususunda bir aksilik meydana gelmemişti. Onun vefatının hemen akabinde karşılaşılan hilafet meselesi yani ümmeti kimin yönetip, idare edeceği hususu çözüme kavuşturulmuşsa da yasamanın veya yasayı tevil etme yetkisinin kimin tarafından veya kimler tarafından gerçekleştirileceği keza hangi şekilde yapılacağı (hukukî otorite) gibi sorunlar meydana gelip ve tartışma konusu olmuştu. Bu tartışma yapısı itibariyle köklü ve sürekli olacaktı. Sahabilerin, Kur‘an-ı Kerim‘in mutlak otoritesinden şüpheleri yoktu. Fakat burada ki problem onların Hz. Peygamber gibi Kur‘an‘ı anlayıp, açıklama ehliyetine sahip olup olmadıklarından emin olmamalarıydı. Neticede Kur‘an‘ın salt mevcudiyetinin güncel sorunları çözmeye yetmediği, Hz. Peygamber‘in beyan ettiği açıklamalarla takviyeye ihtiyaç duyduğu anlaşılmakla beraber çok geçmeden bu beyanlarında yetersiz kaldığı anlaşıldı. Çünkü eldeki Şer‘î kaynaklar sınırlı, akıp giden hayat içerisindeki meseleler sınırsızdı. Hâl böyleyken Kur‘an ve Sünneti, etkinleştirmek ve yürürlük sağlar hale getirmek için Hz. Peygamber‘in, Kur‘an için gerçekleştirdiği işleve benzer bir işlevin birileri tarafından veya bir heyet tarafından üstlenilmesine ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaç yine Resulü Ekrem‘in sünnetine başvurularak Muâz hadisi diye nakil olunan meşhur rivayetle sağlanmıştı. Bu rivayette ki “re‘y içtihadı” kavramı gündem olmuştu. Sahabilerin, Hz. Peygamber‘den sonra hüküm koymanın yöntemi bu rivayetle temellenmiş oldu. Böylece içtihat, Kur‘an ve Sünnete doğrudan hükmü bulunmayan meselelerde hüküm bulma yöntemi olarak kabul edildi. Malum olduğu üzere İslâm fikhının iki ana kaynağı Kur‘an ve sünnettir. İctihat bu kaynakları derinlemesine anlama faaliyetidir. Ve bu faaliyeti sadece yetkin âlimlerin yapabilmektedir. Dolayısıyla naslar ile akıl ilişkisindeki dengenin sağlanması ve sosyal otoritenin meydana gelmesi sadece bu yöntemle sağlanabilir. Daha iyi kavranması açısından somutlaştırmaya çalışarak bir örnek üzerinde anlatmak istiyoruz. Kimya biliminin temel elementlerinden olan suyun

kimyasal formülünün ifadesi gibi Kur'an ve sünnet iki hidrojeni temsil eder, akıl ise bir oksijeni temsil eder. Adeta Kimyadaki formül fiziksel yaşam kaynağımızı ifade ederken, Fıkıhtaki formül ise manevi yaşam kaynağımızı ifade etmektedir. Anlaşıldığı üzere İslâm Fıkıhına yürürlük sağlaması bir başka ifadeyle İslâm'ın donuk kalmaması ve hayatın içinde insanların hem dünya hem de ahiret mutluluğunu sağlaması açısından, vahiy ve içtihat kavramları arasında ki dengenin iyi kavranması ve gün yüzüne çıkarılması oldukça önemlidir. Eğer araç ve amaç birbirinin yerine kullanılırsa bir başka ifadeyle usul, vusule tercih edilirse, nasları anlama fiiliyatı olan araçlar kendini vahiy kökenli nasların kaynağı mertebesine yükseltmiş olur ki bu durum büyük felaketlere sebebiyet verebilir. Hz. Peygamberle yürürlüğe giren rey ve içtihat hareketleri sahabiler tarafından ve müçtehit mezhep imamları tarafından sürdürülmüştür. Yürürlük hakkını ve salahiyetini de yine Hz. Peygamber'in teşvik niteliğinde ki "içtihat edip isabet eden iki ecir alır, hata eden bir ecir alır."¹⁰⁰ mealindeki hadis rivayetinden almıştır. Aşağıda da gönderme yapacağımız gibi sahabilerin de müçtehit mezhep imamlarının da içtihat ettikten sonra bu benim görüşümdür eğer isabet edersem bu Allah'tandır hata edersem bendendir. Siz daha iyisini bulursanız ona tabi olun mahiyetindeki uyarıları da dikkat çekicidir. ¹⁰¹Vahiy kaynaklı nasların sağduyulu, kemâle ermiş akıl tarafından tevیل edilmesi aynı zamanda pratik hayata aktarılması, Kur'an'ın ve Sünnetin yaşanılan hayata dâhil edilmesi anlamına gelmektedir. Ters açıdan baktığımızda ifade edilen hususta tevillerin önlenmesi Kur'an'ın ve Sünnetin ruhundan uzaklaşmak ve aynı zamanda sosyal hayatta boşluklar bırakmak manasına gelebilmektedir. Bu da inanmış hiçbir Müslümanın isteyeceği bir şey değildir. Ancak nasları anlama kabiliyeti meleke haline gelmiş âlimlerimizin, Hz. Peygamber gibi hatadan korunma gibi bir özellikleri olmadığı için hata yapma ihtimalleri doğal olarak her zaman gündemdedir. Bu hususta bilginlerimizin kendi derinlemesine düşünme ve anlama çabaları sonrasında elde ettikleri içtihadî bilgileri mutlak gerçek doğru bilgi gibi bir anlam yüklenmesi de büyük felâketlere sebebiyet verebilir. Çünkü elde edilen bilgi zanni bilgi olduğundan kesinlik ifade etmez. Ayrıca bütün inananlara zanni bir alanda elde edilen zanni bir bilgiyi mutlak bir bilgiymiş gibi dayatmak dinin bilinçli olarak boş bıraktığı düşünülen

¹⁰⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhari, "İ'tişâm", içinde *Sahih* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004), 13, 21.

¹⁰¹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkûm*, c. 6 (Kahire: Dâru'l-hadîs, 2005), 824-25.

sahalarda rahmet ve evrensellik ilkesini inciteceği de aşikârdır. Çünkü her devir beraberinde adım adım tekâmülü de getirdiğinden kendi içinde anlaşılıp yorumlanması akabinde gelecek nesiller için oradan dersler çıkarılması daha sağlıklı olabilecektir. Her çağın kendine göre ihtiyaçları bizce ancak bu şekilde giderilecektir. Bu bağlamda anlaşılıyor ki müçtehitler, içtihat ederken kullandığı icmâ ve kıyas gibi yardımcı kaynaklarla İslâm hukukuna yürürlük sağlamıştır. Şimdi bu kavramlarla yolumuza devam edelim.

2.3.1.1. İcmâ (Kolektif Şuur)

İcmâ sözlükte “birleştirmek, derleyip toplamak, bir işi sağlam yapmak, azmetmek, bir konuda fikir birliği etmek”¹⁰² gibi manalara gelir. Fıkıh usulü terminolojisinde ise genel kanaatin tanımı şöyledir: “Hz. Peygamber’in vefatının akabinde herhangi bir çağda Müslüman olan müçtehitlerin amelî bir konunun şer’i hükmü üzerinde fikir birliği etmeleridir”¹⁰³ Tanımdan da anlaşılacağı üzere icmân ortaya çıkabilmesi için gereken bir takım şartlar mevcuttur; Hz. Peygamber’in vefatının akabinde olmalı, icmâ edecek olan âlimler hem müçtehit olmalı hem de Müslüman olmalı, icmâ sayılacak mesele şer’i bir hüküm olmalı aynı zamanda o hüküm üzerinde fikir birliği sağlanmalıdır.¹⁰⁴ Yine yakın zaman âlimlerinden, Fıkıh usulü alanında çalışmalar yapmış İbrahim Kâfi Dönmez, icmâa şu manayı yüklemiştir: “İslâm bilginlerinin dini meselelerin hükümleri üzerinde fikir birliği etmelerini ve bütün Müslümanların ortaklaşa benimsedikleri dini hükümleri ifade eden şer’i delildir.”¹⁰⁵ Aktarılan icmâ tanımlarına bakıldığında icmâ sadece; Hz. Peygamber’in vefatından sonra ortaya çıkan bir meselede, İslâm’ı kabul etmiş ve ona gönül verip daha iyi anlaşılması adına müçtehit olmuş âlimlerin hepsinin, şer’i bir hüküm üzerinde fikir birliği sağlamasıyla meydana gelir. İcmâ, sahabiler zamanında, halife önderliğinde şûra prensibini uygulamak adına, bilgi ve tecrübesiyle öne çıkan insanların, bir konuyla ilgili

¹⁰² İbrahim Kâfi Dönmez, “İcmâ”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2000), 417.

¹⁰³ Ebü’l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Sâlim El-Âmidî, *el-İhkâm fî Usul’il-Ahkâm*, ed. İbrahim el-Acuz, c. 1 (Beyrut: Darü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2011), 199; Abdülaziz El-Buhârî, *Keşfü’l-Esrar an Usuli’l-Bezdevi*, c. 3 (Beyrut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye., 1994), 227; Şevkânî, *İrşâdu’l-Fühûl ilâ Tahkiki’l-Hakki fî ‘İlmi’l- Usul*, 71; Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lügati*, 3. bs (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991), 141.

¹⁰⁴ Hadi Sağlam, “Şer’î Bir Delil Olma Açısından İcmanın Mahiyeti Hakkında Bir Tahlil”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8, sy 2 (2016): 163.

¹⁰⁵ Dönmez, “İcmâ”, 417.

kararlarını birleştirmeleri idi.¹⁰⁶ Bu günümüzde ki Bakanlar Kurulu Kararı ve Kanun Hükmünde Kararnameler ile de benzerlik göstermektedir. Sahabiler döneminden sonra biraz daha özelleştiği anlaşılan icmâ, herhangi bir dönemde Müslüman olan bütün müçtehitlerin, herhangi bir şer‘i hukuki meselede ittifak etmeleriyle meydana geleceği yönündedir.¹⁰⁷ Bizce icmânın tanımında yer alan ümmet ve müçtehit kavramları, geçmişten beri ortaya çıkan çatışmaların ve anlaşmaların temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda klasik Fıkıh usulü eserlerinde yer alan tanımlar, eskilerin tabiriyle efradını cami ağıyarını mâni kabilinden bir tanımlama olmayabilir. Bizi bu düşünceye sevk eden şey ise kurulan hükümlerde neden, niçin, nasıl gibi sorgulama sorularının olmamasıdır. Daha açık ifadeyle teori olarak ifade edilen tanımların, pratikte pek de öyle olmadığı yönündedir. Örnek verecek olursak bu tanımlardan hareket ederek bazı âlimlerimiz, sahabe ve Medinelilerin üzerinde ittifak ettikleri konuyu icmâ kabul ederken, bazıları da kabul etmemiştir.¹⁰⁸ İcmânın delil teşkil etmesi Hz. Peygamber’in, “Ümmetim yanlış üzerinde fikir birliği yapmaz”¹⁰⁹, “Mü’minlerin iyi ve hoş gördüğü şey Allah katında da iyidir”¹¹⁰ hadislerine dayanır. İcmânın işlevi, ilk başlarda mevcut hükümleri¹¹¹ muhafaza etmeye yönelikken, sonraki zamanlarda mezhepleşmeler oluştuğunda mezhep içi birlikteliği dahası cumhurun bir meseledeki görüş birliklerini ifade etmeye başlamıştır.¹¹² İcmâ ile günümüz Modern Hukukundaki, yasalarda gözden kaçan veya kasıtlı boş bırakılan yasa boşluklarını dolduran aynı zamanda yeni bir hukuk kuralı ortaya çıkarma gücü ve yetkisine sahip olan ve yürürlük kaynağı olarak görülen İctihadı Birleştirme Kararı arasında benzerlik vardır. Çağdaş hukukta,¹¹³ hazırlanmış olan Türk Medeni Kanun’un birinci maddesinde¹¹⁴ olduğu üzere, hüküm koyucu, kanunda bir

¹⁰⁶ Tezimizin ilk bölümlerinde ifade ettiğimiz üzere, Hz. Ebû Bekir’in, hilafet makamına seçilmesi ve yine aynı şekilde hilafeti döneminde zekât vermeyenlerin üzerine, devlet olarak tanınmamayı ifade etmesi sebebiyle, askerî çıkarma yapılması ve zorla alınmasının kararı da böyle alınmıştır. Abdurrahman Demirci, “Hz. Ebû Bekir’in Fetih Anlayışı”, *Artuklu Akademi*, 2014, 9-10.

¹⁰⁷ Ali Büyük Haydar Efendi, *Usul-i Fıkıh Dersleri* (İstanbul: Üçdal Yayınları, 1966), 341.

¹⁰⁸ Basit bir örnekle: İmamı Malîk, Amel-i Ehl-i Medîne’yi kabul ederken, Hanefî âlimlerinin ekserisi bunu kabul etmez. İbrahim Kâfi Dönmez, “Amel-i Ehl-i Medîne”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1991), 21-25.

¹⁰⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *es-Sünen* (Çağrı Yayınları, 1981), Fiten 8.

¹¹⁰ İbn Hanbel, *Müsned*, 6:1, 379.

¹¹¹ Namaz, oruç, zekât gibi.

¹¹² Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, 284-89.

¹¹³ Türk Medeni Hukuku

¹¹⁴ Kanun, sözüyle ve özüyle değindiği bütün konularda uygulanır. Kanunda uygulanabilir bir hüküm yoksa, hâkim, örf ve âdet hukukuna göre, bu da yoksa kendisi kanun koyucu olsaydı nasıl bir kural

hüküm olmadığı taktirde, genel örften faydalanabileceği, örfte de bulamazsa kendi içtihadına göre karşılaştığı problemi bir hükme bağlayabileceği ifade edilmektedir. Aynı durum İslâm Hukukunda da vardır. Kadı, karşılaştığı problemler için Kur'an ve Sünnette bir çözüm bulamazsa örfe bakar, örfte de bulunmazsa kendi rey ve içtihadına göre hükmedebilir.¹¹⁵ Yine bir başka benzerlik ise bir meselede içtihadı birleştirme kararı varsa, meseleyi inceleyen hâkim bu kararı dikkate almakla yükümlüdür. Aynı durum İslâm Hukukunda da icmânın mevcut bulunduğu bir meselede kadının bu icmâyı dikkate alma zorunluluğu kabul görmüştür.¹¹⁶ Sonuç olarak Hz. Peygamber'in vefatının akabinde Kur'an ve Sünnet ışığında meydana çıkan otorite boşluklarını doldurmak için ve İslâm Hukukuna dinamizm sağlamak adına bireysel (kıyas) ve kolektif (icmâ) içtihat yöntemlerinden faydalanılmaya çalışılmıştır. Bu noktada temel alınan ilke ortak aklın işletilmesi ve en az seviyede hata yapılmasını sağlamaktır.

2.3.1.2. Kıyas (Bireysel İctihat)

Kur'an ve Sünnet'in teşri getiren nasları incelendiğinde konulan hükümlerin illet, sebep ve hikmetlerine farklı işaretler olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla da İslâm Hukuk âlimleri, aslında nasların belirlediği hükümlerin isim ve şekillere delaletini değil de bu hükümlerin delâlet ettiği mana ve vasıflara bir başka ifadeyle illetlere göre hükümleri ele alma yönünde genel kaide geliştirmişlerdir.¹¹⁷ Bu bağlamda mesele ele alındığında anlaşılıyor ki hükümler illetlere göre değerlendirilir. Dahası âlimlerimiz ta'lil ilkesinden yola çıkarak hüküm iletiyle mevcuttur veya mevcut değildir gibi genel ilke meydana getirmişlerdir. Usûl terimi olan illet; hükmün konmasını uygun gösteren şartları açık klasik ifadeyle zâhir ve munzabit yani istikrarlı olma özelliğini ifade eder.¹¹⁸ Kıyas, aralarındaki ortak özellik veya istikrarlı gerekçe klasik ifadeyle illet sebebiyle Kitap, Sünnet, icmâ ile sabit bir hükme sahip olan emrin, üzerinde herhangi

koyacak idiyse ona göre karar verir. Hâkim, karar verirken bilimsel görüşlerden ve yargı kararlarından yararlanır.

¹¹⁵ Mahmutoğlu, "İslâm Yargılama Hukukunda Hâkimin Tarafsızlığı ve Tarafsızlığı Sağlayan Kurumlar", 1347.

¹¹⁶ Hasan Tanrıverdi, "İslâm Hukukundaki 'icmâ' ile Modern Hukuktaki 'İctihadı Birleştirme Kararı' Arasında Bir Mukayese", *Akader Dergisi*, 2004, 1-15.

¹¹⁷ Ferhat Koca, "İslam Hukukunda Ahkâmın Değişimi Üzerine Bazı Düşünceler", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy 1 (2003): 51-78; Mehmet Aziz Yaşar, "Makâsıdü's-Şeri'ânın Teorik Boyutu ve Müstakil Delil Olma Problemi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19, sy 2 (2019): 461-77.

¹¹⁸ Serahsi, *Usûlu's-Serahsi*, 2:180-82.

bir dini emir bulunmayan meseleye uygulanmasıdır.¹¹⁹ Kıyas, nass ile belirlenmemiş meseleyle nass ile belirlenmiş mesele arasındaki aşırı benzerliklerin ve özelliklerin bulunmasıyla hukuki boşlukların doldurulması için yapılan içtihadî işlemlerdir. Usul alanında metodolojinin tabiri caizse babası olarak görülen âlimimiz İmam Şâfiî, Fıkıh usulü alanında ortaya koyduğu er-Risâle adlı eseri, bu sahaya yeni bir şekil verme, sonrakilere yol gösterme ve aynı zamanda usulün temellerini atma noktasında önemlidir.¹²⁰ İmam Şâfiî, ilâhî nasların insanları doğruya iletmek ve sosyal huzuru sağlamak adına ortaya koyduğu genel prensipleri baz alarak, meydana gelen yeni aynı zamanda naslardaki meselelerle benzer özellikler taşıyan aynı paralelde olan meselelere, hukuki dinamizm sağlamak adına yeni yaklaşım prensipleri ortaya koymuştur. Bu prensipleri ortaya koyarken ifade ettiğimiz gibi naslarla ilişkisini koparmamaya dikkat etmiştir.¹²¹ Bu bağlamda ortaya çıkan en önemli prensip bireysel akıl yürütme yöntemi olan kıyas prensibidir. Şâfiî kıyasın rûknünü illet sayarken hükmü için de zanni demiştir. Kıyası yapan âlim için yaptığı içtihat gerçektir. İmam Şâfiî'nin deyişiyle zahiri gerçektir batını Allah daha iyi bilir.¹²² Söylenenlerden anlaşılıyor ki kıyas yürürlükte olan hukuki prensiplerin alanını daha da genişletmektir. Bu genişletmeyi yaparken kıyas yapan âlim, illetin akıl yoluyla kavranamayan kısmını yani taabbudî kısmıyla, akılla kavranabilen kısmı klasik ifadeyle ma'kûlu'l ma'na kısmını bilmesi gerekir. Çünkü taabbudî alan içine giren hükümler, genel prensip gereği değişime ve yoruma kapalıdır. Ancak illetti akılla kavranabilen çerçeve içine giren kısmı ise değişime açık olabileceği genel kabul görmüştür. Taabbudî hükümlerden kastımız genellikle ibadetler, kefaretlar ve hadler gibi konuları içermektedir. Buna ek olarak helal ve haram içeren konularda bu minvaldendir. Bu hükümler ifade ettiğimiz gibi Şar'î tarafından belirlendiği için başka meselelere kıyas yapılamayacağı yaygın kanaat haline gelmiştir. Sonuç olarak başlangıçta sosyal hayatta meydana gelen yeni problemleri çözmek için üretilen kıyas bir süre sonra katı bir resmiyet kazanmıştır. Dolayısıyla da bazı durumlarda çözüm olması beklenen kıyas metodu daha büyük sorunlara sebebiyet verebileceği öngörülünce

¹¹⁹ Hacı Yunus Apaydın, "Kıyas", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2022), 528; Abdulkadir Şener, *İslâm Hukuk Dersleri I* (İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 1987), 83; Ebû Zehra, *Ebû Hanîfe*, 291.

¹²⁰ Adnan Koşum, "İmam Şâfiî'nin er-Risâle'sini Yazdığı Ortam ve er-Risâle'ye Etki ve Yansımaları", *Diyanet İlmî Dergi* 50/2 (2014): 24.

¹²¹ Koşum, 27.

¹²² Muhammed b. İdrîs Eş-Şâfiî, *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*, çev. Abdulkadir Şener ve İbrahim Çalışkan, 8. bs (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021), 258.

daha serbest yolların arayışına gidilmiştir. Klasik hukuk teorisinde rey olarak da kabul edilen istihsân ve istislâh kavramları ortaya çıkmıştır.

2.4. Doktrinler

İslâm Hukukunda müçtehit imamlar, aslî kaynaklarda bulamadığı problemler karşısında yeni çözüm yöntemleri aramışlardır. Bu çözüm yolu arayışında Kur'an'ın genel ruhunu göz önüne alıp ince ve derin bir arayış içine girmişlerdir. Bulunan bu yöntemler bazı alimlerin isimleriyle özdeşleşmiştir. Bu hususta istihsan dendiğinde akla Ebû Hanîfe, İstislâh dendiğinde ise Malik b. Enes gelir. Şimdi bu kavramları özet mahiyetinde sunduktan sonra yolumuza devam edeceğiz.

2.4.1. İstihsan (Kıyasıhafi – Hanefi Yöntemi)

İstihsan, kelime anlamı olarak “bir şeyi güzel bulmak” manasına gelmektedir.¹²³ Fıkıh terminolojisinde ise; müçtehit seviyesine ulaşmış bir alîmin, karşılaştığı bir problem karşısında, hususi bir delil nedeniyle, o meselenin benzerlerinde verdiği hukuki karardan vazgeçip başka bir çözüm yoluna başvurması ya da iki ayrı kıyasla karşı karşıya kaldığında, derin düşünmediği taktirde ilk aklına gelen açık kıyastan sıyrılıp, derin düşündüğü taktirde görebildiği hükümdür.¹²⁴ Bu hükme ise kapalı kıyas denir. Yani bir başka deyişle açık kıyası yok sayarak, gerekçe birliği açısından daha faydalı olduğuna kalben inandığı hükme (kapalı kıyasa) hükmetmesidir.¹²⁵ Biraz daha tanımın anlaşılması adına açacak olursak şunları ekleyebiliriz. Bazen İslâm Hukukunda karşılaşılan bir problem veya konu, genel hüküm ortaya koyan naslar veya İslâm Fıkıhında yerini almış genel prensibin yörüngesine dahil olur. Ancak bazı durumlarda hüküm vermek bu kadar kolay olmayabilir. Çünkü karşılaşılan yeni problem veya mesele, genel nass veya prensiplerin ön gördüğü yol doğrultusunda gidilmesini engelleyecek başka bir nass, icma, zaruret, örf ya da toplumun faydası manasına gelen maslahat gereği özel sebeplerden ötürü yeni bir yolun tercihinə sebebiyet verebilir.¹²⁶ Tam bu noktada yapılan işleme istihsan denmektedir. Bir başka ifadeyle istihsan, içtihat

¹²³ Ali Bardakoğlu, “İstihsan”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2001), 339.

¹²⁴ Ebû Bekr Ahmed b Ali Cessâs, *Uşûlü'l-Cessâs*, c. 2 (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 344.

¹²⁵ İbrahim Kâfi Dönmez, “Fıkıh”, içinde *İlmihal I İman ve İbadetler*, c. 1 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 149.

¹²⁶ Abullah Kahraman, *Fıkıh Usulü Giriş-Deliller-Hükümler-Hüküm Çıkarma Yöntemleri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012), 155.

eden kimsenin karşılaştığı iki ayrı dini hükümden daha az yararlı olandan vazgeçip daha faydalı olanı tercih etmesidir denebilir. İstihsan, İslâm Hukuk tarihinde en fazla Hanefî alimler tarafından kullanıldığı yaygın olarak da bilinmektedir.¹²⁷ Bu yöntemle hukukçular bazı meselelerde kıyasın doğrudan nasları baz alarak meydana çıkaracağı daha dar kapsamlı ve aynı zamanda fayda sağlayayım derken daha büyük problemlere sebebiyet verebilecek hükümlerden sıyrılmalarını sağlamıştır. Yani Hanefiler daha esnek ve serbest düşünme fırsatı elde etmişlerdir. Dolayısıyla istihsan, konulmuş olan genel kuralların katılığıyla ve yaşanan sınırsız aynı zamanda değişken olayların arasındaki dengeyi kurmaya yardımcı olmuştur. Başka bir ifadeyle istihsan, hukuka yürürlük sağlama noktasında Fıkha derin nefes aldirmiştir. Hanefiler istihsana başvurmadan evvel hüccetlerini Kur'an'dan almışlardır. Nitekim Allah, kitabında Müminlere kolaylık olması açısından bazı istisnalar koymuştur. Örneğin domuz etinin yenmesi genel olarak haram olduğu halde zaruret halinde haddi aşmamak kaydıyla yenmesi mübah görülmüştür.¹²⁸ Bir başka örnek ise Allah'a iman etmeyip, inkâr edenlerin en büyük azaba çarptırılacağı buyrulurken can korkusu meydana geldiği takdirde, canını kurtarmak adına kalbi imanla dolu olduğu halde Allah'ı ve emirlerini inkâr etme noktasında bir günahın ve azabın olmadığı buyrulmuştur.¹²⁹

Hiz. Peygamber'in hadislerinde ise alım satım akitleriyle ilgili olarak satış sözleşmesi yapılırken, satıcının yanında olmayan malını satması yasak olmasına rağmen selem¹³⁰ akdine müsaade edilmiştir.¹³¹ Aynı şekilde istisna¹³² sözleşmesine de izin verilmiştir. Bu rivayetler doğrultusunda Hanefî âlimleri kamu yararı gereği ve kolaylık prensibi gereği bu akitleri istihsanen caiz görmüşlerdir.¹³³ Yine aynı şekilde mağduriyetlerin giderilmesi ve tazminatının ödenmesi bağlamında yetersiz olduğu kabul edilen genel norm niteliğindeki kıyas hükmünün görmezden gelerek, istihsan yöntemiyle çözülen bir örnek daha vermek gerekirse kamunun yaralandığı bir ana yol kenarında özel şahsa ait inşa edilmiş bir duvarın eğikliğinden dolayı meydana gelen

¹²⁷ Bardakoğlu, "İstihsan", 339-47; Sağlam, *Hiz. Ömer*, 66.

¹²⁸ Bakara 2/173.

¹²⁹ Nahl 16/106.

¹³⁰ Selem paranın peşin verilip malın veresiye alındığı satış türüdür. Hiz. Peygamber zamanında Medine'de çok yaygın olduğu bilinmektedir.

¹³¹ Buhârî, *Selem*, 1-2; Müslim, *Müsâkât*, 25

¹³² İstisna akdi; bir zanaatkâr ile bir ürün yaptırılmak üzere özellikleri, teslim zamanını ve fiyatı önceden belirlenerek kurulan sözleşmedir.

¹³³ Hamza Aktan, "İstisnâ", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2001, 394.

potansiyel tehlikenin varlığı söz konusu olduğunda ve duvarın sahibi uyarılmasına karşın duvarını onarmadığı takdirde duvarın, bir kişini vefatına sebebiyet vermesi halinde duvar sahibi kıyas hükmüne göre ceza almaması icap eder çünkü doğrudan kişinin ölümüne bir müdahalesi yoktur. Ancak bu noktada Hanefî âlimleri dolaylı olarak ve uyarılara rağmen duvar sahibinin tedbirsizliğinden ötürü istihsanen kişiyi sorumlu tutmuşlardır.¹³⁴ Anlaşıldığı üzere istihsan, zamanlara ve şartlara göre değişmeyen genel norm niteliğindeki hükümlerin, çağlara ve sunulan şartlara göre şekil alan özel nitelikteki normların pratik uygulamadaki göstergesidir.

2.4.2. Maslahat (İstislâh – Maliki Yöntemi)

Maslahat kavramının kelime manası iyi, düzgün, doğru ve mükemmel olma; münasip ve faydalı olma manalarına gelen Arapça ”صالح” kelimesinden türetilmiştir.¹³⁵ Aynı zamanda amaca uygun özellikte olan, fesadın zıt anlamlısı, faydalı, münasip, elverişli, iyi ve iyiye götüren gibi manaları da bünyesinde bulunduran bir kelimedir.¹³⁶ İslâm Hukuk literatüründe ise maslahat; bireysel olarak veya toplumsal olarak aynı zamanda hem bedeni hem de manevi olarak yararlı olan şeyleri gözetip elde etmek, zararlı olan şeyleri uzaklaştırmak ve def etmek manalarına gelir. Klasik ifadeyle şöyle formüle edilmiştir; “celbi menfaat, defi mazarrat.”¹³⁷ Maslahat, hukuki normlar ile sosyal yaşantı arasındaki dengenin kurulmasına aynı zamanda mevcut nasların ilkeleri ve amaçları doğrultusunda kamu yararının gözetilmesi noktasında da önemli roller üstlendiğinden ötürü İslâm Hukuk literatüründe de önemi oldukça büyüktür. Bilindiği üzere naslarda yaşanmış veya yaşanması mümkün olan bütün olayları kapsayacak özel hükümler bulunmamaktadır. Dolayısıyla da karşı karşıya kalınan yeni vakalarda, mümkünse kıyas aracılığıyla mümkün olmadığı durumlarda ise naslardan çıkarılan genel hükümler ışığında hükümler verilmeye gayret edilmiştir. Burada hüküm verilirken ortaya çıkarılmaya çalışılan asıl murat ise gerek bireysel gerekse toplumsal olarak hem maddi hem de manevi faydayı sağlamak ve aynı zaman da hem dünyevi hem de uhrevi

¹³⁴ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed İmam Serahsi, *Mebûsât 1000 Yılın İslam Fıkhi Temel Eseri Deliller ve Hükümler*, ed. Mustafa Cevat Akşit, c. 27 (İstanbul: Gümüşev, 2008), 13-16.

¹³⁵ İbrahim Kâfi Dönmez, “Maslahat”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2003), 79.

¹³⁶ Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd Cevherî, *Tâcü'l-lüğa*, ed. Ahmed Abdülğafûr Attâr, c. 1 (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), 363-64.

¹³⁷ Abülkerim Zeydan, *El-Veciz fi Usuli'l-Fıkh* (Bağdat: Müessesetü'r-Risale, 1993), 198.

zararların kökünü kazımadır. Şunun da bir gerçek olduğu anlaşılmıştır ki zamanların değişmesi yeni yeni maslahatları gün yüzüne sermiştir. Ve bu maslahatlar ortaya çıktığı devletlere göre, yörelere göre hatta şahıslara göre bile farklılıklar ortaya koymuştur. Dolayısıyla meydana gelen yeni ihtiyaçlar göz ardı edilirse ve bu ihtiyaçlar şer'i delillerin muteber gördüğü maslahata göre çözüme kavuşturulmazsa hukuk adına büyük felaketlere sebebiyet verilmiş olunabilir. Bu da insanların felaketi manasına geleceği aşîkârdır.¹³⁸ Bir başka açıdan böyle bir durumun söz konusu olması İslâm Hukukunun statikliğine sebebiyet vermesi anlamına gelecektir. Bu da sosyal hayatta hiçbir karşılığı olmayan bir hukuk yapısının sığ bir şekilde kalması demek olacaktır. Böyle bir durumun varlığı, İslâm'ın bulunduğu hiçbir yerde söz konusu dahi olmaz, olmaması gerekir. Çünkü İslâm dininin özünde insanların ve toplumun faydasını gözetmek, iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak vardır.¹³⁹ Maslahat ile hüküm verilerken doğrudan doğruya maslahat baz alınmıştır. Bu yöntemi içtihat ve rey yöntemi olarak en çok kullanan aynı zamanda maslahat denildiğinde akla gelen ilk isim ise İmam Malik olduğu bilinmektedir. Bu hususta İmam Malik'in meşhur olmuş "fıkhın onda dokuzu istihсандır" ¹⁴⁰sözünün karşılığı aslında maslahattır. Daha sonra Şâtîbî dinin koruma altına aldığı beş temel ihtiyacı formülleştiren, problem çözümünde maslahat prensibini temel ilke olarak almıştır.¹⁴¹ Ortaya konan bu genel prensipler, daha sonra Fıkıh literatüründe zaruriyyât, hâciyyât ve tahsiniyyât başlıklarının oluşmasında büyük etken olmuştur. Bu bağlamda eğer naslar toplumun büyük çoğunluğuna fayda verecek bir meselede aksi yönde hüküm barındırırsa, kamu maslahatı dikkate alınarak ona göre hükümler kurulmuştur. İleriki bölümlerde Hz. Ömer'in yapmış olduğu birçok içtihatı bunu göreceğiz.¹⁴² Buradaki amaç naslara muhalefet etmek değildir. Aksine nasların da

¹³⁸ Bu noktanın anlaşılması adına ve ileri de daha geniş ifade edileceği üzere Hz. Ömer'in fethedilen arazileri savaştan mücahitler arasında paylaştırmayıp eski sahiplerinin kontrolünde bırakması ilk başta garip gibi dursa da bir süre sonra Müslümanlara sürekli bir gelir ve kaliteli işçilik açısından ne kadar isabetli bir karar olduğu herkes tarafından anlaşılmıştır. Süleyman Ateş, *Hiz. Ömer (r.a.)*, c. 2 (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2017), 139. Bu nokta da maslahatın işletildiği aşîkârdır.

¹³⁹ Bakara 2/231, Âl-i İmrân 104, Nahl 16/90.

¹⁴⁰ İbrâhim b. Mûsâ Şâtîbî, *El-Muvafakat İslâmi İlimler Metodolojisi*, çev. Mehmet Erdoğan, c. 2 (İstanbul: İz Yayıncılık, 1993), 306 399.

¹⁴¹ Şâtîbî, 2:49.

¹⁴² Özetle birkaç tane başlık halinde ifade etmek istiyoruz; Kur'an'ın toplanma meselesi, miras hukukuyla ilgili yaptığı içtihatlar, divanların kurulması ve geliştirilmesi, akile kurumuyla ilgili düzenlemeler, ganimetlerle ilgili düzenlemeler, zekâtın sarf yerleriyle ilgili düzenlemeler, bir defada üç Talak'ın geçerli olması vs. gibi alanlarda yapılan içtihatlar gösteriyor ki Şar'i'nin maksadı yönünde hareket edilmiştir.

asıl gayesi¹⁴³ toplum maslahatını korumak ve toplumun hiçbir kesimini mağdur etmemektir. Tüm bunlardan anlaşılıyor ki gelen bütün hükümler, insanlara yük olması için veya boşu boşuna konulmuş değildir. Konulmuş her bir hükmün bir gayesinin ve hikmetinin varlığı anlaşılmaktadır. Temel gayenin insanların ahiret mutluluğunun yanında dünya mutluluğunu da sağlamak olduğu genel kabul görmüş bir olgudur. Tersten okursak insanlara zarar verecek şeylerin de uzaklaştırılıp yok edilmesi gerekmektedir.

¹⁴³ Aklın, dinin, canın, malın ve neslin korunması dinin en geniş kapsamda muhafaza altına almak istediği ve bütün insanların özlük hakkı olan kavramlardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN HUKUK ANLAYIŞININ İÇTİHADİ TEMELLERİ

3.1. Nass ve İctihat Alanı İlkeselliği

İctihat, İslâm Hukukunun dinamizmini sağlayan, bu fonksiyonu gerçekleştirirken de köklerini naslara dayayan bir kurumdur. Nass ve içtihat alanının ayrımının yapılamama sorunu ise erken dönemlerden günümüze kadar varlığını sürdürmüştür.¹⁴⁴ Başka bir deyişle Müslüman ulema arasında, İslâm dininin sabit, değişmez sahası ile değişebilen yani içtihat alanı sorunsalı yaşanmıştır. Bu farkındalığa göre bilhassa sosyal hukuk alanındaki ilerleyiş ve bu ilerlemenin doğal olarak ortaya çıkardığı değişmelerin tecrübe edilerek farkına varılması buna paralel olarak zamanın meydana koyduğu yeni problemlerin tespiti dahası bu problemlere çözüm önerilerinin sunulması için yeni yöntem, bir başka ifadeyle çözüm usulü benimsenmesi, dinin canlı ve ilerleyen hayata müdahale edip inananlarının eylemlerini kontrol altında tutması için kaçınılmaz olmuştur. Aksi halde inananlarının derdine derman olmayan, onların mutluluğunu ve güvenliğini sağlayamayan bir din ve din algısı yozlaşmaya daha da kötüsü yok olup gitmeye mahkumdur. Çünkü reel hayatta bir karşılığı olmayacaktır. Geçmişte müçtehitler tarafından ortaya konulan içtihat fonksiyonları gerçekleştirilirken, sosyo-politik mevcut şartlar göz önüne alındığı ve etken bir rol oynadığı bilinen bir gerçektir. Ancak zamanla Hz. Peygamber'e nispet edilen her rivayet ve sahabilerin o dönemin şartlarına göre yapmış oldukları her türlü içtihat, nass seviyesine yükseltilmiştir. Ancak bu durum daha sonra, zamanların ve mevcut sosyo-politik şartların değişmesi akabinde daha başka problemlere yol açmıştır. Vahiy çerçevesinde bir başka ifadeyle Kur'an ve sahih Sünnet dairesinde sübut ve delaleti kesin olmayan yani zan bulunduran hükümler nass değil; içtihadi bir hükmü ifade eder. Bu noktada, bu

¹⁴⁴ Hacı Yunus Apaydın, *Fıkıhın Kaynakları (Nass ve İctihat)* (Ankara: Anadolu Ayı Yayınları, 2017), 13-168.

değişebilen hükümler toplum nezdinde, toplumun problemlerini çözdüğü ölçüde bir değere karşılık gelir. Aksi halde uzman ulema tarafından değerlendirilip, toplumun problemlerini çözecek forma sokulması veya bambaşka yeni bir hüküm ortaya konulması icap edecektir.

3.2. Örfün Değişmesiyle Hükümler Değişir İlkeselliği

Hz. Peygamber döneminden bu yana gelen bilgiler ve edindiğimiz tecrübeler gösteriyor ki örf, İslâm Hukukunun en önde gelen yazısız kaynaklarından biridir. Bu noktada Kur'an-ı Kerim biz inananlara örfle hükmet buyurmaktadır. Edindiğimiz bilgi birikim bize örfün, sosyal hayat içinde en önemli sosyal kuralları haznesinde barındırdığını gösteriyor. İstisnaları olmakla beraber toplumun edindiği genel kabuller ve genel algılar bir başka ifadeyle örf, doğruyu elde etme noktasında vicdani ve toplumsal bir yaptırımı ifade etmektedir. Bu öngörüye ise ortaya çıkarılan birçok örfle alakalı genel prensiplerden varmaktayız. Bu prensiplerden birkaç tane ifade edecek olursak; örf ile tayin nass ile tayin gibidir, bir nass, örf üzerine bina kılınıncı o örfün değişmesiyle hüküm de değişir gibi prensipleri ifade edebiliriz. Bu genel ilkeler İslâm Hukukunun dinamizmini sağlama noktasında önemli işlevler üstlenmişlerdir. Hemen hemen bütün ceza hukuku hükümleri, kaynağını oluştururken çok büyük oranda örften beslendiği aşikâr bir gerçekliktir. Burada bahsettiğimiz örf fasid bir örf değildir. Yani İslâm'ın genel algısıyla ve omurgasıyla zıt düşmeyen örf kastedilmektedir. Modern dönemde de bu meşru örfün kendisini veya uzantılarının toplumsal normlar şeklinde yürürlükte olduğunu görüyoruz. Toplamların süreç içerisinde geçirdiği evrimleşmeler ve değişmelerden dolayı geçmişle birebir aynı örfün varlığı da söz konusu olmayabilir. Çünkü tarihin bir döneminde farklı coğrafyalarda yaşamını sürdürmüş bir toplumun örfünü, yüzlerce sene sonra farklı coğrafyalardaki insanların geneline uygulamak toplum açısından da toplum bilimi açısından da fecaate sebebiyet verebilir. Dolayısıyla da pek çok yeni probleme kapı aralanabilir. Bu noktada toplumdan kopuk hükümler vazetmek, hükümlerin değerini ve saygınlığını düşürebilir.

3.3. Şeriat ve Din, Anayasa ve Yasa ilişkisi

Din, insanoğlunun yer küreye ayak basmasından itibaren Allah'ın tevhit ilkesi üzerine bina ettiği ve aynı zamanda bütün insanlığa seslenen vahye dayalı evrensel normları bünyesinde barındıran, kanunlar ve kurallar bütünüdür denebilir. Şeriat ise

insanoğlunun sosyal hayat içerisinde güven başta olmak üzere huzurlu ve mutlu hayat sürmesini, o dönemde sağlayan ve değişime konu olabilecek kanunlar bütünüdür. Bu noktadan bakıldığında Kur'an ve Sünnetin veya müçtehitler tarafından yapılan içtihatların din alanına mı yani değişmez sabit alana mı yoksa Şeriat alanına mı yani zamanlara göre değişebilen alana mı girdiğinin tespit edilmesi önem arz etmektedir. Kur'an ve din; yüce kitabımız Kur'an'daki ayetlerin ekserisi tevhit prensibine vurgu yaparak Allah'ın kendini bildirmesini gündemine almakla beraber illet ve hikmetini kavrayamadığımız, Yaratıcı ile kul arasında meydana gelen taabbudî olarak isimlendirdiğimiz meseleleri ortaya koymuştur. Bahsettiğimiz bu nitelikteki ayet veya ayetler din kapsamına girmektedir. Yani değişmez sabit alanı oluşturmaktadır. Mesela akşam namazının neden üç rekât olması veya günün o saatinde neden namaz kılınması gerektiği tartışmaya kapalıdır. Şari' öyle istemiş ve belirlemiştir. Kur'an ve şeriat, Kur'an'da iktisadi hayatı ve sosyal hayatı düzenleyen; bu alanlar da inananlarına temel ilkeleri belirleyen ayetlerin sayısı oldukça azdır. Belirlenen veya uygulanması emredilen meseleler ise toplumda zaten olan veya düzenlenerek ortaya koyulan meselelerdir.¹⁴⁵ Bu alan değişime açık alandır. Çok daha sonraki dönemlerde oluşturulan Mecellede ise bu durum "ezmanın tağayyuruyla ahkâmın tağayyuru inkâr olunamaz"¹⁴⁶ yine "örf ile tayin nass ile tayin gibidir"¹⁴⁷ şeklindeki temel ilkelerle formüle edilerek ortaya konulmuştur. Hz. Ömer halifeliği döneminde, Allah'ın vahiyle bildirdiği müellefe-i kulûba, artık zekâtta pay verilmemesi yönündeki içtihadı illetin değiştiğini gösteren bir uygulamadır. Bu da bize göre şeriata dair hükümlerin değişebileceğine bir delildir. Sünnet ve şeriat, Hz. Peygamber'in sünnetinin çoğu ise sosyal hayat ve iktisadi hayatı kapsamakla beraber değişime açık alandır. Hz. Peygamber'in oluşturduğu bu değişime açık olan alan toplumsal refahı ve düzeni en üst seviyeye taşımak aynı zamanda güven ortamını oluşturmak adına koyduğu hükümler olduğu anlaşılmaktadır. Vahyin o dönemi düzenleyen uygulamaları olması hasebiyle de şeriat kapsamına girmektedir. Hz. Peygamber daha önce de geçtiği üzere dünyalık işleri sahabilerden daha iyi bilmediğini ifade etmiştir. Zaman, yer ve kişilerin özel mevcut konumlarına göre şeriat alanını kapsayan hükümler koymuştur. Kur'an ve Hz. Peygamber'in sahih sünneti şeriat

¹⁴⁵ Hırsızın elinin kesilmesi, yol kesen eşkıyaya verilen ceza veya akile kurumu gibi konular örnek olarak gösterilebilir.

¹⁴⁶ Mecelle 39.

¹⁴⁷ Mecelle 45.

kapsamına giren alanda, genel normlar koymakla yetinmiştir. Çünkü bunların yürürlüğünün sağlanması aynı zamanda hukuki düzenleme şeklinde genişlemesi veya daralması bilindiği üzere zamanlara ve örflere göre değişiklik arz etmektedir. Kaynak açısından ilahi olmayan bir başka ifadeyle beşerî olan, Devletler hukuku sistematğinde yer alan Anayasa, evrensel ilkeleri bünyesinde barındırması hasebiyle değişime kapalı olmakla beraber; alt branşları olan kanunlar, tüzükler ve yönetmelikler değişen zamana ayak uydurması dolayısıyla da sosyal hayatta yani insanların problemlerine cevap olabilmesi açısından değişime uğrayabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında kamu yararı göz önünde bulundurularak değiştirilen kanunların, kulun yararını gözeterek şeriat alanında meydana gelen yeni hükümlerle benzerlik addetmektedir. Sonuç olarak sabit alan olan din ve değişebilir alan olan şeriat, iki farklı alandır. Bu iki kavramın farkındalığının iyi kavranması gerektiği aynı zamanda toplumsal gelişmelerin yer ve zamana göre hukuki düzenlemelerin yapılarak toplumdan kopuk olmadan cereyan ettirilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Çünkü hiçbir olay dünün birebir aynısı olmayacağı gerçeği ortadadır.

3.4. Araç ve Amaç, Lafız ve Mana İlişkisi

İslâm Hukukunun köküne inildiğinde, birey ve toplum maslahatı için bu bağlamda araç ve amaç kavramlarının ne derece önemli olduğu ortaya çıkacaktır. Bir başka ifadeyle yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed'in (a.s) sünnetinin ortaya koyduğu nasların doğru kavranabilmesi için araç ve amaç bir başka deyişle norm-amaç ilişkisinin iyi anlaşılması gerekmektedir. Hukuki normlar, beşerî fiilleri kapsayan ve bu eylemlere yön vermek isteyen bir olgudur. Konulan bu normlar daima bir gaye üzerine bina kılınmıştır. Bir başka deyişle amaçsız değillerdir. Bu amaçların temel ilkesi yani hukukun var olma sebebi de diyebileceğimiz ilke toplumsal yaşamın inşa edilmesi aynı zamanda inşa edilen bu yaşamın istikrarını, güvenini ve güvenliğini sağlamaktır diyebiliriz. Toplumsal yaşantının mevcut olmadığı bir yerde hukuka ihtiyacın duyulmaması, ondan söz edilememesi, basit bir fikir yürütmeye, onun bir gayesinin olduğunun göstergelerinden birisidir. Hukukun amacı üzerine meydana gelen tartışmalar hukuk felsefesinin konu edindiği sahadır. Bu bağlamda İslâm Hukukunda amaç problemini makâsu's-şeria, fıkıh usulü ve furû'u fıkıh türü eserler konu edinmiştir. Hukuk normları, özetle bir ülkede toplumu meydana getiren ve birbirleriyle veya toplumun geneliyle, bir arada yaşamlarını huzur ve güven içerisinde sürdürmeyi

amaçlayan bu işlevi sağlarken de sosyal bağlamda en üst ve geniş toplumsal birlikteliği ifade eden Devletin, gücüne yaslanan kurallar bütünüdür denebilir. Buna ek olarak İslâm Hukukunda ilâhi bir yaptırım da vardır. Bu fıkhnın “şer’i amelî hükümler bütünüdür”¹⁴⁸ şeklindeki tanımından da anlaşılmaktadır. Hukuk ve amaç arasındaki ilişkiyi ortaya koyabilmek için, ilk önce hukukta amaç problemini konu edinmemiz gerekmektedir. Amaç kavramı, kelime olarak insanın müstakbele yönelik ulaşmayı hedeflediği gayeyi ifade eder. İslâm Hukuk literatüründe amaç kelimesi, kast’ş-Şâri’, makâsıdu’ş-Şâri’, hikmet, illet ve maslahat gibi kavramlarla açıklanmaya çalışılmıştır.¹⁴⁹ Bu bağlamda fıkıh literatüründe amaç problemi norm-amaç kavramları arasındaki ilişki şeklinde ele alınmıştır. Bu noktada ilk problem çözümü ilahi iradenin ortaya koyduğu hükümler ile bu hükümlerin amaçlarının olup olmadığının tespiti, akabinde amaç varsa bu amaçlar doğrultusunda hükümler inşa etmektir. Bu perspektifte konunun tespit edilebilmesi için ahkâmın tâ’lîli meselesindeki tutum norm-amaç ikilisi arasındaki ilişkinin tespitinde de etkili olacaktır. Tâ’lîl kavramı ise gerekçelendirme bir başka ifadeyle illetlendirme demektir.¹⁵⁰ Şer’i hükümlerin ta’lîli denilmesinden kasıt ise bu ortaya konan hükümlerin illetlerinin yani gerekçelerinin açığa çıkarılıp, hükümlerin daha iyi kavranmasını sağlamaktır. İletin tanımı ise hükmün konulmasını aynı zamanda geçerliliğini sağladığı düşünülen net, objektif ve istikrarlı gerekçedir.¹⁵¹ Bu noktada ifade etmeliyiz ki illetin mucip olması kendinden değildir. Bilakis Şari’ hükmü ona isnat etmiştir. Bu maslahat açısından çok önemlidir. Çünkü bireysel maslahat ve kamu maslahatı veya toplumdan mefsedetin giderilmesi hükmün konulmasında temel etken olmuştur. Bu noktada İslâm Hukuk alimleri şer’i hükümlerin, daha önceden tespit edilmiş belli maslahatları temel alarak konulduğunu başka bir ifadeyle belli maslahatları gerçekleştirmek üzere ortaya çıkarıldığı hususunda hem fikirlerdir. Amaç, insanları zinde tutan, canlılık veren onları bir gayeye sevk eden aynı zamanda dünya ve ahiret için elde edilmesi gereken nihai durak olarak ifade edecek olursak; araç bizi o nihai durağa götürecek yol ve yöntemlerin her biridir. İnsanlar genel olarak amaçlarını iyi belirlerken, onları amaçlarına götürecek araçları belirleme noktasında sıkıntı yaşayabiliyorlar. Dolayısıyla da amaçlarına ulaşmak bir tarafa, yoldan çıkabiliyorlar.

¹⁴⁸ Şâban, *Usûlü’l-Fıkh*, 31.

¹⁴⁹ Sağlam, *Hiz. Ömer*, 112.

¹⁵⁰ Hacı Yunus Apaydın, *Fıkhnın Kaynakları (Nass ve İctihat)* (Ankara: Anadolu Ayı Yayınları, 2021), 92.

¹⁵¹ Apaydın, 92.

Aracın ve amacın birbirine karışmaması veya sağa sola sapmadan doğru yolunda devam etmesi, erdemli bilinçliliğin en önemli kriteridir. Araçları, amaç haline getirmek onlara kutsiyet vermemize sebebiyet de verebilir. Basit bir örnekle de ifade etmek istiyoruz: Para kazanmayı hayatını sürdürebilmek için araç olarak görmeyip hayatının amacı haline getirmek beraberinde hırs ve sınır tanımazlık getirebilir. Bu da kul hakkı başta olmak üzere farklı günahlara sebebiyet verebilir. Sonuç olarak İslâm Hukuk literatüründe genelde normlar, içerik bakımından insani ilişkileri onarmak ve düzenlemekle birlikte, düzenleme aracı olarak da mutlak ilahi iradeyi baz almaktadır. Bu normlar oluşturulurken de belli gayeler gözetilmek istenmiştir. Bu gayeler toplumdan kopuk, topluma fayda vermeyen normlar değildir.

3.5. Tarihsellik ve Evrensellik İlişkisi

Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında, onun son çağrı olarak bütün insanlığı kuşattığını, birçok yerde ki hitap şeklinden anlaşılmaktadır. Aynı paralelde içerdiği hükümler de ilke olarak bütün zamanlarda geçerlidir. Yaygın olan görüşe göre evrensellikten anlaşılan budur. "Ey insanlar",¹⁵² "alemler",¹⁵³ "sizin hepinize",¹⁵⁴ gibi ayetlerde geçen ifadeler Kur'an'ın evrensellğine delil olarak gösterilmektedir. Kur'an-ı Kerim, ilk bakışta Hz. Peygamber'in döneminde belirli insanları muhatap alıyormuş gibi görünse de tüm insanlığı kucaklayan kelimelerle hitap etmesi aynı zamanda kapsadığı hemen her meseledeki temel ilke mahiyetindeki evrensel hükümler de onun belirli bir döneme sığmayacağını kanıtlar niteliktedir. Kur'an-ı Kerim'in bu organize yapısı, ideal bir toplum kurmayı amaçladığı aşikârdır. Bu evrensel nitelikte ki ideal toplum dört ana ilke ve o başlıkların altında birçok alt başlıkla kurulmak istenmiştir. Birinci temel ilke ahlâki değerleri kapsamaktadır; dürüst,¹⁵⁵ sözünde duran,¹⁵⁶ emaneti gözetin,¹⁵⁷ önyargıdan uzak,¹⁵⁸ dedikodudan uzak,¹⁵⁹ sorumluluklarının farkında,¹⁶⁰ toplumun diğer fertleriyle alay etmeyen ve kötü lakaplar takmayan¹⁶¹ ve hoş görül¹⁶² bireyler yetiştirmek. İkinci

¹⁵² Nisâ 4/174.

¹⁵³ Enbiyâ 21/107.

¹⁵⁴ A'râf 7/158.

¹⁵⁵ Hac 22/30.

¹⁵⁶ Bakara 2/177.

¹⁵⁷ Nisâ 4/58.

¹⁵⁸ Nisâ 4/135.

¹⁵⁹ Hucurât 49/12.

¹⁶⁰ İsrâ 17/34.

¹⁶¹ Hucurât 49/11.

ana ilke hukuki prensipleri kapsamaktadır. Bunlar; adalet,¹⁶³ fikir ve din özgürlüğü,¹⁶⁴ mülkiyet hakkı,¹⁶⁵ suç ve ceza arasındaki denge,¹⁶⁶ özel hayatın gizliliği,¹⁶⁷ barış,¹⁶⁸ esirlere iyi davranma,¹⁶⁹ anlaşmalara bağlı kalmadır.¹⁷⁰ Üçüncü ana ilke iktisat ve idareyle ilgilidir. Bu alanda şu alt başlıklar vardır; vergi vermek,¹⁷¹ sosyal refahı toplumun geneline yaymak,¹⁷² tüketiciyi koruma altına almak, emeği yüceltmek,¹⁷³ serveti üretime dahil etmek,¹⁷⁴ yöneticileri dikkate alıp itaat etmek,¹⁷⁵ işlerde istişare yapmak,¹⁷⁶ hukuka uyma ve ötekileştirmeden kaçınmak. Son ilke ise sosyal alanla ilgilidir. Bunlar ise; toplumsal hayatın en önemli unsuru ailenin önemini bilen toplum,¹⁷⁷ temiz toplum,¹⁷⁸ çevreye duyarlı toplum,¹⁷⁹ bilginin değerli olduğu toplum,¹⁸⁰ topluma ve vatana sevgiyle yaklaşan toplumdur.¹⁸¹ Bu başlıklar ve yaşayan Kur'an-ı Kerim olan Hz. Peygamber'in uygulamaları, İslâm'ın bütün insanlığı, zamansız kucakladığını göstermektedir. Tarihsellik algısı ise, Kur'an'ın ortaya koyduğu hükümlerin doğrudan sadece indiği nesli bağladığını sonradan gelenlere ise hitap etmediğini dolayısıyla doğrudan bağlayıcı olmadığı şeklinde algı oluşturulmaya çalışılmıştır. Kur'an, indiği coğrafyanın, sosyal yapısından ve kültüründen etkilenecek tezahür olmuştur. Kur'an'ın olduğu bu ortam zamanla değişmiştir. Dolayısıyla ayetlerin lafızlarının direkt olarak yöneldiği ve muhatap aldığı sosyal çevre de ortadan kalkmıştır. Bu gibi yaklaşımlar Müslümanları, Kur'an'ın tamamının mensuh olduğu anlayışına bile götürebilir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'deki ceza hukukuyla ilgili cezalar, tarihsellik içerisinde görülmekte, kulluğun gereklerinden olan ibadetler, itikadi

¹⁶² Nûr 24/22.

¹⁶³ Nisâ 4/135.

¹⁶⁴ Yunus 51/99-100.

¹⁶⁵ Bakara 2/254.

¹⁶⁶ Nahl 16/126.

¹⁶⁷ Hucurât 49/12.

¹⁶⁸ Nisâ 4/90.

¹⁶⁹ İnsan 76/8.

¹⁷⁰ Bakara 2/177.

¹⁷¹ En'âm 6/141.

¹⁷² Haşr 59/7.

¹⁷³ Necm 53/39.

¹⁷⁴ Tevbe 9/34.

¹⁷⁵ Nisâ 4/59.

¹⁷⁶ Âl-i İmran 3/159.

¹⁷⁷ En'âm 6/151.

¹⁷⁸ Mâide 5/6.

¹⁷⁹ Rûm 30/41.

¹⁸⁰ İsrâ 17/36.

¹⁸¹ Fetih 48/29.

konular ve ahlâki konular ise evrensel bağlamda ele alınmaktadır. Demek istediğimizin anlaşılması adına birkaç örnek verecek olursak; savaşta namazın edası ve savaş için at biriktirilmesiyle ilgili emirler, hür kadınla evlenemeye gücü yetmeyenin cariyeyle evlenebilmesi, hac ibadetini tamamladıktan sonra evlere arkadan girilmesi yine aynı şekilde kadınların ayaklarına halhal takmaları gibi meseleler belirli bir çağın örf ve adetine göre yapılan uygulamalardır. Buna istinaden bazı özel normlar değişebileceği ifade edilebilir.

3.6. İlet Değişince Hüküm de Değişir İlkesi

İlet: Klasik olarak hükmün konulmasını sağlayan istikrarlı gerekçeyi ifade etmektedir. Genel ilke olarak illet değişirse hükümlerinde değişeceği kabul görmüştür. Bu prensip mecellede “Ezmanın tağayyürüyle ahkâmın tağayyürü inkâr olunamaz”¹⁸² şeklinde de genel norm haline getirilmiştir. Ancak bu noktada İslâm Hukukçuları arasında “Hüküm verilirken illet mi esas alınır hikmet mi esas alınır?” sorusu sürekli gündemdedir. Yine de “hükümler illetlere göredir.” görüşü yaygın olarak benimsenmiş olandır. Anlaşılacağı üzere illetin tespiti çok önemlidir. Çünkü hükmün değişmesine sebebiyet verecektir. Bu noktada illetin; açık, istikrarlı ve mümkün olabilecek bir durumu göstermesi icap etmektedir. Hikmet ise hüküm gerçekleşirken amaçlanan ana hedefi, uygun durumu ya da menfaati ifade etmektedir.¹⁸³ İslâm Hukukunda illet teorisinden bahsedildiğinde akla hukukun biçimci karakteri gelir. Hukukun sürekliliği ifade edilirken de hukukun mutlak değişmezliği kastedilmez. Aksine derinlemesine incelendiğinde hukuk ile değişim arasında güçlü bir bağ olduğu görülmektedir. Buna ek olarak hukuk kurallarında meydana gelen değişim, toplumda meydana gelen değişimler ve ihtiyaçlara paralel bir şekilde olmalıdır. Dahası hukuka ve toplumsal düzene gösterilen saygı ve güveni boşa çıkarmadan, geçmişten gelen bilgi ve birikimden de beslenerek değişim gerçekleştirilmelidir. Hukuk güvenliği bu noktada devreye girmektedir. Bilindiği üzere hukuk güvenliğinin iki ana görevi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi; hukuk kurallarını hiçbir kimlik gözetmeksizin eşit bir şekilde uygulanmasını sağlamak diğeri ise uygulandığı toplumda hem beşerî ilişkilerde hem de ekonomik ilişkilerde öngörülebilirliği sağlamaktır.

¹⁸² Mecelle 39.

¹⁸³ Ebu Bekr Ahmed b. Ali Er-Râzi El-Cessâs, *Usulül Cessas El Fusul Fil Usul*, c. 2 (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 137.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HZ. ÖMER'İN KAMU VE ÖZEL HUKUK ANLAYIŞI

4.1. Kamu Hukuku

Hukuk branşları, özelliklerine ve içeriklerine göre farklı sınıflandırılmıştır. Bu dallar arasında en göz alıcı olanları ise belki de Kamu Hukuku ve Özel Hukuk branşlarının ayrımıdır. Kamu Hukuku; kamu gücünü ve otoritesini bünyesinde bulunduran kuruluşların bu güce ve otoriteye tabi olan fertlerle ilişkisini düzenleyen hukuk kurallarıdır. Aynı zamanda uluslararası ilişkileri de konu edinir. Özel Hukuk ise toplumun, beraber yaşamalarının sorumluluğu olarak birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen ve kurala bağlayan hukuk branşıdır denebilir.¹⁸⁴ Ancak hukuk dallarını, Kamu Hukuku ve Özel Hukuk temel başlıkları altında bir araya getirirken, bazı alt başlıklar yapıları itibarıyla hem Kamu Hukukuna hem de Özel Hukuka girebilmektedir. Kamu Hukukunun tarafı olan devlet, kendisinin ve toplumun menfaatini her zaman gözettiği için daima güçlü taraf olmuştur. Yani toplum menfaati açısından, bireyleri üzerinde dayatma yetkisi bulunmaktadır. Bir başka ifadeyle devlet tek taraflı iradesiyle yaptırım uygulayabilir. Bu genel ve özet mahiyetteki bilgilerden sonra konumuz olan Hz. Ömer'in kamu hukuku ilkelerine dönüş yapmak istiyoruz.

1. Adalet: Kur'an, kamu yönetimini ilgilendiren yani kamu hukukunu içeren bazı temel ve genel ilkeler ortaya koymuştur. Bu noktada “Kısd” ve “Adl” türünde iki çeşit adaletten bahsetmiştir. Yani bir başka ifadeyle liyakat ve eşitlik adaletine değinmiştir. Biz bu iki kavramın birbirinin eş anlamlısı olmadığını düşünüyoruz. Yani birbirinin müteradifi olmadığı kanaatindeyiz. Adalet; Kur'an'ın anayasal mahiyetli üst normudur. Yöneten kişiler ile yönetilenler arasındaki birinci ve

¹⁸⁴ Suat Erdoğan, “Kamu Hukuku-Özel Hukuk Ayrımı ve İslamî Cezalar”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58, sy 1 (2017): 187-88.

en temel ilkedir desek ileri gitmiş olmayız. Bu noktada Hz. Ömer'in devlet başkanı sıfatıyla kamu hukuku kapsamına giren çalışmaları ve emirleri dikkatleri celbetmektedir. Bilindiği üzere Hz. Ömer'le de özdeşlemesinden anlaşılacağı üzere onun kamu hukukuyla ilgili yapmış olduğu her ne varsa Kur'an'ın öngördüğü adalet ve ahlâki temel prensipler üzerine kurmuştur. Bu kanıya ise Hz. Ömer'in valilerine gönderdiği mektuplar ve emir yazılarını incelediğimizde varıyoruz.

2. Liyakat: Hz. Ömer'in müthiş bir devlet adamı olduğu tarihi malumattan anlaşılmaktadır. Ancak bu noktada mutlaka değinmemiz gereken bir konu ise onun devlet yükünü hafifletmesine yardımcı olan liyakat esaslı yaptığı atamalarıdır. Kur'an'ın temel ilkelerinden olan emaneti ehline veriniz¹⁸⁵ ilkesi gereği de yapılması lazım gelen de budur. Devlet görevlerinin ayırt edilmeksizin hemen hepsi emanet görevlerdir. Bu kapsamdaki görevler için liyakat ve ehliyet esas alınarak objektif bir şekilde atamaları gerçekleştirilmelidir.

3. Şûra ile İcma: Sosyal hayatın olmazsa olmaz şartlarından birisi olduğu aşikârdır. Bireysel işleri içeren konularda daha çok “istişare” kavramı kullanılırken; kamuyu ilgilendiren kurumsal ve yönetim işleriyle ilgili meseleler için ise daha çok “şûra” kavramı kullanılmıştır. Yapılan bu uygulamalar hatayı en aza indirmek faydayı en yukarı çıkarmak adına yapılması zorunlu olan şeylerdir. Çünkü ortak aklın ve birikmiş çeşitli tecrübelerin yani kolektif şuurun ortaya koyduğu bilgi ve müdahale çoğu kere daha doğru olabilmektedir. Hal böyleyken, şûra veya istişareyi görmezden gelmek birçok hataya sebebiyet verebilir dahası durağanlığa yol açabilir. Hayat ise durağanlık ve boşluk kabul etmez. Bu noktada şûra ile icma prensiplerinden doğru bir biçimde faydalanarak problemleri çözüp donukluğu ortadan kaldırmak elzemdir. Hz. Peygamber de ilahi vahyin belirlemediği konularda istişareye büyük önem vererek kurumsallaşmasını sağlamıştır.

4. Kurumsallaşma: İslâm tarihinde Hz. Ömer dönemi kurumsallaşmanın temellerini oluşturmaktadır. Bu noktada divanların kurulması, para basımının gerçekleştirilmesi, hapishanelerin kurulması, tapu kaydının alınması gibi birçok yeni mesele ortaya çıkmıştır. İslâm topraklarının genişlemesi dolayısıyla da yeni kültürlerle tanışılması aynı zamanda bilgi ve birikiminde artması yeni gelişmeleri kaçınılmaz kılmıştır. Kurumsallaşmanın getirisi olarak sorumlu olduğun herkesi Müslüman veya

¹⁸⁵ Nisâ 4/58.

gayrimüslim olsun fark etmeksizin eşit muameleyle muhatap almayı gerekli kılar. Keza Hz. Ömer bunu bu şekilde yaparak, can emniyeti verdiği kişilerin korunmasını sağlamış ve kasıtlı ölümlerde kisası gerekli gördüğünü ifade etmiştir.¹⁸⁶

4.1.1. İdare Hukuku

İdare Hukuku devletin görevlerini ve yönetimini konu alan hukuk branşıdır. Bu noktada Hz. Ömer'in yönetimle ilgili ortaya koyduğu farklı içtihatlarını zikredeceğiz.

4.1.1.1. Sevad Arazileri

İkinci halife Hz. Ömer'in hilafeti zamanında Irak, Suriye ve Mısır fethedildi. Bu toprakların kapsadığı alana aynı zamanda “sevad arazileri” de denmektedir. Hz. Peygamber döneminde de fetih hareketleri olmuştur. Ancak bu kadar geniş çaplı fetihler gerçekleşmemiştir. Bir başka ifadeyle Müslümanlar ilk defa bu kadar büyük çapta sınırları olan toprakların yönetimine sahip olmuşlardı. Bu fetihlerin neticesinde de idareyle ilgili yeni yapılanmalara ihtiyaç duyulmuştur. Tabi ki bu yapılanma tamamen Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünnetinden ayrı düşünülemezdi. Dahası sistemin kendi içinde yürürlük sağlaması ve tutarlı olması bu iki temele bağlıydı. Sözleri söyleyenlerin en güzeli ve en doğru bilginin kaynağı olan Allah (c.c) ilahi mesajında savaş hukukuyla ilgili biz kullarına neleri tavsiye etmiştir? Akabinde Hz. Peygamber bunu nasıl uygulamıştır? İnen bu naslar hükme delaleti kat'i midir yoksa zanni denilen yoruma açık içtihadi saha mıdır? Lafza mı bakılmalı yoksa şar'î'nin maksadı mı esas alınmalıdır? Naslar incelenirken bütüncül mü bakılmalıdır yoksa cımbızlayarak parçacı bir yaklaşım mı sergilenmelidir? Şimdi bu sorulara cevaplar aramaya gayret edelim. Bu konuda ilk başvuracağımız kaynak şüphesiz ki Kur'an-ı Kerim'dir. Onda “Sana ganimetleri soruyorlar. Ganimetlerin Allah'a ve resulüne ait olduğunu söyle! O halde siz gerçek müminler iseniz Allah'a karşı saygısızlıktan sakının, aranızı düzeltin, Allah ve resulüne itaat edin.”¹⁸⁷ diye buyrulmaktadır. Sure ismini bu ayette geçen enfal kelimesinden almaktadır. Enfal, nefil kelimesinin çoğulu olup ganimetler manasına gelmektedir. Düşmandan maddi gelir elde etmeyi veya teşviki arttırmayı ifade eden üç kavram

¹⁸⁶ Ömer Sabuncu, “Hz. Ömer Döneminde (634-644) Beytülmakdis'in Fethi ve İskânı”, *Journal of Islamicjerusalem Studies* 21, sy 3 (2021): 339-45.

¹⁸⁷ Enfal 8/1.

vardır. Bu kavramlar; nefel,¹⁸⁸ ganimet ve feydir. İslâm Hukukunda, savaşarak ele geçirilen mallara ganimet denirken; savaşmadan düşmandan elde edilen mala ise fey denmiştir. Ancak bahsettiğimiz ayette ilke olarak alınması gereken ganimetlerin, hatta mülkün tamamının Allah’a ait oluşunun vurgusu tekrar edilmektedir. Mülkün mutlak sahibi Allah (c.c) olduğundan dolayı yine onun emri ve bilgilendirmesi eşliğinde ganimetlerin taksimini de Hz. Peygamber uygulayarak göstermiştir. Ancak bu hususta dikkatlerden kaçmaması gereken şey ise Müslümanların, ilke olarak ganimet için savaşmamaları aksine İslâm’ı yüceltmek için çaba göstermeleri aynı zamanda elde edilen ganimete göz dikmemeleri ve kendilerine tahsis edilen paya rıza göstermeleri icap etmektedir. Bu ayet tıpkı anayasal mahiyetli üst özelliğine sahip bir düzenleme getirmiştir. Bedir savaşının akabinde Hz. Peygamber bu ayeti referans alarak ganimetleri toplamıştır.¹⁸⁹ Ancak Enfâl suresi 41. ayet daha spesifik bir taksimat ortaya koymuştur. Bu ayet ise “Allah’a ve ayırım günü yani iki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize iman etmişseniz biliniz ki ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah’a, Peygambere, yakınlar, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şey kadirdir.” şeklinde buyrulmuştur. Birinci ayetten anlaşılan ganimetin tamamı kamuya zimmet edilirken ikinci ayette ise sadece beşte biri kamuya verilmiş geri kalanı dörtte birlik kısım ise savaşanlara zimmet edilmiştir. Geçmişte İbn Âşûr gibi birçok alimimiz bu iki ayette çelişki olduğunu söyleyip bunu nesh yöntemiyle ortadan kaldırmak isteyerek 41. ayetin 1. ayeti nesh ettiğini ifade etmişlerdir.¹⁹⁰ Buna karşılık olarak Maliki alimi olan Mâzeri ve onun gibi düşünen birçok alim ise Huneyn Savaşı ve Mekke’nin fethinin akabinde Peygamber’in tuttuğu yolu göstererek neshi reddetmiş ve 1. ayetin hükmün kalkmayıp yürürlükte olduğunu 41. ayetin birinci ayeti tefsir eder nitelikte olduğunu ifade etmişlerdir.¹⁹¹ Bundan ileri bizi konumuz olmadığı için konuyu özetleyip bıraktık.

¹⁸⁸ Nefel; savaştan önce savaşa katılımı arttırmak adına veya savaş sırasında büyük kahramanlık gösterenlere fazladan verilen ganimet payıdır.

¹⁸⁹ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Meâli*, 2. bs (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 661.

¹⁹⁰ Muhammed Tahir İbn Aşur, *Tefsir et Tahrir vet Tenvir*, c. 10 (Beyrut: Daru El Lubab, 2015), 6.

¹⁹¹ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el- Câmi’ li-Ahkâm’ı-Kur’ân*, c. 8 (Bağdat: Daru’l-Kutubi’l-Arabi li’t-Tibaati ve’n-Neşr, 1967), 2-3.

4.1.1.2. Hz. Ömer'in Sevad Arazisi Konusunda Farklı Yol İzlemesinin Gerekçesi

Tarihi verilerden elde ettiğimiz bilgiler ışığında anlaşıyor ki Hz. Ömer'in hilafeti döneminde fethedilen geniş ve verimli topraklar (sevad arazisi) toprak mülkiyeti konusunda problemlere sebebiyet vermiştir. Daha açık ifadeyle savaş sonrasında, savaşarak veya barış yoluyla elde edilen taşınır malların veya taşınmazların taksimatı üzerine birçok tartışma gündeme gelmiştir.¹⁹² Bu tartışmaların başında ise fetihle elde edilen sevad arazisinin, ganimet statüsünde olup savaşa katılan askerlerin, kılıç hakkıyla kendileri bu arazilerden pay elde ettiklerini düşünmeleri¹⁹³ ve dolayısıyla da bu ganimetin savaşa katılan askerlere dağıtılıp dağıtılmayacağı meselesidir. Gündeme gelen bu meselenin temelinde gelecek senelerde ekonomik ve otoriter sıkıntıya yol açabileceğinin Hz. Ömer tarafından öngörülmesiydi. Bu noktada Hz. Ömer alışılmışın dışına çıkarak farklı hüküm kurdu. Çünkü topraklar zımmilerden alınarak naslarda belirtilen lafızlar ışığında ganimet taksimatı yapılsaydı üretim aracı olan topraklar belli kişilerde toplanacaktı.¹⁹⁴ Dolayısıyla orta çağ Avrupa'sındaki derebeylik rejimi gibi bir oluşumun temellenmesinin önüne geçilmiş oldu. Ve merkezi otoritenin gücü Hz. Ömer'in öngörüsü sayesinde arttırılmış oldu. Ayrıca topraklarını ekip biçmede maharetli olan zimmi halk, topraklarını işleyerek sürekli geçimini oradan elde etmekteydi. Topraklarının ellerinden alınması demek onların, topraksız kalıp istihdam sahası araması anlamına gelecekti. Bu da onları ileriki dönemde ya isyana sürükleyecekti ya da köleleşmelerine sebebiyet verebilecekti. Dolayısıyla topraklar sahiplerinde bırakılarak hem üretimde süreklilik sağlanmış oldu hem de yeni istihdam problemleri engellenmiş oldu. Ayrıca onlara güçleri oranında haraç ve cizye vergilerini koyması, devlet adına huzurlu bir ortamda gelir elde edilmesine imkân vermiş oldu. En nihayetinde ise ümmetin ve gelecek nesillerin maslahatı öngörülüp korunmuş oldu. Peki Hz. Ömer bu tutumunu kendi kafasına göre mi böyle yapmıştır? Ebu Yûsuf'un kitabında ilgili bölümde geçen konuşmadan anlaşıyor ki yine Kur'an'ı referans alarak, Kur'an'ın genel ruhuna ve Haşr suresinin 6-8 ayetlerini göz önüne alarak fey hükümlerine göre

¹⁹² Hüseyin Çelik, "Fey Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hz. Ömer'in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 15 (2010): 71-94.

¹⁹³ Enfâl suresinin 1. ayeti ve 41. ayetinden hareketle olsa gerek.

¹⁹⁴ Haşr 59/7.

içtihat ettiği anlaşılmaktadır. Bu noktada anlaşılıyor ki Hz. Ömer’e itiraz edenler onun Kur’an ve Sünnete muhalif bir tutumundan dolayı itiraz etmemişlerdir. Aksine devlet başkanı olarak kendisine ait olan takdir yetkisini, Enfâl suresinin ilgili ayetlerine göre bir başka ifadeyle kendi lehlerine göre davranmasını istemişlerdi.¹⁹⁵ Sevad arazisiyle ilgili anlaşılan o ki savaşla fethedilerek elde edilen araziler dışındaki mallar ganimet olarak alınırken, araziler ise fey hükümlerine göre içtihat edilmiştir diyebiliriz. Kur’an’ı ve Hz. Peygamber’i yakından tanıyan bir şahsiyet olarak Hz. Ömer’in yaptığı bu uygulamadan da anlıyoruz ki; devlet başkanı maslahata göre dilerse ganimet hükümlerini uygulayarak 1/5’ini kamu adına aldıktan sonra gerisini askerlere dağıtabilir, dilerse de fey hükümlerini uygulayarak toprakları sahiplerine bırakarak onları haraca bağlayabilir.

4.1.1.3. Hz. Ömer’in Ailenin Korunmasına Yönelik İdari Tasarruf Kararı

Hz. Ömer geceleri, insanların sıkıntılarını öğrenip çözüm üretmek, asayişin sağlanmasına yardımcı olmak ve denetlemek adına geceleri Medine sokaklarında dolaşırdı.¹⁹⁶ Hatta halkta, geceleri “müminlerin emiri geceleri sokaklarda dolaşıyor” algısının oluşması bile sedd-i zerâi’ kabilinden bir davranıştır diyebiliriz. Hz. Ömer bir gece dolaşırken şöyle bir şiiri okuyan kadının sesini duydu ve kulak verdi. Şiir uzun süre muharebe sebebiyle kocasından uzak kalmış bir kadının duygularına tercüman oluyordu; “Gece uzadı, yıldızlar yürüyüp gidiyor.” diye başlayan şiir şu dizelerle devam ediyordu: “Şayet beni göz hapsinde tutan Rabbimin korkusu olmasaydı, şayet insanların karşısında rezil ve rüsva olma endişesi bulunmasaydı... Şayet kocama saygılı olmasaydım...” bu şekilde şikâyetini kendi kendine dillendiren kadının yakarışını duyan Hz. Ömer derinden sarsıldı ve ruhu incindi. Bu şiiri işittiği gece insanların ihtiyaçları sadece yeme, içme ve barınmadan ibaret olmadığını daha iyi anlamış olmalı ki bu problem karşısında çözüm üretme yoluna gitti. Çünkü insanların durup dururken zina tehlikesiyle karşı karşıya kalmadığını ayrıca bütün insanların bu kadın gibi düşünceli ve duyarlı olamayacağını öngörmüştü. Hz. Ömer hemen kadının kapısını çalarak kendisini

¹⁹⁵ Çünkü iki yolunda Hz. Peygamber’in hayatında örnekleri vardı. Bunlar: Hayberin fethinde, benikureyza kabilesi meselesi vs. uyguladığı ganimet hukukunun yanında Beninadır, fedek arazisi vs. meselelerinde uyguladığı barış yoluyla fey hükümlerini esas almıştı. Tüm bunların aksine Mekke’nin fethinde olduğu gibi kılıçlarla girilmesine rağmen ufak tefek olaylar dışında kimseye el sürülmeyerek, bütün mallar sahiplerine bırakılmıştı.

¹⁹⁶ Metin Yılmaz, “Hz. Peygamber ve Dört Halife Döneminde Bekçilik/Özel Koruma”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 17 (2004): 218.

tanıttı ve kadının derdinin ne olduğunu sordu. Kadın ne derdim olacak, eşimi muharebeye gönderdim aylarca var ki dönmedi. Bir hanımın, eşini özlemesi ayıp değildir. Kadın bir fenalık mı düşünüyorsun? şeklinde cevap verince, Hz. Ömer de Allah korusun, böyle bir düşüncem yoktur. Kadına, kendisine hâkim olmasını, kocasının en kısa sürede evine döneceğini söyledi ve kocasının savaştığı cephenin bilgilerini aldıktan sonra vedalaşarak ayrıldı. Hemen kadının kocasının bulunduğu cepheye haberci gönderdi. Akabinde sabah namazını kıldıktan sonra hemen Müminlerin annesi olan kızı Hz. Hafsa'nın yanına gitti. Ve ona beni derde sokan bir durum var dedi. Bunu sen çözeceksin ve beni huzura kavuşturacaksın, dedi. Hz. Hafsa nedir babacığım? şeklinde karşılık verdi. İlk önce kadınla gece yaşanan olayı anlattı ve akabinde evli bir hanımın kocasından en fazla ne kadar süre ayrı kalacağını sordu. Hz. Hafsa tam bir örneklik teşkil edecek şekilde başını öne eğdi ve cevap vermedi. Akabinde ise Hz. Ömer, Allah hakkı ve gerçeği ortaya çıkarma konusunda çekinmez diyerek ondan cevap vermesini istedi. Hz. Hafsa başını kaldırmadan parmaklarıyla işaret ederek üç veya dört ay fazla değildir diyerek karşılık verdi.¹⁹⁷ Hz. Ömer öğrenmek istediğini öğrendikten sonra kızının yanından ayrıldı. O gün cephe komutanlarına haber götüren haberciler ellerinde hiç kimse dört aydan fazla cephede tutulamayacağını, izinli olarak salıverilmelerini emreden mektuplarıyla komutanlara ulaştılar.¹⁹⁸ Kur'an'ın da ilâ ile ortaya koyduğu hükümden de anlaşılıyor ki karı-kocanın 4 aydan fazla ayrı kalmamaları, bu sınırı aşanların bir bain talakla boşandıklarını ifade etmesi kimseyi zor durumda bırakmamak ve günahlara sebebiyet verecek davranışların önünü kesmesi açısından önemlidir. Hz. Ömer'e göre asker veya hükümlü olarak mecburen eşlerinden uzaklaşanların bile eşlerinden dört aydan fazla uzak kalmaları doğru değildir.¹⁹⁹ Günümüz de ise evli çiftlerin herhangi bir sebepten ötürü dört aydan fazla ayrı kalmaları doğru olmayacağı aşikârdır. Bununla ilgili devletlerin yasal düzenlemeleri daha ince ve sık dokuyarak ele alması, ortaya çıkabilecek haksızlıklara veya boşanmalara sebebiyet verecek eylemlerin doğmasına yol açacak sebepleri ortadan kaldırması gerekmektedir.

¹⁹⁷ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Halifeler Tarihi* (İstanbul: Asalet Yayınları, 2018), 135.

¹⁹⁸ Ahmet Lütî Kazancı, *Adil Halife Emirül-Müminin Hz. Ömer (r.a.)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022), 197-99.

¹⁹⁹ Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnu'l-Cevzî, *Menakıbu Emiru'l-Mü'minin Ömer b. el-Hattâb* (Kahire: Mektebetu'l-Hancî, 1997), 94-95.

4.1.1.4. Hz. Ömer'in Yaptığı Zimmet Anlaşması

Benî Tağlib kabilesi, İslâm gelmeden önceki dönemde Arap yarımadasında geniş bir alanda hakimiyetini sürdürmekteydi. Hızla büyüyen bu kabile İslâm'dan sonra bile Bizans, Sâsânîler, Gassânîler ve Lahmîler'e komşu oldular. Bu bölgelerde daha çok Hristiyanlık yaygın olduğundan ötürü olsa gerek onlarda din olarak Hristiyanlığı seçtiler. Bu kabile özellikle cahiliye devrinde savaşçı ve saldırgan yaklaşımlarıyla ön plana çıkmaktaydı. Daha önce Hz. Peygamber'le anlaşma yapmışlardı ancak Hz. Peygamber vefat edince kendi kabilelerinden olduğu rivayet edilen yalancı peygamberi desteklemişlerdi. Akabinde Hâlid b. Velîd onları ağır bir yenilgiye uğratmıştı. Daha sonra Hz. Ömer'in hilafeti döneminde el-Cezîre de yaşamlarını sürdüren kabile mensupları, el-Cezîre'nin fethi Hz. Ömer tarafından gerçekleştirilince anlaşma yapmak zorunda kaldılar. Hz. Ömer onlardan cizye isteyince onlar bu cizyenin onları küçük düşüreceğini ileri sürerek Hz. Ömer'in onlardan da zekât talep etmesini istediler. Hz. Ömer ise zekâtın sadece Müslümanlardan alınacağını ifade etmesi üzerine Beni Tağlib kabilesinden bir grup, Rumlara katılması akabinde Nu'man b. Zuhra, Hz. Ömer'e gelerek onların kibir göstererek cizyeyi kabul etmediklerini ancak bundan dolayı da daha büyük bir düşman olan Rumların saflarına geçip daha büyük tehlike oluşturmalarını hatırlatmıştır. Bu durumda Hz. Ömer'in sadaka adı altında zekâtın iki katı olması kaydıyla vergi almasını teklif etmiştir. Bu fikir Hz. Ömer'in kafasına yatmış olacak ki Nu'man b. Zuhra'nın dediği gibi yapmış ve bu şekilde onlarla anlaşmayı gerçekleştirmiştir.²⁰⁰ Bu noktada da Hz. Ömer'in Müslümanların ve İslâm Devletinin maslahatı gereği mevcut düzenlemenin dışında bir uygulama yaptığını görüyoruz.

4.1.1.5. Divanlar

İslâm devlet geleneğinde, devletin himayesinde olan, Müslüman veya gayrimüslim olsun herkes sosyal güvenlik garantisi kapsamındadır. Nitekim Hz. Ömer'in halifelîği döneminde oluşturulmaya başlayan divanlar sayesinde beytûlmaldan karşılanan maaş sistemi bunu ortaya koyan en belirgin niteliklerdir.²⁰¹ Müslüman olmasa bile İslâm devletine bağlı olan her vatandaş açıkta kalmayacak şekilde bu hizmetten

²⁰⁰ Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr*, c. 4 (Beyrut: Darü'l Fikr, 1992), 216.

²⁰¹ Mustafa Fayda, "Atâ", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1991), 33-34.

faaydalanabiliyordu.²⁰² Dünyaya gelen her çocuk bu maaşa hak kazanırdı.²⁰³ Gençler de yetişkinler de geçimlerini sürdürebilecek asgari seviyede maaşlarını alırdı. Ancak ifade edilmesi gereken bir husus da şudur; Halife Hz. Ömer, bu hizmetleri gerçekleştirirken gruplar arasında hususi bir ayrıcalık ve ayırım ortaya koymuştur. Ancak hilafetinin sonlarına doğru tam bir eşitlik göstermeye karar vermiş ve hata yaptığını dile getirmişse de bu ıslahatı gerçekleştiremeden vefat etmiştir.²⁰⁴ Hz. Ömer döneminde korunması zorunlu denilebilecek bazı özel sınıflara ayrıca ödemede yapılmıştır. Örnek vermek gerekirse, doğum yapmış her bir anneye, senede yüz dirhem olması kaydıyla ekstra çocuk bakım parası verdiğine dair rivayetler bulunmaktadır.²⁰⁵ Buna ek olarak yoksul ve çalışıp para kazanmaya güç yetiremeyen kimseler için sadece cizyeden muaf tutmakla kalmamış aynı zamanda beytûlmalden maaş bağlamıştır. Gelen şu rivayet bunu özetler niteliktedir: Hz. Ömer bir gün yolda giderken, yolda dilenmekte olan yaşlı bir zımmiyle karşılaşmış ve ona selam verip niçin bu halde olduğunu sormuş. Yaşlı adam, malının olmadığı halde kendisinden cizye alındığını ifade etmiş. Bunun üzerine Hz. Ömer bu adamdan cizyenin kaldırılıp kendisine belli oranda beytûlmalden maaş bağlanmasını emretmiştir.²⁰⁶ Başka bir hadise yine Hz. Ömer, Şam'a yolculuğu esnasında yardıma muhtaç halde karşılaştığı zımmi bir grubun nafakasının beytûlmalden karşılanması hususunda emir vermiştir.²⁰⁷ Halife Hz. Ömer döneminde beytûlmalın gelirleri; zekât, humus, fey, cizye, haraç, ticaret malları vergisi ve savâfî topraklarından oluşmaktadır. Tüm bunların karşılığı olarak ise İslâm devleti, temel hakları koruma noktasında kefil konumundadır. Bilindiği üzere gayrimüslimlerden alınan cizye vergisi bile onların canını ve malını koruma karşılığı olarak alınmaktadır.²⁰⁸ Anladığımız kadarıyla İslâm devlet geleneğinde, vergiler halka hizmet edebilmek için toplanmaktadır. Dolayısıyla da toplanan vergiler büyük meblağlara varınca, sosyal devlet anlayışına sahip olan İslâm

²⁰² Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, çev. Ali Özek (İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022), 127.

²⁰³ Murat Akarsu, "Hz. Ömer Döneminde Yönetim ve Yöneticilerin Uygulamalarından Kesitler", *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sy 4 (2018): 86.

²⁰⁴ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, 46-50; İbn Sa'd, *Tabakât*, 3:302.

²⁰⁵ M. Yusuf Kandehevi, *Hayatu's Sahabe*, çev. Ahmet Meylani, c. 2 (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2012), 367-68.

²⁰⁶ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir Belâzûrî, *Futûhû'l-Buldan* (Beyrut: Müessesetü'l Ma'arif, 1987), 13.

²⁰⁷ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, 126-36; Ebu'l Ala Mevdûdî, "İslâm'da Gayri Müslimlere Tanınan Haklar", çev. Güner Osman, *19. Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 7 (1993): 193.

²⁰⁸ Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani Ebu Davud, "Harac", içinde *Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982), 29-30; Nezih Hammad, *İktisadi Fıkıh Terimler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1996), 55; Şemsüddin Muhammed b. Ahmet Serahsi, *El-Mebcut*, c. 5 (Beyrut, 1978), 81.

devleti, fonksiyonlarına ve ihtiyaçlara göre, divanlar vasıtasıyla herkese maaş bağlamış ve sosyal güvenin temini noktasında çaba harcamıştır. Dolayısıyla huzurlu aynı zamanda güvenli bir devlet oluşturulmaya çalışılmıştır. Çünkü devletlerin temel görevi daha doğrusu varlık amacı halkına karşı adaleti en güzel bir biçimde ortaya koyabilmek, sosyal güvenliği temin etmek ve son olarak da hak ve özgürlükleri korumaktır. Hz. Ömer, divan teşkilatının bir getiri olarak da aynı divandan maaş alan grupları birbirlerine âkile kılmıştır. Bu aynı zamanda, aynı grupta olanlar otomatik olarak birbirlerine kefil olduğunu ve birbirlerinden sorumlu olduklarının da mesajını vermektedir.

4.1.2. Vergi Hukuku

İslâm hukukunda vergi sistemi başlı başına bir konuyu teşkil eder. Ancak vergi hukuku ve idare hukuku birbirinin içine girmiş gibidir. Kurumsallaşma sürecindeki devletler bu sorunu hep yaşamıştır. Bu durumu sistematize etmemiz gerekmektedir. İslâm vergi sisteminin temelini bilindiği üzere can ve mal sigortası kapsamında zekât ve fitre teşkil eder. Yine bilindiği üzere İslâm dininin mensupları ürettikleri mal ve mahsullerden belli bir oran nispetinde, zekât ve öşür olarak vergiler verirler. Günümüzde beytülmalın en gözde gelir kaynaklarından olan zekât ve fitre kurumsallaşmadan daha çok vicdanlara bırakılmış ibadet kapsamında olan vergi çeşididir. Ancak bu noktada zekât vergi midir? şeklinde de birçok tartışma vardır. Biz burada daha çok ganimet ve fey gelirleri üzerinde duracağımızdan bu tartışmaya girmeyeceğiz. Ganimet; basit ifadeyle savaş sonrası düşmandan elde edilen maddiyatı ifade etmektedir.²⁰⁹ Kur'an-ı Kerim'de ganimetin Allah ve Resulüne ait olduğu yönünde açıklama bulunmaktadır.²¹⁰ Bu ayetten anlaşılan ve oluşan genel kanaat, mülkiyetin Allah'a ait olduğu ancak paylaşırma ve kullanım hakkının Hz. Peygamber'e ait olduğu yönündedir. Yani bu ifade, bize ganimet gelirinin kişisel manada kimsenin hak sahibi olmadığı aksine kamu malı olduğunu söylemektedir. Diğer bir ifade de ise ganimetten beşte birinin muhakkak Allah'a, Hz. Peygamber'e, onun yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolculara ait olduğunu ifade etmiştir.²¹¹ Hz. Ömer zamanında, sevad arazileri ele geçirildiğinde ise bu arazılar dağıtılmayıp, orada oturan yerli halktan,

²⁰⁹ Ebû'l Hasan b. Ali b. Muhammed b. Habib Maverdi, *el- Ahkâmu's-Sultaniyye el-Velâyetu'd-Diniyye* (Kuveyt, 1979), 161.

²¹⁰ Enfal 8/1.

²¹¹ Enfal 8/41.

Müslümanların maslahatı gereği haraç vergisi alınmıştır. Bunu yaparken Hz. Ömer Haşresinin 7-10. ayetlerini delil getirmiştir. İlgili ayetlere bakıldığında yetimler, yoksullar, yolda kalmışlara ve yetimlere fon bağlandığı anlaşılabilmektedir. Bu durum ise devletin sosyal güvenlik anlayışını geliştirmesi açısından önemlidir. Fey, ise gayrimüslim halktan barış yoluyla elde edilen malı ifade eder.²¹² Fıkıh geleneğinde ister taşınabilir mal olsun ister taşınamaz mal olsun, gayrimüslimlerden bu şekilde elde edilen malların bu kapsamda olduğu ittifakla kabul görmüştür.²¹³ Bu kavram Hz. Peygamber'in zamanından beri oluşmaya başlamakla beraber Hz. Ömer'in hilafeti döneminde daha net bir hal almış ve temelleri atılarak kurumsallaşma yoluna gidilmiştir.

4.1.3. Ceza Hukuku

Çağlar öncesindeki ceza uygulama biçimi genellikle beden bütünselliğine yöneliktir. Bu noktada ilahi kitaplar da bu örfi uygulamayı kabul edip yasalaştırmıştır. Günümüzde daha çok caydırıcılığın yerini ıslah etmek almıştır. Zihinsel törpülenme de diyebileceğimiz bu yöntem beden bütünlüğünü hedef almayıp mahkûmların özgürlüğünü kısıtlayarak düşüncelerini, pişman olmalarını hedef alarak mahkûmların topluma kazandırılması istenmiştir. Bedene yapılan müdahale kötü görülmüş, beden bütünlüğü adeta dokunulmaz, devredilemez, hak edilemez haklar kapsamına alınarak kutsal görülmüştür.

4.1.3.1. Hırsızlık Suçu

Hırsızlık; “Başkasının zilyedi olduğu taşınır bir malı, zilyedin rızası olmadığı halde kendisine veya başkasına yarar sağlamak amacıyla bulunduğu yerden alınmasıdır.”²¹⁴ şeklinde tanımlanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de hırsızlık suçuna verilecek ceza belirlenmiştir.²¹⁵ Yani hırsızlık suçu had cezası gerektiren suçlardandır. Bu ceza yaptırımını sadece devlete aittir. Bir başka ifadeyle insanlar kendi kafalarına göre had cezası uygulayamaz. Hz. Peygamber'in konuyla ilgili uygulamalarına baktığımızda da hırsızlık hem dünyevi hem de uhrevi müeyyideleri bünyesinde barındıran ağır bir suç ve

²¹² Hammad, *İktisadi Fıkıh Terimler*, 96.

²¹³ Mustafa Fayda, “Fey”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995), 511-13.

²¹⁴ “Türk Ceza Kanunu”, 141 § (2004), 50.

²¹⁵ Mâide 5/38.

büyük bir günah olduğunu görmekteyiz. Hz. Peygamber suçu sabit olan suçluya, daha eski çağlarda da görülen, cahiliye devrinde de karşımıza çıkan el kesme cezasını uygulamıştır. Buna ek olarak suçun engellenmesi, meydana gelmesi cezanın uygulanmasının esasları hususunda da bir dizi insani açıklamalar ortaya koyulmuştur.²¹⁶

4.1.3.2. Hz. Ömer Dönemine İsnat Edilen Hırsızlık Olayının Mahiyeti

Hz. Ömer’le ilgili kıtlık yıllarında zaruretten dolayı hırsızlık yapanların ellerini kestirmedeği yönünde rivayetler gelmiştir. Hâtıb b. Ebû Beltea’nın köleleri, Müzeyne kabilesinden birisinin devesini çalmışlar. Akabinde ise kesip yemişler. Mesele halife Ömer’e ulaşip gerçekliği onanınca, Hz. Ömer had cezasına hükmetti.²¹⁷ Akabinde kölelerin sahibi Hâtıb’ın kölelerini aç bıraktığını anlayınca kölelere ceza vermekten vazgeçti. Ve şöyle dedi “Allah’a yemin olsun ki eğer ben, sizin onları çalıştırdığınızı ve kendilerine yemenin haram kılınmış olduğu şeylerin helâl hale geldiği ölçüde aç bıraktığınızı bilmemiş olsaydım kesinlikle had cezasını uygulardım.”²¹⁸ akabinde ise kölelerin suçu işlemelerine sebebiyet veren Hâtıb’a değeri 400 dirhem olan devenin diyetini iki katı olarak ödettirdi.²¹⁹ Anlaşılacağı üzere bu ve benzer manada gelen rivayetlerde cezanın uygulanmamasının sebebi suç unsurlarının meydana gelmemesidir. Buna paralel olarak Hz. Ömer, bünyesinde suç barındıran olayların meydana gelmesini engellemek adına önce kötülüğe yol açan sebepleri ortadan kaldırmak istemiştir. Bu fıkıh literatüründe sedd-i zerâi’ kelimesiyle kavramlaşmıştır. Bahsettiğimiz hırsızlık olayında da ızdırar hali hasıl olduğu anlaşılmış ve ceza uygulanmamıştır. Yani zorunluluk halinde failin sorumlu tutulamayacağı öngörülmüştür.²²⁰

4.1.3.3. Hz. Ömer’in Vücut Bütünlüğüne Karşı İşlenen Suça Yaklaşımı

İslâm dini insanı daha dünyaya gelmeden anne karnında oluşmaya başladığı andan itibaren eksik hak ehliyetiyle de olsa koruma altına almıştır. Doğum

²¹⁶ Ali Bardakoğlu, “Hırsızlık”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1998), 384-96.

²¹⁷ Mâide 5/38.

²¹⁸ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî Mâlik b. Enes, “Akdiye”, içinde *el- Muvatta*, t.y., 38.

²¹⁹ Saffet Köse, “Hz. Ömer’in Bazı Uygulamaları Kapsamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy 7 (2006): 32.

²²⁰ Hakan Kaşka, “Ceza Hukuku Müesseselerinin Mecelle’nin Külli Kaideleri ile Açıklanması”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 1 (2018): 138-39.

gerçekleştikten sonra eksik olan hak ehliyeti, tam hak ehliyetine dönüşmektedir. Hz. Ömer'in bu tür olaylara karşı ortaya koyduğu davranışları ifade edelim.

4.1.3.3.1. Gurre Tazminatı

Masum ve savunmasız olan anne karnındaki cenin hukuki olarak da korunaksız bırakılmamıştır. Cenini düşürmeye yönelik haksız bir kalkışma cezai yaptırımsız bırakılmamıştır. Bu suç ise fıkıh literatüründe gurre kavramıyla ifade edilmiştir.²²¹ Daha geniş ifadeyle gurre anne karnında oluşmaya başlamış bebeğin bir başka ifadeyle ceninin, düşürülmesiyle verilen maddi tazminattır. Çocuk düşürme fiili semavi dinlerde hatta Hinduizm'de bile yasaklanmış ve günahların büyükleri arasında sayılmıştır.²²² İslâm dini canın korunmasını temel haklardan saymış ve koruma altına aldığı beş asli ihtiyaçtan biri olarak görmüştür. Haksız bir şekilde can almak ayetlerde de hadislerde de ağır şekilde eleştirilmiş ve ağır cezalar verilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Allah (c.c) "Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın dokunulmaz kıldığı cana kıymayın. Bir kimse haksızlıkla öldürülürse velisine yetki verdik; ancak o da öldürme hususunda sınırı aşmasın; çünkü o, yeterince yardıma mazhar olmuştur."²²³ buyurmaktadır. Ceninin himayesi de doğal olarak velisi olan anne babaya düşmektedir.²²⁴ Cenin ister hatayla öldürülmüş olsun ister kasıtlı olarak öldürülmüş olsun netice değişmez. Hz. Peygamber de iki kadın arasındaki kavgada atılan taş sonucu hamile olanın çocuğunu düşürmesiyle sonuçlanan olay sonrası gurre diyetini uygulamıştır.²²⁵ Kavga sırasında amaç muhtemelen çocuğu düşürtmek olmasa da sonuç değişmemiştir. Hz. Peygamber cenine diyet olarak bir gurreye hükmetmiştir. Daha açık ifadeyle İslâm hukukçuları anne karnındaki ceninin diyetini, annenin diyetinin onda birine (tam diyetin yirmide birine) başka bir ifadeyle beş deveye, elli dinara ya da altı yüz dirheme²²⁶ denk olduğunu ifade etmişlerdir.²²⁷ Yine başka bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Erkek ve kız ceninin için beş yüz dirhem değerinde gurre gerekir." bu rivayetten anlaşılan ise diyet doğrudan

²²¹ Abdestle alakalı olarak da gurre; başta yıkanmayan kısımları ifade etmek için kullanılır.

²²² Ömer Faruk Harman, "Çocuk Düşürme", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1993), 363.

²²³ İsrâ 17/33.

²²⁴ İsmail Bilgili, "İslâm Hukukunda Cenin Hakkı ve Onuruyla İlgili Hükümler", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy 24 (2014): 219-40.

²²⁵ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, "Kasâme", içinde *Sahihi Müslim* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 36; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhari, "Tıp", içinde *Sahih* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004), 468.

²²⁶ Hanefi ulemasına göre beş yüz dirhem kabul edilmiştir.

²²⁷ Muhsin Koçak, "Gurre", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1996), 211.

ceninin canının karşılığıdır.²²⁸ Farklı bir olay ise şöyledir: Hz. Ömer sorguya çekmek üzere mübaşir aracılığıyla hamile bir bayanı huzura almak istemiş. Kadın mübaşiri görünce Hz. Ömer gibi heybetli ve sert bir halifenin karşısında sorgulanacağını anlamış korkusundan çocuğunu düşürmüş. Bu olay üzerine Hz. Ömer fikir danışmak üzere sahabe arasında ki hukukçulara sormuş. Hz. Ali gurre diyetini ödemesini söylemiş. Ve Hz. Ömer diyeti ödemiştir.²²⁹

4.1.3.4. Hz. Ömer'in Peygamber Dönemindeki Diyet Miktarını Artırması

Hz. Ömer halife olmadan önce ehli kitaba mensup insanların diyetlerini Müslümanların diyetlerinin yarısı kadar olduğuna hükmederdi. Hilafeti döneminde ise gayrimüslimlere zulmedilmemesi, onların köleleştirilmemesi için elinden geleni yapmış onların da birer insan olduğunu Ebû Ubeyde b. Cerrah'a yazdığı mektupla da ortaya koymuştur.²³⁰ Hz. Ömer bir gün hutbedeyken şöyle söylemiştir: “Deve pahalandı. Dedi ki: Ömer, altın sahiplerine bin dinar, gümüş sahiplerine on iki bin dirhem, sığır sahiplerine iki yüz sığır, koyun sahiplerine iki bin koyun, kumaş sahiplerine iki yüz takım elbiseyi farz kıldı.”²³¹ Rivayetten doğal olarak anlaşılan deve fiyatlarının yükselmesi yani ekonomik sebeplerden dolayı Hz. Ömer diyetleri arttırmıştır. Hz. Peygamber zamanında deve fiyatlarının dört yüz ile sekiz yüz dinar ya da sekiz bin dirhem civarlarında olması akabinde Hz. Ömer zamanında deve fiyatlarının artması diyetin de arttırılmasına sebebiyet vermesi, diyetin artmasında devenin baz alındığı da göstermektedir. Buna paralel olarak Hz. Ömer iktisadi hayatta meydana gelen değişikliklerden ötürü mehir konusunda yaptığı Cuma hutbesinde, mehirleri çok fazla yükseltilmemesi yönünde açıklamalar dile getirmiştir. Ancak Cuma hutbesini dinleyen kadın Kur'an'dan delil getirerek karşı çıkmıştır.²³² Yine başka bir rivayette Hz. Ömer, başına taşla vurularak akıl, duyma, konuşma ve cinsel fonksiyonlarının zarar gördüğü şahsa hayatta olmasına rağmen ancak hayatını idame ettirmesi için gerekli olan organlarının zarar görmesi sebebiyle dört tam diyet verilmesine hükmetmiştir. Buna

²²⁸ Bilgili, “İslâm Hukukunda Cenin Hakkı ve Onuruyla İlgili Hükümler”, 233.

²²⁹ Mehmet Dirik, *İslam Hukukunda Cenin Öldürme Suçunun Cezası*, c. 23 (Bilimname, 2012), 199.

²³⁰ Mithat Eser, “Hz. Ömer ve Ömer b. Abdülaziz Dönemlerinde Gayri Müslimlere Karşı Politikalarda Ötekileştirmeye Dair Rivayetlerin Değerlendirmesi”, içinde *Toplum- Birey ikileminde Ortak Değerler ve Farklılıklar*, c. 2 (Konya: Türkiye İmam Hatipler Vakfı, 2019), 139.

²³¹ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Davud*, çev. İbrahim Koçaşlı (İstanbul: Erkam Yayınları, 2008), 280.

²³² Nisâ 4/20.

mukabil şahıs ölseydi saydığımız fonksiyonların hepsi can diyetinin içinde karışmış ve erimiş olacaktı.²³³ Kur'an-ı Kerim'de hata ile bir mümini öldüren için açıkça, öldürülenin ailesine diyet verilmesi ve bir köle özgürlüğüne kavuşturulması buyrulur.²³⁴ Diyet cezası İslâm ile birlikte sağlam bir zemine oturtulmuş ve aynı zamanda kendi içince tutarlı hale getirildiğini Hz. Peygamber'in uygulamalarında da görmekteyiz.

4.1.3.5. Hz. Ömer'in Müessir Bir Fiile Sebebiyet Vermesi

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Hz. Ömer bir gün bir kadını hilafet makamına davet etti. Kadın heyecanlanıp korkunca bebeğini düşürdü. Hz. Ömer olay karşısında üzüntüsünü dile getirip, sahabenin ileri gelenlerine danıştı. Farklı cevaplar alsa da o Hz. Ali'nin cevabını benimsedi. Hz. Ali kaza yoluyla öldürülen ve öldüren mümin için öngörülen ne ise onun uygulanmasını ifade etti. Bunun üzerine Hz. Ömer kadına yüz deve verilmesine hükmetti.²³⁵ Bu hadisede Hz. Ömer, bebeğin düşmesinin sebebini kendi olduğunu öngörmüş ve istişare sonucu elde ettiği hüküm uygulamıştır. Çünkü genellikle herhangi bir konuda kötülüğe sebebiyet veren o kötülüğü işlemiş gibi kabul görmüştür. Yani kötülüğe sebep olan neyse onun tespiti yapılmış ona göre hüküm kurulmuştur.

4.1.3.6. Hz. Ömer'in Özel Hayatın İfşasını Yapan Kişiye Verdiği Cevap

Hz. Ömer döneminde bir adam Hz. Ömer'e gelerek şunları söyledi: Benim bir kızım vardır. Cahiliye döneminde onu diri diri toprağa gömmüş ancak daha sonra ölmeden çıkartmıştım. Büyüdüğünde bizimle birlikte İslâm'a girdi. Müslüman olduktan sonra işlemiş olduğu bir günahtan dolayı Allah'ın hadlerinden birisine çarptırıldı. Bunun üzerine kollarını kesmek suretiyle intihara kalkıştı. Fakat zamanında fark ederek buna engel olduk. Kendisini tedavi ettik; kesmiş olduğu damarları iyileşti. Sonra güzel bir şekilde tövbe etti. Birkaç gün önce de birisi onu benden istedi. Ben de onun başından geçeni onlara haber verdim. Bunları dinleyen Halife Hz. Ömer şöyle dedi: Sen Allah'ın gizlemiş olduğu bir şeyi açığa çıkarmışsın. Allah'a yemin ederim ki, eğer bundan böyle onun bu halini bir kişiye dahi söyleyecek olursan sana öyle bir

²³³ Sabri Erturhan, "Hz. Ömer'in Ceza Hukukuna Dair Bazı Uygulamaları", ed. Ali Aksu, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu* 3 (2018): 150.

²³⁴ Nisâ 4/92.

²³⁵ Kazancı, *Adil Halife Emirül-Müminin Hz. Ömer (r.a.)*, 454.

*ders veririm ki âlemlere ibret olur. Kızını iffetli ve Müslüman bir kadın gibi evlendir.*²³⁶

Anlaşılabacağı üzere Kur'an'ın da ifadesiyle kimsenin günahı araştırılıp ortaya serilemez.²³⁷ Bu tıpkı anayasal mahiyetli üst norm niteliğindedir. Gizli olarak işlenen günahlar Allah ile kulu arasındadır. İfşa eden o günahı işleyen kişiden daha büyük bir suç işlemiş olacaktır.

4.1.3.7. Hz. Ömer'in Masumiyet Karinesini İhlal Eden Hakkındaki Kararı

Bir gün bir cariyeye Hz. Ömer'in huzuruna çıkarak “Efendim beni zina yapmakla suçlayarak ateş üzerine oturttu. Bu yüzden tenasül uzvum yandı.” diyerek efendisini şikâyet etti. Hz. Ömer ona “Efendin seni zina halinde mi yakaladı?” diye sordu. Kadın “Hayır!” diye cevap verdi. Hz. Ömer “Peki sen zina ettiğine dair bir itirafta bulundun mu?” diye sordu. Kadın tekrar “Hayır!” diyerek cevap verdi. Akabinde ise Hz. Ömer derhal adamın huzuruna getirilmesini emretti. Adam huzura getirildiğinde Hz. Ömer adama “Sen insanlara ne hakla Allah'ın azabıyla (ateşle) azap ediyorsun!” diye sordur. Adam, Hz. Ömer'e şöyle mazeretini dile getirdi: “Ey Müminlerin Emiri! Onun zina etmesinden şüpheleniyordum.” Hz. Ömer ona “Onu zina ederken gördün mü?” şeklinde sordu. Adam “Hayır!” cevabını verdi. Hz. Ömer “Peki sana zina ettiğine dair itirafta bulundu mu?” şeklinde sordu. Adam “Hayır!” şeklinde cevap verince Hz. Ömer şöyle devam etti: “Nefsimi elinde bulunduran Allah'a yemin olsun ki eğer Hz. Peygamber'in “Herhangi bir köle, efendisinden; çocuk da babasından intikam alamaz” buyurduğunu duymasaydım ben de senin tenasül uzvunu yakardım.” Akabinde ise adama yüz değnek vurdurdu. Cariye için de sen artık Allah rızası için hürsün dedi ve gönderdi. Çünkü Hz. Peygamber “Bir köle ateşte yakılır veya ibret olsun diye bazı organları kesilir ya da vücudunda yaralar açılacak olursa o artık hürdür; Allah ve Resulünün azatlısıdır.” buyurduğunu kulaklarımla duydum demiştir.²³⁸ Ayrıca burada cezaların devlet tarafından uygulanacağını da hatırlatmasını yapmak istiyoruz. Çünkü hem ortaya çıkacak haksız filler hem de devlet otoritesinin sarsılması söz konusu olabilir.

²³⁶ Kandehlevi, *Hayatu's Sahabe*, 2:455.

²³⁷ Hucurât 49/12.

²³⁸ Kandehlevi, *Hayatu's Sahabe*, 2:148.

4.1.3.8. Hz. Ömer'in Suça İştirak Edenlere Verdiği Ceza

Ceza hukuku literatüründe iştirak; birden çok kişinin bir suçu işlemek üzere kasıtlı olarak bir araya gelmeleri ve bu birleşme sonucunda da suçun meydana gelmesini ifade eden terimdir.²³⁹ Ancak suça karışanların, suça iştirak etme dereceleri de birbirlerinden farklı olabilir. Suçun maddi unsurlarını meydana getiren fiiliyatta bulunmak kaydıyla suçun ortaya çıkmasına ilk sıradan sebebiyet veren kimseye aslî fail denir. Suça karışması aslî faile göre ikinci derece kalan veya dolaylı olarak suça bulaşan kimselere ise fer'î fail denir.²⁴⁰ İslâm hukukuna baktığımızda ise iştirakli suça yönelik verilen ilk hüküm Hz. Ömer dönemine rastlamaktadır. Bahsedeceğimiz konuyla ilgili birçok rivayet bulunmaktadır. Biz özetler nitelikte şöyle anlatacağız: Bir kadının kocasından Asîl adında üvey bir erkek çocuğu varmış. Kadının kocası daha sonra birden ortadan kaybolmuş ve kadın rivayetlere göre sayıları yediye ulaşan farklı kişilerle nikâhsız ilişki yaşamış. Bu şahıslar ve çocuğun üvey annesi, çocuğu kendilerine engel görüp ortadan kaldırma kararı almışlar. Hepsini birlikte ortaklaşa karar verdikten sonra komplo kurarak çocuğu katletmişler. Olayın akabinde ise Hz. Ömer'e bu meselenin nasıl çözüleceği sorulmuş. Hz. Ömer istişarelerin akabinde Hz. Ali'nin fikri üzerine hepsinin kısas edilmesi yönünde hüküm vermiş. Akabinde ise eğer bütün San'a ahalisi kasıtlı olarak o çocuğu öldürmeye kalkışsaydı bütün San'a'ya kısas uygulardım şeklinde ifade kullanmıştır.²⁴¹ Hz. Ömer'in bu uygulamasına hiçbir sabahabinin karşı gelmemesi sonucunda bu konuda icma olduğu da alimler arasında kabul görmüştür.²⁴²

4.1.3.9. Suçların İçtiması

Suçların içtiması dendiğinde anlaşılan, bir kişinin işlediği bir suçtan ötürü daha henüz kat'î bir hüküm giymeden ya da böyle bir hüküm giydikten sonra cezasını çekmeden başka bir suça bulaşmasını ifade eder.²⁴³ Müessir fiillerde suçların içtiması içeren içtihatlar ilk defa Hz. Ömer döneminde karşımıza çıkmaktadır. Onun döneminde kafasına taşla vurularak akıl, duyma, konuşma ve cinsel fonksiyonları açısından

²³⁹ Sulhi Dönmezer ve Sahir Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku: Genel Kısım*, c. 2 (İstanbul: Beta Yayınları, 1999), 446.

²⁴⁰ M. Tahir Taner, *Ceza Hukuku* (İstanbul: İsmail Akgün Matbası, 1953), 523.

²⁴¹ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el-Musannef*, c. 9 (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2013), 476.

²⁴² Ekmeleddin el-Bâbertî, *el-Înâye*, c. 5 (Darul Kutubil İlmiyye, t.y.), 243.

²⁴³ Fatma Karakaş Doğan, "Türk Ceza Hukukunda İçtimai Kurumunun Düzenlenmesi Gerekliği Üzerine", *Ankara Barosu Dergisi*, sy 3 (2011): 87-89.

mağduriyet yaşamasına sebebiyet veren kişiye dört tam diyet ödetmiştir.²⁴⁴ Bahsettiğimiz olayda mağdur olan şahıs ölmüş olsaydı yüz deve diyeti veya ona karşılık gelen miktarda para tahsil edilecekti. Bu noktada aynı şahıs üzerinde dört farklı suçta dört ayrı diyet alması dikkat çekicidir.

4.1.3.10. Taksirli Olarak Kendi Üzerinde Müessir Fiil

Hiz. Ömer hatalı olarak kendi gözünü çıkaran adamın diyetini âkilesine yüklemiştir. Hiz. Ömer'in vermiş olduğu bu hüküm bazı alimler tarafından maslahat olarak ve siyasetişer'ie çerçevesinde yorumlanmıştır.²⁴⁵ Kasıtlı suçta avâkilden ödeme yapılamaz. Hiz. Ömer'in yapmış olduğu bu uygulama dikkatleri celbetmektedir.

4.1.3.11. Suçu İlk Defa İşleyeninin Durumu

Bir kimsenin ilk defa had gerektiren bir suçı işlemesi akabinde hemen had cezası alıp almayacağı tartışılmıştır. Had cezası olmaması yönünde fikir beyan eden kimseler Hiz. Ömer'in bazı uygulamalarına dayanmaktadırlar. Konuyla ilgili gelen bir rivayette, hırsızlık suçunu işlemiş ve suçı kesinleşmiş bir gence had cezasının uygulamaya koymak isteyen Hiz. Ömer'e gencin annesi gelerek "Ey Müminlerin Emiri! Onu affet. Çünkü bu onun ilk hırsızlığıdır." demiş, Hiz. Ömer'de "Allah bir suçı ilk defa işleyen kulunun gizlenmesini ifşa etmeyecek derecede merhametlidir."²⁴⁶ diyerek gence had uygulamamıştır. Burada da anlayabildiğimiz kadarıyla Hiz. Ömer gencin ıslah olmasını umarak ceza vermemiştir.

4.1.3.12. İçki İçme Yasağı ve Tarihi

İçki, Kur'an-ı Kerim'in ifadesiyle şarap; eskiden beri üzüm, arpa ve hurma gibi bakliyat ya da meyve türünden bitkilerin mayalanmasıyla elde edildiğı malumdur. Dahası içkinin tarihi, efsanevi bilgiler olmak kaydıyla Hiz. Âdem'e kadar bile dayandırılmaktadır. Kitabı Mukaddes'te bile üzümün yapından bahsedilir ve Hiz. Nuh dönemine dayandırılır.²⁴⁷ Fırat ve Dicle nehirleri arasından kalan topraklarda ve İran kültüründe bilhassa şarap öne çıkarmakta dahası o dönemin hükümdarlarına müstehcen

²⁴⁴ Abdürrezzâk es-San'ânî, *el- Musannef*, c. 10 (İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2013), 11-12.

²⁴⁵ Galip b. Abdulkafî Kureşî, *Evveliyâtü'l -Faruki's-Siyasiyye* (Daru'l- Vefa, 1990), 666.

²⁴⁶ Mustafâ b. Ahmed b. Muhammed Zerkâ, "el-Ukûbe", içinde *el-Fıkhü'l-İslâmî fî sevhî'l-cedîd* (Şam: Daru'l-Kalem dimeşk, 2014), 122.

²⁴⁷ Nebi Bozkurt, "İçki", içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2000), 455-56.

şekilde kadınlar tarafından sunulduğu tarihi kaynaklarda bulunmaktadır. Özellikle Hristiyanlıkta dini ayinlerde içki ön planda tutulmuş ve eğlence sektöründe baş rol almıştır. Arap geleneğinde ise kaliteli şarap “rahîk” olarak adlandırılmıştır. Bilhassa Taîf bölgesinde üretimi ve tüketimi son derece fazla olmaktaydı. Buradan üretilen kaliteli şarap Suriye, Yemen ve Irak bölgelerine servis edilir özel günlerde ve panayıralarda son derece tüketilmesi için satılırdı. Tüm bunlara rağmen serkeşlik yapan tiplere hoş gözle bakılmaz gerekirse cezalandırılırdı. Ancak cahiliye döneminde bile az da olsa içkiyi haram kabul eden, içki içmekten kaçınan Hz. İbrahim’in dinine mensup insanların var olduğu bilinmektedir.²⁴⁸ Eski tarih kitaplarında cahiliye devrinde ki Araplar arasında dini bir yasak olmanın dışında içkinin alenen görünen kötülüklerinden ve doğrudan ya da dolaylı olarak açtığı zararlardan dolayı, en başta Abdülmuttalip, Velîd b. Muğire, Abdullah b. Cüd’an, Varaka b. Nevfel gibi saygın kimselerin de aralarında bulunduğu kimseler kendilerine içkiyi yasaklamışlardı.²⁴⁹

4.1.3.12.1. İçkinin Tedricen Yasaklanma Evreleri

İçkinin yasaklanması tedrici olarak dört merhalede yasaklandığı genel kabul haline gelmiştir. Birincisi; “Hurma ağaçlarının ve üzüm asmalarının ürünlerinden hem içki hem de güzel besinler elde edersiniz. Bunda da aklını kullanan bir topluluk için açık deliller vardır.”²⁵⁰ İkinci merhale ise “Sana içkiyi ve kumarı soruyorlar. De ki: Bu ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır; zararları da faydalarından büyüktür. Sana neyi infak edeceklerini de soruyorlar. De ki: ihtiyaç fazlasını. Allah sizin için âyetlerini işte böyle açıklıyor ki düşünesiniz”²⁵¹ Üçüncü merhale ise; “Ey iman edenler, sarhoş iken, ne dediğinizi bilinceye ve cünüp iken de -yolcu olan müstesna- gusûl edinceye kadar namaza yaklaşmayın...”²⁵² şeklindeki ayettir. Bu ayetin nazil olmasına başta Hz. Ömer ve Muâz b. Cebel başta olmak üzere sahabilerden bazıları Hz. Peygambere gelerek “Ey Allah’ın elçisi! Bize şarap hakkında bir hüküm ver, çünkü şarap aklı giderir malı telef eder.” şeklindeki talepleri sebep olmuştur. Akabinde ise bazı sahabiler gerekeni yapmış zararını daha iyi anlayıp içkiyi bırakmıştır.

²⁴⁸ Bozkurt, 456.

²⁴⁹ Mustafa Baktır, “İçki”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2000), 459.

²⁵⁰ Nahl 16/67.

²⁵¹ Bakara 2/219.

²⁵² Nisâ 4/43.

Son merhale de ise; “Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçınınız ki kurtuluşa eresiniz.”²⁵³ şeklindedir. Bu ayetten sonra Kur’an-ı Kerim içkiyi açıkça yasaklamış, kurtuluşa ermek için sayılan şeylerden uzak durulması gerektiği belirtilmiştir. Hz. Peygamber’in de birçok çeşitli rivayetinde içkinin azının da çoğunun da haram olduğu, uzak durulması gerektiğini belirtmiştir.²⁵⁴ Dahası üreteninden, servis edenine, servis edeninden tüketenine uzağından yakınından geçen herkes lanet etmiştir.²⁵⁵

4.1.3.12.2. Hz. Ömer’in İçki Cezasını Arttırması

Bilindiği üzere Hz. Ömer’in hilafeti zamanında fetihler büyük oranda artmış topraklar genişlemiştir. Dolayısıyla İslâm dini çeşitli kültürlerle karşılaşmıştır. İslâm’ın güzelliğini ve yumuşaklığını gören bu kültürlerle mensup insanlar Müslümanlığı şeref saymış ve Allah’a teslim olmuştur. İslâm devletinin kontrolüne giren bu topraklarda yaşayan insanların eğitim seviyeleri de bölgeden bölgeye farklılık arz etmekteydi. Dolayısıyla İslâm’ı çok kısa sürede içselleştirmeleri onun öngördüğü maslahatları kavramaları çok kolay olmamıştı. İçki içenlerin oranı da çok fazlaydı. Hz. Ömer bu durum karşısında ne yapacağını hemen kestirememiş ashabın önde gelenleriyle istişarelere başlamıştı. İstişareler sonucunda içki içenlere seksen kırbaç had cezası uygulanmasını uygun buldular. Bilindiği üzere Hz. Peygamber ve Hz. Ebubekir döneminde bu ceza kırk kırbaçtı. Devletin güçlenmesi ve gelen refahla birlikte insanlar cezanın caydırıcılığını dikkate almamış olacaklar ki içki kullanımı artmış ve bunun sonucu olarak da cezanın arttırılması yönünde böyle bir icmâya varılmıştır. İcmaya varılırken Hz. Ali’nin şu açıklamasından etkilenildiği anlaşılmaktadır; “Bir kimse şarap içerse sarhoş olur, sarhoş olan hezeyanda (saçmalama) bulunur. Hezeyan yapan iftira da atar, iftira atanın cezası Kur’ân’da seksen sopadır.”²⁵⁶ Bu açıklamadan sonra seksen sopada karar kılınmıştır. Kaynaklarda Hz. Ömer’in bu cezayı uyguladığı yönünde

²⁵³ Mâide 5/90.

²⁵⁴ Muammer Vural, “Muammer Vural, “Dört Halife Döneminde Yasama Faaliyetinin İşleyişi ve Bazı Yasama Örnekleri (Hz. Ömer Dönemi)”, *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, sy 44 (2015): 357.

²⁵⁵ Ebu İsa Muhammed Tirmizi, “Bûyu”, içinde *Es-Sünen (Sünenü’t-Tirmizi)* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 58.

²⁵⁶ Vural, “Muammer Vural, “Dört Halife Döneminde Yasama Faaliyetinin İşleyişi ve Bazı Yasama Örnekleri (Hz. Ömer Dönemi)”, 357.

rivayetlerde oldukça fazladır.²⁵⁷ Her konuda olduğu gibi bu konuda da Hz. Ömer'in tek başına hareket etmeyip Kur'an'ında ön gördüğü gibi istişare ve şûrâ prensibine oldukça başvurması ve önem vermesi dikkatleri çekmektedir. Hz. Ömer'in vefatından sonra bu sayıya karşı çıkanların da mevcut olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir.²⁵⁸ Sonuç olarak anlaşılan şudur ki; devlet başkanı, hukuki hayata yönelik meselelerde halkının maslahatına uygun olanı, kolay olanı ve uygulamada birlik ve beraberliği sağlamak gibi sebeplerle mevcut olan kanunu, içtihadı başka görüşlerle tercihine göre yürürlüğe koyabilir. Bu da kanunlaştırma manasına gelen bir tür yasama faaliyetidir.²⁵⁹

4.1.3.13. Hz. Ömer'in Cariyeler Konusunda Uygulamanın Tersine Hüküm Vermesi

İlk bakışta Hz. Ömer, içtihadî olarak sosyal yasama konusunda Hz. Peygamber'in yapmış olduğu cariyeleri kapsayan yasal düzenlemenin aksine hüküm vermiş gibi görülmektedir. Malûm olduğu üzere efendisinden bebek dünyaya getiren cariye, sahibi tarafından satılamaz veya hediye olarak da verilmezdi. Aynı zamanda miras olarak da devredilemez konumdaydı. Sahibi tarafından özgürlüğüne kavuşturulmadığı taktirdi çakılı olarak efendisine aitti. Fakat efendisinin vefatı üzerine özgürlüğüne derhal kavuşmuş olurdu.²⁶⁰ İslâm'ın erken dönemlerinden beri bir bebek dünyaya getiren cariye ümmü'l-veled sıfatı verilmekteydi. Ümmü'l-veled, Hz. Peygamber'in döneminde efendisi tarafından ticari olarak satılabilir veya hediye olarak bir başkasına sunulabilirdi. Bu adet Araplarda eskiden beri olduğu bilinmektedir. Allah daha iyi bilir ancak bahsettiğimiz bu durum Hz. Peygamber döneminde pek sorun olarak karşılaşılmadığı için gündeme gelmeyip yasaklanmamış olabilir. Bu örfî anlayış Hz. Ömer'in hilafetine kadar devam etmiştir. Hz. Ömer zamanının da kölelerin artması ve kölelerin efendilerinden çocuklarının artması problemlere yol açmaya başlamıştır. Dünyaya gelen çocukların özgürlüklerinin kısıtlanmış olması, ahlaki eğitimlerinin eksik olması gelecekte daha büyük problemlere hatta tarihte başka milletlerde de meydana

²⁵⁷ Muhammed Ali Sâllâbî, *İslâm Tarihi Raşid Halifeler Dönemi II. Halife Hz. Ömer (RA) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*, çev. Mehmet Akbaş, 6. bs (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 374.

²⁵⁸ Mustafa Kılıç, *Evveliyâtı Ömer - İlk Defa Hz. Ömer Tarafından Yapılan Dini ve Sosyal İcraatlar*, c. 1 (Türkiye: Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu, 2017), 298.

²⁵⁹ Vural, "Muammer Vural, "Dört Halife Döneminde Yasama Faaliyetinin İşleyişi ve Bazı Yasama Örnekleri (Hz. Ömer Dönemi)", 358.

²⁶⁰ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir Mâlik b. Enes, *el- Muvatta*, c. 2 (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 776.

gelen köle isyanlarına kadar uzanabilecek dahası devletin güvenliğine tehdit oluşturabilecek yeni sorunlara sebebiyet verebilecekti. Hz. Ömer bu ve paralelinde ortaya çıkabilecek başka problemleri de öngörmüş olacak ki cariyelerin satılmasını, efendileri vefat ettikten sonra köle statülerinin sürdürülmesini yasaklamıştır. Dolayısıyla Hz. Ömer köle sahibi olan şahısların, köleler üzerindeki bazı haklarını kısıtlamıştır. O dönemin şartları ve toplumunda devletinde maslahatı açısından doğru bir adım atıldığı ortadadır. Aynı zamanda Kur'an ve Sünnetin ruhuna uygun sosyal adaleti teşhis eden bu içtihadî hüküm devlet başkanının kölelerin hukukunu bile gözettiğini ve bir nevi doğrudan kanun yapma yetkisini ortaya koymasından önemlidir.²⁶¹

4.2. Özel Hukuk

Özel hukuk; sosyal toplum içerisinde yaşamını idame ettiren kişilerin hem birbirleriyle hem de toplumun geneliyle olan münasebetlerini, eşitlik aynı zamanda özgürlük dairesinde düzenleme yapan hukuk branşıdır. İslâm dini insanın fitratına, onun vücut kimyasına en uygun düşen temel norm ve ilkeleri getirmiştir. Bu ilkeler sayesinde sağ duyulu akıl sahibi olan her bir bireyi etkilemiş ve insanlar da gönül rahatlığıyla bu dinin mensubu olmuşlardır. Zira Kur'an-ı Kerim, hitap ederken bütün insanlığa seslenmiş ve insanlardan bu son ilahî mesaja kulak vermelerini istemiştir. Kur'an'ın ortaya koymuş olduğu genel normlar insanlığın kabul ettiği genel kurallar olarak kabul görmüştür. Bu genel ilkeler anayasal mahiyetli olup kıyamete kadar varlığını sürdürecektir. Ancak Kur'an'ın özel normları da bulunmaktadır. Her toplumun kendine göre farklı kültürleri, örf ve adetleri mevcuttur. Bu özel düzenlemeleri fark etmek ve daha iyi anlayabilmek için toplumların kültürlerini anlamak ve kavramak gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim'in de indiği toplumun kültürünü dikkate aldığı ve ona göre hükümler ortaya koyduğu bilinmektedir. Zira Kur'an-ı Kerim inmeye başladığı toplumda kendi genel ruhuna paralel olan aynı zamanda yürürlükte olan örfî kuralları bünyesine almış, aynı zamanda tamire ihtiyaç duyulan kuralları onarmış öyle bünyesine almıştır. İslâm'ın genel ruhuyla bağdaşmayan meselelerde ise onları geçersiz ve boş saymış dahası haram kılmıştır. İfade ettiğimiz gibi özel hukuk; karşılıklı taraflara eşit hak ve muameleyi esas alan, hiçbir tarafın birbirine üstün tutulmadığı ilkeselliği esas almıştır. İslâm Hukukunun ortaya koyduğu çaba insan için beş temel maslahatı

²⁶¹ Vural, "Muammer Vural, "Dört Halife Döneminde Yasama Faaliyetinin İşleyişi ve Bazı Yasama Örnekleri (Hz. Ömer Dönemi)", 359.

muhafaza etmek için var olmuştur. Bu beş maslahat; dinin, canın, aklın, malın ve neslin korunmasına yöneliktir. Bu beş temel maslahat hem kamu hukukunun hem de özel hukukun temel yapı taşlarını oluşturan prensiplerdir. Bu noktada bizce önemli olan ise kamu hukuku alanı ile özel hukukun ayrımının iyi yapılmasıdır. Hz. Ömer'in kamu hukuku ve özel hukuk alanının ayrımını iyi bir şekilde gerçekleştirdiği şûrâ sonrası ortaya koymuş olduğu içtihatlarından daha iyi anlaşılmaktadır.

4.2.1. Medeni Hukuk

Özel hukuk denince ilk akla geleni hukuk dalı medeni hukuktur. Medeni hukuk ise kendi içinde münasebeti sebebiyle kişiler hukuku, aile hukuku, miras hukuk, eşya hukuku ve borçlar hukuk şeklinde sınıflara ayrılır. Başka bir ifadeyle medeni hukuk, bireyin dünyaya gelişinden başlayıp, ahiret yurduna göç etmesine kadar hatta ölümünden sonraki hukuki durumunu da kendisine konu edinen bir branştır. Günümüzde borçlar hukuku kapsamındaki meseleler borçlar kanununa göre düzenlenmekte, geriye kalan alanlar ise medeni kanun çerçevesine dahil olmaktadır.

4.2.2. Kişiler Hukuku

Kişiler hukuku, bireyin anne karnına düştüğü andan itibaren; kişiliğin başlangıcı, kişilerin sahip olduğu hak ve ehliyetleri, nikahla ortaya çıkan hak, ödev ve sorumlulukları, ikametgâhını, kişiliğin muhafazası ve kişiliğin son bulması gibi konuları bünyesinde barındırır.

4.2.2.1. Hz. Ömer'in Özel Hayatın Gizliliğini ve Konut Dokunulmazlığını İhlal etmesi

Hz. Ömer'in gecenin geç saatlerinde Medine sokaklarında devriye attığı, teftiş gerçekleştirdiği bilinmektedir. Bu gece yürüyüşü sırasında bir meskenden şarkı sesi işitti ve oraya doğru yöneldi. Binanın duvarına tırmandı ve karşılaştığı hoş olmayan durum karşısında içerideki adama şöyle seslendi: “Ey Allah'ın düşmanı! Onun yasakladığı bir şeyi işlediğin halde Allah'ın senin günahını gizleyeceğini mi sandın?” bunun üzerine seslenişi işiten adam söyle cevap verdi: “Ve sen Ey Müminlerin Emiri! Hakkımda (karar vermek için) acele etme! Ben bir konuda Allah'a karşı geldiysem, sen Allah'a üç konuda karşı geldin. Allah Teâla, “Birbirinizin kusurlarını ve

mahremiyetlerini araştırmayın.”²⁶² buyuruyor. Sen benim günahımı araştırdın. Allah, “Evlere kapılarından girin.”²⁶³ buyuruyor. Sen konut dokunulmazlığını çiğnedin, duvardan tırmandın ve izin almadan evime girdin. Halbuki Allah, “Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi hissettirip (izin alın) ev sahiplerine selam vermeden girmeyin.”²⁶⁴ buyuruyor. Bu sözlerden sonra Hz. Ömer, “Yönetici, halka suizan ile muamele ederse yoldan çıkarır.”²⁶⁵ buyurmuştur. Biz de bu sözlerden almamız gereken ölçüyü öğreniyoruz. Çünkü öğrenmek istediğimiz konuyu iyice araştırmadan ve kesin sonuçlara varmadan ulaşacağımız yargılar bizi yanlış yollara sevk edebilir. Ayrıca insanları kötü zan altında bırakmak Kur’an’ın emri gereği de yasaklanmıştır.²⁶⁶ Kulların, Allah ile aralarında olan yani alenen olmayan günahları ifşa edilmemelidir. Günümüzde ise kişilerin mahrem sayılabilecek evleri, cep telefonları, internet ağları vb. devlet dışında ve devlete tehlike oluşturmayacak aynı zamanda kamu ahlakını bozmayacak meselelerin araştırılmaması ve ifşalanmaması gerekmektedir. Yani özel hayatın mahremiyeti koruma altına alınması zaruridir.

4.2.3. Aile Hukuku

Aile hukuku, evlilik öncesi nişanlanma, evliliğin kendisini ve doğurduğu hukuki konuları, evlilik sonrası boşanma ve boşanmanın doğurduğu hukuki süreçleri konu edinen hukuk dalıdır. Aynı zamanda velayet ve vesayet konularını bünyesinde barındırır. Semavi kitap Kur’an-ı Kerim, Aile Hukukunu tafsilatlı bir şekilde ele almış; inananlarına yol göstermiştir. Yaklaşık olarak yetmiş ayet aileyle ilgili konulardan bahsetmektedir. İnananları tarafından, tek bir ayet bile bahsetse aynı ihtimamı göstermek icap eder ancak bu kadar geniş yer vermesi ayrıca dikkat çekicidir. Yine Kur’an-ı Kerim’de Allah, evliliğe teşvik buyururken boşanmayı hoş karşılamakla beraber helal saymıştır. Aile toplumun tabiri caizse hücrelerini ifade ederken ailenin dağılması hücrelerin zarar görüp parçalanması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla topluma doğrudan veya dolaylı olarak zarar verebilmektedir. Aile hayatı insan fitratının gereksinim duyduğu bir yapıdır. Allah hükümlerini koyarken insan fitratına uygun

²⁶² Hucurât 49/12.

²⁶³ Bakara 2/189.

²⁶⁴ Nûr 24/27.

²⁶⁵ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî, “Edep”, içinde *Süneni-i Ebî Davud*, çev. İbrahim Koçaşlı (İstanbul: Erkam Yayınları, 2008), 37.

²⁶⁶ Hucurât 49/12.; Kolektif, *Hadislerle İslâm*, c. 3 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020), 488; Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c. 6 (Fazilet Neşriyat, 2022), 4473.

koyduğu bir kez daha gözler önüne serilmektedir. Devletlerin varlığını sürdürebilmesi için aile hayatı bir başka ifadeyle üreme yani devletin fertlerinin nüfusunun artması hem iş gücünü hem beyin gücünü hem de devletin kendini koruma gücünü arttıracığından oldukça önemlidir. Devletlerin bu hususta evliliğe teşvik edici ve evliliği yüceltici politikalar izlemesi maslahat açısından elzemdir. Müslümanlarında İslâm'ın ruhuna uygun olarak evlilik akdini gerçekleştirmeye karar verdiklerinde tarafların birbirlerini zora ve sıkıntıya sokacak isteklerden uzak durmaları yasak olmamakla beraber teşvik edilmiştir. Evliliğin ne kadar kolay bir şekilde gerçekleşirse sonraki dönemlerde de eşlerin birbirleriyle geçimleri o kadar rahat ve huzurlu olduğu ortadadır. Hz. Ömer'in daha önce zikrettiğimiz fazla mehir isteyen kadınlara tavsiyede bulunmak istemesi bundan ileri gelse gerektir.

4.2.3.1. Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber Döneminde Üç Boşama Bir Bain Talak Kabul Edilirken Üç Kabul Etmesi

Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in vefatından sonra toplumun evlilik hayatına bakış açısında gevşeklikler ve aşırı serbestlikler tespit etmiştir. Toplumun temelini sarsabilecek değişimler fark etmiştir. Ataerkil toplum yapısı kadınlarına gerekli ihtimamı göstermemeye veya daha az göstermeye başlamıştı. Özellikle boşanma konusunda erkekler, çok daha serbest davranarak eşlerini mağdur etmeye başlamışlardı. Buna paralel olarak Hz. Ömer, boşanma hususunda ciddi ve gerekli önlemler alma hissiyatı duymuştu. Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünneti, boşama hususunda gerekli ölçüleri vermesine rağmen insanlar bu hususta nasların genel ruhundan uzaklaşmaya başlamışlardı. Boşanma aşamaları olarak beynûneti kübra olarak kavramlaşan boşama çeşidinin gerçekleşmesi için nedenleri ve zamanları farklı üç ayrı boşamanın gerçekleşmesi gerekmektedir. Üç farklı boşanmanın daha geniş bir zaman diliminde gerçekleşmesi, eşlerinin ayrı yaşamın zorluğunu kavramaları ya da beraber yaşamın huzuru ve rahatlığını anlamaları açısından önemlidir. Çünkü bu son süreçlerde elde edilen tecrübeler ayrılma kararlarında doğru adım atıp atmadıklarını daha iyi kavramaları açısından oldukça önemlidir. Fakat Hz. Ömer, hilafeti döneminde bu önemli olay silsilesinin kaybolmak üzere olduğunu hissetmiş ve insanların tek bir talak hakkı yerine onlara, yüzlere varan ifadeleri dillerine doladığını fark etmiştir. Bu durumdan oldukça rahatsız olmuş ki konuyu ileri gelen sahabilerle istişare etme gereksinimi duymuştur. İstişareler sonucu varılan kararda Hz. Ömer: "Her kim ki bir

mecliste hanımının üç defa boş olduğunu söylerse, ben bunu gerçekten üç defa yapılan bir boşama olarak değerlendirecek ve uygulamayı ona göre yapacağım” dedi.²⁶⁷ Üç talak meselesinde toplanan meşveret meclisi mensuplarına: “İnsanlar teenni ile hareket etmeleri gereken talak konusunda aceleci davranmak suretiyle kendi kendilerini daralttılar. Şu yaptıklarını kendileri için geçerli kılalım (da cezalarını çeksinler). Ne dersiniz?” şeklinde meclise soru yöneltti. İleri gelen meclis mensupları da onaylayınca bu şekilde karar yürürlüğe koyuldu.²⁶⁸ Ancak Hz. Ömer’in yapmış olduğu bu uygulama daha sonra naslara ters olduğu iddia edilerek karşı çıkılmıştır. Çünkü bu tür bir boşama beynûneti kübra olacağından bir başka ifadeyle artık geri dönüşün sadece kadının başka bir erkekle evlenip ve cinsel münasebette bulunmasının ardından, kadının o adamdan da ayrılması neticesinde tekrar bir araya gelebileceklerini ifade etmektedir. Bu da ciddi bir problem demektir. Ayrıca bu uygulama ifade ettiğimiz gibi Kur’an’ın literal manasını aşmasının yanı sıra Hz. Peygamber’in de pratik uygulamasına aksi yönde olduğu iddia edilmiştir. Ancak bizce ıskalanan nokta şudur: Sözlü hukukun yaptırım gücünün bulunduğu bir toplumda insanların ağızlarından çıkan kelimelere son derece önem göstermeleri gerektiğinden Hz. Ömer’in böyle bir cezayla insanlara bunu hatırlaması oldukça manidardır. Buna ek olarak bizce başka bir problem ise o dönemin şartlarına Hz. Ömer’in uyguladığı içtihat, daha sonra gelen nesiller tarafından nass gibi algılanmıştır. Hz. Peygamber’in ve Kur’an’ın bize aktardığı emirler ortadadır. Hz. Ömer’in bu uygulaması aynı zamanda güzel bir istihsan örneğidir. Bize düşen nasların genel ruhundan kopmadan karşılaşılan problemler karşısında çözümler üretmek dahası bir süre sonra ürettiğimiz çözüm kâfi gelmiyorsa yenisini şûrâ prensibiyle beraber yürürlüğe koymaktır. Bu noktada taklit kültüründe boğulmama konusunda dikkatli ve sağ duyulu olmak gerekmektedir.

4.2.3.2. Hz. Ömer’in İddeti Dolmadan Evlenen Kadınla Evlenmeyi Yasaklaması

Hz. Ömer’in hilafeti zamanında bir adam iddeti dolmamış bir kadını kendisine nikahlamış ve zifafa bulunmuşlar. Bu mesele Hz. Ömer’e getirilmiş ve Hz. Ömer bu durumun naslara aykırı olduğunu ifade etmiş aynı zamanda insanların bu kusuru tekrar

²⁶⁷ Kazancı, *Adil Halife Emirül-Müminin Hz. Ömer (r.a.)*, 393-94.

²⁶⁸ Köse, “Hz. Ömer’in Bazı Uygulamaları Kapsamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış”, 46.

işlemesini önlemek adına, iddet beklemeden evlenen iki şahsı birbirine ömürlerinin sonuna kadar evlenmelerini yasaklamıştır.²⁶⁹ Bu meselede de anlaşılan şudur ki Hz. Ömer caydırıcılığı ön planda tutmuştur. Hüküm kurulurken de murisini öldüren kimseye mirastan pay verilmez kaidesine kıyas edildiğini söyleyebiliriz. Çünkü iki olayda da faillerin elde etmek istediğinin aksi yönünde karar verilmiştir. İnsanların daha tutarlı ve ciddi davranmaları açısından caydırıcılığın böyle sonuçları olması gayet doğaldır.

4.2.3.3. Hz. Ömer, Hilafeti Döneminde Değişen İktisadi Yapıya Uygun Mehir Belirlemek İstemesi

Hz. Ömer, hilafeti döneminde iktisadi yapının değişmesi sebebiyle olsa gerek şöyle düzenleme yapmak istediği rivayet edilmiştir: “Bu millete ne oluyor da mehirleri bu kadar yüksek tutuyorlar. Allah’ın resulü de kız alıp vermiştir. Ondan neden örnek almıyoruz.”²⁷⁰ Hz. Peygamber’in dönemine kıyasla Hz. Ömer döneminde iktisadi yapı değişmiş kadınlar daha çok mehirleri hususunda talepkâr olmuşlardır. Cuma hutbesinde bahsedilecek kadar önemli hale gelen mehir meselesi sosyal gelişme ve değişimin sonucudur. Hz. Ömer’in hilafeti döneminde yıllık bazda asgari geçim standardı büyük rakamlara ulaştığı anlaşılmaktadır. Hz. Ömer, Hz. Peygamber’i örnek almak isteyerek, Hz. Peygamber’in kendi hanımlarına verdiği dört yüz dirhemi aşan mehir taleplerini iptal edeceğini duyurmuştu. O sırada Cuma hutbesini dinleyen arka saflarda bulunan Fâtıma b. Kays ayağa kalkarak Devlet başkanı olan Hz. Ömer’e yapamayacağını söylemiş Hz. Ömer sesin geldiği yöne yönelmiş ve dinlemeye devam etmiş. Fâtıma devam ederek şöyle der: “Ey Müminlerin Emiri! Kadınların mehirlerini dört yüz dirhemden üstüne çıkarmalarını yasakladın mı?” Hz. Ömer de “Evet!” dedi. Fâtıma da şöyle karşılık verdi: “Allah’ın Kur’an’da indirdiğini işitmedin mi?” Hz. Ömer: “O hangisi?” dedi. Fâtıma: “Allah Teâlâ (c.c) ‘Yüklerle mehir vermiş olsanız bile ondan hiçbir şeyi geri almayın.’²⁷¹ buyurmuyor mu?” dedi. Bunu hatırladıktan sonra Hz. Ömer: “Ey Allah’ım bağışla, bütün insanlar Ömer’den daha bilgiliymiş.” diyerek mimbere yöneldi ve çıktı. Akabinde ise “Ömer hata etti kadın doğru söyledi. Kadınların mehirlerini dört yüz dirhemden fazla yapmanızı yasaklamıştım, dileyen malından dilediği kadar versin.” buyurarak devlet başkanı olarak ortaya koyduğu hükmü

²⁶⁹ Sağlam, *Hz. Ömer*, 181.

²⁷⁰ Sağlam, 182.

²⁷¹ Nisâ 4/20.

feshettiğini tekrar insanlara duyurmuştur.²⁷² Bu rivayetlerden anlaşılan şudur ki; toplumda meydana gelen demografik ve iktisadi değişmeler nasların yorumlanmasında ne kadar etkili olabileceğidir.

4.2.3.4. Hz. Ömer Döneminde Sözlü Hukukun Hâkimiyeti

Hz. Ömer'in halifeliği zamanında bir adam eşini “dilediğin yere git” şeklinde azarlamıştı. Bu sözle boşamanın olup olmayacağı hususunda şüphe uyandı. Durum Hz. Ömer'e iletildiğinde, bunu söyleyen adamın hac mevsiminde kendisini bulmasını istediğini mektupla iletti. O zaman geldiğinde adam Hz. Ömer'e gelerek durumu ona hatırlatmış ve Hz. Ömer'de hatırlamıştı. Akabinde ise Hz. Ömer Kâbe'yi işaret ederek: “Peki, şu mübarek binanın sahibi hürmetine bana doğruyu haber ver. Bu sözü söylerken ne niyetle söylemiştin?” Adam: “Ey Müminlerin Emiri! Eğer bir başka yerde bana yemin verseydin sana doğru olanı söylemezdim. Ama artık burada yalan söylemem. Evet, ben bu sözü söylerken onu boşama niyetiyle söylemiştim.” dedi. Hz. Ömer de: “O halde şunu iyi bilesin ki benim vereceğim hükmün dayanağı senin niyetindir. Bu kadından ayrılman gerekiyor.”²⁷³ İslâm dini ilke olarak ailenin devamlılığını tavsiye etmiştir. Ancak yürütülemeyen evlilik için de son çare olarak boşanmayı hak ve helal kılmıştır. Bu rivayette niyetin hüküm kurmada ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır. Nihayetinde ise lafızların değil maksatların ön planda tutulduğu anlaşılmaktadır.

4.2.4. Eşya Hukuku

Eşya hukuku özetle şahısların, taşınabilir mallarıyla, taşınamaz malları üzerinde, şahsında var olan hakları konu edinir. Başka bir ifadeyle eşya hukuku, şeyler üzerindeki mutlak hakları içermektedir. Eşyalar üzerinde mutlak surette yönetme ve tasarruf etme hakkı sağlayan hak çeşitlerine aynî haklar denmektedir. Aynı zamanda herkese karşı ileri sürülebilen geniş yetkili bir haktır. Allah'ın insanlara ikram etmiş olduğu dünya nimetlerini, kardeş bir şekilde beraber paylaşdırmak İslâm dininin önemli bir ilkesidir. Fakirin, zenginin malında hakkı vardır ilkesi bunun en basit göstergelerindendir. Sosyal güvenliğin sağlanması açısından kardeşlik duygusu ve bakış açısı oldukça önem arz etmektedir. Zira Hz. Peygamber'in, Yesrib'i, Medine'ye çevirebilmesinin arkasındaki en önemli etkenlerden birisi bu kardeşlik anlayışıdır. Dünyada dengi olamayacak

²⁷² Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr İbn Kesîr, *İbn Kesir Büyük Kuran Tefsiri*, c. 2 (Kahraman Yayınları, 2017), 213.

²⁷³ Kazancı, *Adil Halife Emirül-Müminin Hz. Ömer (r.a.)*, 510.

değerler uğruna hem canlarıyla hem de mallarıyla ayrıca kardeşlik bağlarıyla ortaya koyulan fedakârlık ruhu, dosdoğru yol anlayışının pratiğe dönük hâlidir. Muhacirlere kollarını açan Ensar, kollarını açmakla kalmamış iki dönüm arazisi olan bir dönümünü, iki dairesi olan birini, iki odası olan birini, muhacir kardeşine vermiştir. Dahası bu durum Kur'an'da kendileri ihtiyaç içinde olsalar bile kardeşinin ihtiyacını giderirler ve bu yardımlarından yani verdikleri mallardan dolayı içlerinde küçük bir hoşnutsuzluk bile oluşmaz, buyrulmaktadır.²⁷⁴ Bu noktada hiçbir kan bağı bulunmayan belki de ilk kez gördüğü insanlara bu kadar fedakârlık yapabilmek ancak din kardeşliğinin bir başka ifadeyle aşkın değerlerin sağlayabileceği anlaşılabilir. Böyle bir değer anlayışının yenemeyeceği hiçbir güç unsuru olmasa gerektir. Müslümanlar bu dev ve onurlu yürüyüş ile beraber insanlığı hidayete çağırılmış ve örneklik teşkil etmişlerdir. Sonuç olarak bu yapılan fedakârlık anlayışının üzerinden derin derin düşünülmelidir. Aynı zamanda yardıma muhtaç olan insanlar da onurlu duruş sergileyerek insanların duygularını ve mallarını sömürü malzemesi yapmaması gerekmektedir.

4.2.4.1. Hz. Ömer Zamanında Yolların Yedi Ziradan On Ziraya Çıkarılması

Hz. Peygamber yollar hususunda şöyle buyurmuştur: “Yolları yedi zira’ olarak yapınız.”²⁷⁵ Yine benzer manada başka bir rivayette ise “Yollar konusunda ihtilafa düşerseniz, onun genişliğini yedi zira’ yapınız.”²⁷⁶ buyurmuştur. Ancak Hz. Ömer hilafeti zamanında Basra ve Küfe şehirlerini inşa ederken ana caddeleri dokuz zira’ genişliğinde yapılmasını uygun bulmuş ve bu şekilde emretmiştir.²⁷⁷ Bu noktada Hz. Ömer’in, haşa Hz. Peygamber’in buyruğuna karşı geldiği söz konusu tabi ki olamaz. Ancak o Hz. Peygamber’in buyruğunun amacı doğrultusundan hareket etmiş ve dönemin şartlarını göz ardı etmediği anlaşılmaktadır. Yedi lafzı hass ve kati’ olmasına rağmen düzenlemeyi bu şekilde yapmıştır.

²⁷⁴ Haşr 59/9.

²⁷⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, “Ahkâm”, içinde *es-Sünen* (Çağrı Yayınları, 1981), 16.

²⁷⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu’fî Buhari, “Mezalim”, içinde *Sahih* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004), 29.

²⁷⁷ Maverdi, *el-Ahkâmü’s-Sultaniyye el-Velâyetü’d-Diniyye*, 147.

4.2.5. Miras Hukuku

Miras hukuku, kişilerin, hayattayken sahip olduğu para ile ölçülebilen hakların ve borçların vefatından sonra kime ve ne kadar geçeceğini konu edinen, düzenleyen hukuk dalıdır. Bu çerçevede daha geniş ifade etmek gerekirse; konuyla ilişkilendirilebilen hükümlerde, yasal mirasçılar, atanmış mirasçılar, ölüme bağlı tasarruflar (vasiyetname ve miras sözleşmesi vs.), mirasın açılması, mirasın dağıtımı gibi konuların düzenlenmesini yapar.²⁷⁸

4.2.5.1. Hz. Ömer'in Eşlerinden Mal Kaçıranlar Hakkındaki Hükümü

Gaylân es-Sekafi, Müslüman olduğu zaman on kadınla nikâhı vardı. Hz. Peygamber ona “Dördünü seç ve diğerlerini boşa”²⁷⁹ dedi. O da öyle yaptı. Hz. Ömer zamanına geldiğinde ise Gaylân es- Sekafi nikâhı altında bulunan kadınların hepsini boşadı ve mirasını çocukları arasında taksim etti. Bu yaptığı iş Hz. Ömer’e ulaştı, Hz. Ömer derhal Gaylân es- Sekafi’yi yanına çağırttı. Ve ona şöyle dedi:

*Anladığıma göre şeytan senin kulağına öleceğini fısıldamış ve sen de bu zanla hareket edip elini çabuk tutmuşsun. Allah’a yemin olsun ki sen benim yanımdan ayrıldıktan sonra çok yaşayacağını zannetmiyorum. Be adam! Senin ölmeden önce hanımlarını geri döndürüp de onları nikâhın altına alıp mallarına da onları mirasçı kılman gerekmez mi? Sen bu halde ölürsen onlar senin kabrini taşlamazlar mı? Nitekim Ebû Riğal’e hanımları böyle yapmıştı.*²⁸⁰

Bu sözler üzerine Gaylân es- Sekafi eşlerini tekrar nikâhına aldı. Ve çocuklarına pay ettiği malları da geri aldı. Gaylân es- Sekafi’de çok geçmeden vefat etti.²⁸¹ Bu rivayetlerden de anlaşılan Hz. Ömer; ataerkil toplum yapısında mağdur olan kadınların haklarının gasp edilmesine izin vermemiştir. İlk bakışta gayet sıradanmış gibi görünmesine rağmen Hz. Ömer Haksızlığı görmüş ve devlet başkanı sorumluluğu bilinciyle müdahalede bulunmuştur. Bu noktada adaletli bir devlet yönetimi bu kadar ince ve titizlik gerektirdiği ortadadır. Yine benzer bir olay da vefat edenin kız

²⁷⁸ Sağlam, Hz. Ömer, 188.

²⁷⁹ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, c. 7 (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010), 182; Muhammed b. İdris Eş-Şâfiî, *el-Umm*, çev. Musa Özdemir, c. 5 (Buruc Yayınları, 2011), 53-175.

²⁸⁰ Sâllâbî, Hz. Ömer, 386.

²⁸¹ Sâllâbî, 376.

kardeşlerinin, vefat eden kimsenin kız çocuklarıyla asabe olmaları şeklinde hükmetmiştir.²⁸²

4.3. Karma Hukuk

4.3.1. Sosyal Güvenlik Hukuku

İnsanlık tarihi boyunca; insanlar, genellikle hayatlarını idama ettirirken, gelirlerinin düşmesine sebep olabilecek veya ek masraflar yapmalarını gerektirecek olaylarla karşı karşıya kalmışlardır. Mesela doğum, evlilik, kaza, hastalık, ölüm vs. gibi durumlar kişilerin ekonomik durumları üzerinde çeşitli etkiler yapmıştır. İnsanlar çok eski dönemlerden beri yukarıda saydığımız ve sayamadığımız birçok olayın riskinden ötürü, kendini güvence altına almak dünyada da kendini cennette gibi hissetmek istemiştir. Dahası halk arasında “dünyanın bin bir türlü hâli var” diyerek dolaşan birçok insan, geleceğini daha güvenli hale getirmek adına çeşitli sahalarda çeşitli yatırımlar yapmaya gayret ettikleri görülmektedir. Sosyal güvenlik kavramının temel yapı taşı; kişilerin yüz yüze gelebileceği ve aynı zamanda hayatı için ciddi tehlike meydana getirebilecek olaylara karşı bir eminlik yurdu başka bir ifadeyle güvence arayışı, oluşturmaktadır. Sosyal güvenlik kavramı genel hatlarıyla şöyle tanımlanmıştır; bir ülkenin vatandaşlarının bugününü aynı zamanda yarınını güvence altına almayı hedefleyen dahası birbirleri arasında sıkıca bir beraberlik aynı zamanda uyum inşa edilmiş olan bir kurumlar bütünüdür. Bir başka ifadeyle, sosyal güvenlik bir mesleki, fizyolojik veya sosyo-ekonomik risk veya risklerden dolayı ekonomik gelirinde geçici olsun veya kalıcı olsun meydana gelen kesilmelerden ötürü, kişilerin geçinme ve yaşama hacetlerini karşılayan büyük bir sistemin adıdır.²⁸³ Başka bir tanımlama ise sosyal güvenlik kavramını şöyle açıklamıştır; gelirleri ne olursa olsun, belirli sosyal risk veya riskler karşısında, şahıslara ekonomik güvence sağlama görevini üstlenmiş kurum veya kurumlar cemiyetidir.²⁸⁴ Sosyal güvenlik hastalık, sakatlık, işsizlik, yaşlılık gibi sebeplere paralel olarak gelir yada kazançlarda azalmalar yaşayan kimselere yardımda bulunarak bu kişilerin, insan onuruna yakışır şekilde asgari şartlarda hayatını

²⁸² Sâllâbî, 385.

²⁸³ Cahit Talas, *Sosyal Ekonomi* (Ankara: S Yayınları, 1983), 15.

²⁸⁴ Tunçomağ Kenan, *Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Sigortalar* (İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım, 1988), 21.

sürdürmesini sağlar.²⁸⁵ Sosyal güvenlik, bu hedefe ulaşırken iki usul izlemektedir. Bunlardan ilki sosyal yardımlar ve hizmetlerken diğeri sosyal sigortalardır. Bu iki yol arasındaki temel fark ise şudur; sosyal yardımları ve sosyal hizmetleri alan ilgililer, bu kurum veya kuruluşlara kendilerinin bir katkısının olmamasıdır. Bu noktada sosyal dayanışmayı devlet ya da gönüllü kurum, kuruluşlar yapmaktadır. Ancak sosyal sigortalarda durum farklıdır. Burada ilgililer bir başka ifadeyle yardım için destekten faydalanacak kimseler, sisteme kendileri katkıda bulunurlar. Bu temel farktan ötürü sosyal sigortalar “primli rejim”, sosyal yardım ve hizmetler “primsiz rejim” diye nitelendirilmiştir. Sosyal güvenlik hukuku içerisinde, devlet, kurum ve kişi arasından üçlü bir kamu hukuku dayanışması vardır desek yanlış olmayacaktır. Sosyal güvenlik tarihi her ne kadar modern çağ ile beraber devletler tarafından yasallaştırılmış ve zorunlu hale getirilmiş olsa da bu sistemin temel yapı taşları niteliğinde uygulamalar Hz. Ömer’in hilafetiyle ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak şunu da ifade etmek gerekmektedir ki ortaya çıkan bu uygulamalar tam manasıyla kurumsallaşamamıştır. Fakat yine de İslâm Hukukunun bu minvaldeki uygulamalarının mevcudiyeti, İslâm dininin ince ve evrensel bir din olduğunu vurgulaması açısından da önemlidir.

4.3.2. Fakirlik

İslâm’da sosyal güvenlik ağıyla koruma altına alınmak istenen ilk tehlike fakirliktir. Fakirlik denilince daha çok akla gelen; zenginliğin zıddı manasında, zaruri ihtiyaçlarını yani hayati ihtiyaçlarını dahi karşılayamayacak kadar ekonomik gücü olmayan manasında kullanılmıştır. Kur’an’da ise fakirlik kavramı maddi ve manevi ihtiyaç içerisinde bulunan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen, başkasının yardımına muhtaç olan manasında kullanılmıştır. Yine Kur’an-ı Kerim “zenginlerin mallarında, fakir ve yoksulların hakkı vardır.”²⁸⁶ buyurmuştur. Genel hatlarıyla fakirlik, yoksulluk ve muhtaçlıkla ilişkili olan ayetlerde yetimler, yaşlılar, yolda kalmışlar ve küçük çocukların korunmasıyla ilgili ayrıca dikkat çekilmiştir. Bu noktada güçlü zayıfı ezmek için değil, onu güçlendirip daha yukarı çekmesi için var olması gerektiği anlaşılmaktadır. İslâm dini zekâtın yanında fakirleri fonlama noktasında ekstra fon kaynakları oluşturması bu meselenin ne kadar ciddi ve önemli olduğunu da ortaya koymaktadır. Kur’an; “Oruç tutmaya güç yetiremeyenler için bir yoksulun (günlük)

²⁸⁵ Sağlam, *Hz. Ömer*, 190.

²⁸⁶ Zâriyât 51/19.

yiyeceği kadar fidye öder.”²⁸⁷ buyurur. Yine kusurlu davranış sonucu oluşan her bir kefarete de zorunlu olarak fakir ve yoksulu fonlayan kaynaklardandır.²⁸⁸ Nasların genel ruhundan anlaşılan zorda kalmış, fakirleşmiş, yoksul insanları tekrar güçlendirmek veya hiç olmazsa yaşamlarını idame ettirmeye yetecek kadar yardımda bulunulması gerekmektedir. Buna ek olarak Kur’an’ın ruhuna uygun aynı zamanda onu destekler nitelikte fakirler için yeni fon kaynakları da oluşturulabilir. Hz. Ömer halifeliği döneminde toplumun genelini gözetmeye gayret etmiştir. Fonlama yaparken, İslâm’a giriş sırasını veya savaşları katılımı baz almıştır. Akilesi olmayan veya fakir olan kimselerin diyetini de beytülmalden ödemiştir. Genç girişimcilere borç da verilmiştir. Dahası Hz. Ömer zamanında oluşturulan divanlar sayesinde yeni doğan çocuklardan yaşlılara toplumun her kesimine sahip çıkılmış, ihtiyaçları giderilmiştir. Örnek olarak yeni doğum yapan anneye yılda yüz dirhem maaş bağlanması ve ayrıca çocuk bakım parası ödemesi gösterilebilir.²⁸⁹

4.3.3. Miskinlik

Sosyal güvenlik bağlamında güvence verilen ikinci tehlike miskinliktir. Klasik literatürde miskin denilince, hiç malı ve geliri olmayan kimseler anlaşılmaktadır. Aynı zamanda ulemanın büyük bir kısmı ufak detaylar olmak kaydıyla fakir ve miskini aynı manada kullanmıştır.²⁹⁰ Ancak iki kavramın farklı olduğunu söyleyenlerde vardır.²⁹¹ Bizce de miskin, fakirden farklı bir mana içermektedir. Bu noktadaki ayrımın temeli Tevbe suresi altmışıncı ayete dayanmaktadır. İslâm alimlerinin çok büyük çoğunluğu bu ayette geçen fakir ve miskin kapsamına sadece Müslümanların girdiğini ifade etmişlerdir. Çünkü zekâtta sadece Müslümanlar sorumludur ve dolayısıyla sarf yeri de Müslümanlar olmalıdır şeklinde düşünmüşlerdir. Müslüman olmayan fakirleri gözetmek içinde zekât dışı mali destekleri ön görmüşlerdir.²⁹² Ancak Hz. Ömer meseleye daha farklı bakmıştır. O fakir ve miskin arasındaki farklılığı ortaya koymak istemiştir. Hz.

²⁸⁷ Bakara 2/184.

²⁸⁸ Mâide 5/89.

²⁸⁹ İbn Sa’d, *Tabakât*, 3:277-78.

²⁹⁰ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr Taberi, *Târîhu’l-Ümem ve’l Mülûk*, c. 14 (Beyrut: Daru’l-Marife Yayınları, 1995), 305-8; Ebû Yûsuf, *Kitâbu’l-Harâc*, 81.

²⁹¹ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedaiü’s-Sanai fî Tertibi’s Şerai*, c. 2 (Beyrut: Mektebetu’l İslâmî, 1974), 43.

²⁹² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî Buhari, “Zekât”, içinde *Sahih* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004), 1-63; Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, “Zekât”, içinde *Sünenün Nesai* (Beyrut: Daru İbn Kesir, 2016), 1-46; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, “Zekât”, içinde *es-Sünen* (Çağrı Yayınları, 1981), 1.

Ömer fakirin, Müslümanların ihtiyaç sahiplerini, miskinın ise gayrimüslimlerin ihtiyaç sahiplerini ifade ettiğini söylemiştir.²⁹³ Nitekim Hz. Ömer'in ihtiyar ve kör bir Yahudi'yi beytülmale, maaş bağlanması amacıyla göndermesi aynı zamanda beytülmaldeki görevliye “Bu adama ve benzerlerine bakın”, ‘Sadaka (zekât) ancak fakirler ve miskinler içindir...’²⁹⁴ ayetinde geçen fukara Müslüman ihtiyaç sahiplerine karşılık gelirken mesâkin ise ehli kitabın ihtiyaç sahipleridir. Bu adam ehlikıtabın miskinlerindendir.”²⁹⁵ demiştir. Buna ek olarak da ehlikıtabın ihtiyacı sebebiyle zekâtın pay alanlarından cizye vergisinin alınmamasına da hükmetmiştir.²⁹⁶ Yine konuyla alakalı olarak Belâzûrî hilafeti zamanında Hz. Ömer'in yaptığı bir gezide cüzzamlı Hristiyanlara rastladığını ve onlar için zekâtın pay ve yiyecek temin edilmesi için emirler verdiğini söylemiştir.²⁹⁷ Gelen bu rivayetler bize gösteriyor ki Hz. Ömer devlet başkanı olarak, sosyal yardımlaşma hususunda Kur'an'ın ruhuyla hareket etmiş, insanlara, insan nazarıyla bakmıştır. Dinlerine göre ayrıcalık sağlamamış veya haksızlık yapmamıştır. Her bir vatandaşın asli ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmıştır. Daha sonraki devirlerde zekâtın gayrimüslimlere verilir verilmeyeceği tartışma konusu olmuştur. İslâm hukukçularının ekserisi gayrimüslimlere verilebilecek payın sadece İslâm'a kalbi ısındırılacak olanları kapsadığını ve bunun dışında pay verilemeyeceğini ifade etmişlerdir.²⁹⁸ Sonuç olarak İslâm dininde insanların maddi olarak yardımlaşmasını sağlayan en büyük ve zorunlu kurum zekât müessesesidir. Ve bu kurumdan gayrimüslim vatandaşlara pay verilmeyeceği kanaati yaygın görüş olmuştur. Ancak Allah, kitabında “Allah sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan menetmez. Şüphesiz Allah âdil davrananları sever.”²⁹⁹ ayeti Müslümanlara yol gösterici niteliktedir. Zekât dışındaki fonlardan, onlara yardımcı olmakta bir sakınca olmadığı anlaşılmaktadır. Dahası bu yardımlardan kasıt ise; sadaka, kefaretlar, kurban ve vakıflardan

²⁹³ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, 131; Kâsım b. Sellâm Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, ed. Muhammed Halil Herras (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 52.

²⁹⁴ Tebve 9/60.

²⁹⁵ Faruk Beşer, *Sosyal İslam* (İstanbul: Nun Yayıncılık, 2016), 145; Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, 126.

²⁹⁶ Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, 12.

²⁹⁷ Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir Belâzûrî, *Futûhû'l-Buldan* (Beyrut: Müessesetü'l Ma'arif, 1987), 13-177.

²⁹⁸ el-Kâsânî, *Bedaiü's-Sanai fî Tertibi's Şerai*, 1974, 2:152-53.

²⁹⁹ Mümtahine 60/8.

faaydalandırılabilirleridir.³⁰⁰ Günümüzde ise  nsan Hakları Evrensel Beyannamesiyle birlikte sosyal güvenliğin insanların hakkı olduğu buna paralel olarak da devletin bu görevi yerine getirmekle yükümlü olduğu kabul edilmiştir.

4.3.4. Müellefe-i Kulup Meselesi

Kur'an-ı Kerim, zekât gelirlerinin harcanacağı sınıfları belirlemiştir. Bu sınıflardan bir tanesi de müellefe-i kulupt r.³⁰¹ Hz. Peygamber de bu emri yerine getirip, kendilerine düşen hisseyi vererek pratik uygulamasını bizlere göstermiştir. Müellefe-i kulup, kendilerine zek ttan bir pay verilerek,  sl m'ın kardeşlik düsturunun inceliğinin anlaşılması ve kardeşler arasında yardımlaşmanın bir emir olması hasebiyle henüz Müslüman olmamış kimselerin kalplerinin yumuşatılması amaçlanmış dolayısıyla da insan kazanmak hedeflenmiştir. Özellikle Müslüman nüfusun az olduğu dönemlerde yani Müslüman nüfuzunun az olduğu dönemlerde, bahsettiğimiz bu sınıfın sosyal siyaset açısından da ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber de bu hükmü yerine getirerek,  sl m'ın yumuşaklığını göstermek istemiştir. Müellefe-i kul p kapsamına giren iki sınıf vardır. Ancak ilk akla gelen daha çok ikinci sınıftakilerdir. Bunlardan ilki Müslüman olmuş, daha doğrusu teslim olmuş ama tam manasıyla iman etmemiş kimselerdir denebilir.  kinci sınıf ise Müslüman olmayan kimselerdir. Müslüman olmayan kimseler de iki sınıfa ayrılabilir. Birincisi Müslüman değil ama  sl m'a karşı ılımlı yaklaşanlardır.  kinci sınıf ise, Müslümanlara eziyette bulunmalarında ve Müslümanları ezmelerinden çekinilen kimselerdir. Hz. Peygamber bu kimselere de zek ttan pay vererek Müslümanları korumak adına ve aynı zamanda onların kalbini kazanmak hedefiyle böyle bir sosyal siyaset izlemiştir.³⁰² Meseleyi özetleyecek olursak Hz. Peygamber,  sl m'a karşı gayrimüslim kimseleri yumuşatmak, zararlarından Müslümanları ve  sl m'ı sakındırmak veya dinde sebatı sağlamak ya da g lerinden faydalanmak istenilen kimselere bu fondan pay vermiştir. Hz. Ebu Bekir dönemine gelindiğinde ise bazı kimseler Hz. Ebu Bekir'e gelerek, Hz. Peygamberin zamanından kalan müellefe-i kulüple ilgili belgeleri yenileyerek paylarını istemişlerdir. Hz. Ebu Bekir de bu işlemi gerçekleştirmiştir. Ancak Hz. Ömer, bu belgeleri görünce onların ellerinden almış ve yırttıktan sonra şöyle demiştir: “Allah resulü  sl m'a

³⁰⁰ M t rid , I, 229; Zamahşeri, I, 317.

³⁰¹ Tevbe 9/60.

³⁰² Yusuf el-Karadâvî, *Dirase fi Fıkhi Makasıd 'ř-şeria*, c. 2 (Kahire: Darü'ř-şuruk, 2012), 595-97.

ısrındırmak için size zekâtıtan pay veriyordu. Bugün ise Allah dinini yüceltmiştir. Eğer İslâm üzere sabit olursanız ne âlâ, aksi halde aramızı kılıçlar ayırır.” Bunun üzerine pay isteyenler, Hz. Ebû Bekir’in yanına giderek ona Hz. Ömer’in yaptığını anlattılar ve akabinde Hz. Ebu Bekir’e “Sen misin halife yoksa Ömer mi?” şeklinde çıkıştılar. Hz. Ebu Bekir de Allah dilerse Ömer de olur şeklinde cevap verdi. Kaynaklarda Hz. Ömer’in bu yaptığını ne ilk halife Hz. Ebu Bekir ne de diğer sahabilerin müdahale etmediği ifade edilmiştir.³⁰³ Bu bağlamda sahabiler arasında icma oluştuğunu ifade etmek yanlış olmayacaktır.³⁰⁴ Hz. Ömer gibi bir şahsiyetin, müellefe-i kulûbe zekâtıtan pay vermemesindeki gaye elbette naslara karşı gelmek değildir. Bu noktada ortaya koyulan şey nasların farklı yorumlanması ve aynı zamanda uygulanırken ortaya çıkan yeni sosyal şartlar ve güç dengelerinin değişmesi başka bir ifadeyle maslahat ve makâsıt merkezli yapılan içtihatıdır.³⁰⁵

4.4. Hz. Ömer Döneminde Kurumsallaşamayan Müesseseler

4.4.1. Karz Müessesesi

Ekonomik zorluklar başta olmak üzere insanlar dünyada çeşitli zorluklarla karşı karşıya kalmakta ve bu zorluklar karşısında kendisini güvenceye almak istemektedir. İslâm dini bu zorluklar karşısında insanların yardımlaşmasını emretmektedir. Hiç şüphesiz bu yardımlaşmalardan birisi de karz kurumudur. Hem dini hem de insanı bir görev olan karz müessesesi hukuki tanımı yapıldığında şöyle karşımıza çıkmaktadır: Tüketilen belli bir misli malın, misli kendine iade edilmek üzere verilmesidir. Daha özet ifadeyle bir kimseye bedeli geri alınmak kaydıyla verilen şey demektir. Kur’an-ı Kerim’de ise bu meseleyi iki ayrı sınıfta incelememiz mümkündür. Bahsedilen ilk sınıf, tamamen sosyal yardımlaşmayı temeline oturtan yani teberrü kapsamında olan bir başka ifadeyle karşılığını tamamen Allah’tan bekleyerek yapılan ekonomik desteklerdir. Bu borç türü Kur’an-ı Kerim’de “Allah’a güzel bir borç verirsiniz O da size bunu fazlasıyla öder ve sizi bağışlar...”³⁰⁶ şeklinde geçmektedir. Ayette geçen güzel borç terkibi karz-ı

³⁰³ Nuri Kahveci, “Sosyal Değişim Dinamiğinin İslâm Hukukuna Etkisi (Peygamber ve Sahabe Dönemi)”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 6 (2005): 61-62.

³⁰⁴ Mehmet Öztürk, “Hz. Ömer’in İctihatlarının Fıkhi İlkelerdeki Karşılığına Kısa Bakışlar”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 2 (2014): 5.

³⁰⁵ İbrahim Yılmaz, “Kamu Otoritesinin Mubahı Sınırlandırması Bağlamında Müellefe-i Kuluba Zekât Fonundan Pay Verilmesi İlgili Hz. Ömer’in Uygulaması”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy 31 (2018): 232.

³⁰⁶ Tegâbün 64/17.

hasene karşılık gelen kısımdır. Yine benzer mahiyette Bakara suresinde ise “Kim Allah’a güzel (karşılık beklemeden) bir borç verirse Allah da bunu kat kat fazlasıyla öder. Daraltan da genişleten de Allah’tır ve ona döndürüleceksiniz.”³⁰⁷ Bu ayetler merkeze konulduğunda karz-ı hasen kurumu tamamen yardım ve aynı zamanda teberrü çerçevesinde ortaya çıkan yani Allah’a verilen borcu ifade etmektedir. Bu minvalde meseleye bakıldığında dünyevi bir karşılık beklemeden yapılan dayanışma hareketleri güzel bir davranış olmasının yanı sıra ihtiyaç içinde olan kimseyi ihtiyacından kurtarmak, ahlâkî bir erdemliliği aynı zamanda fazileti de ortaya koyduğu aşikârdır. Kur’an-ı Kerim’de üstte zikrettiğimiz ayetlerin dışında kazandığımız şeylerde yoksul ve fakirlerinde hakkı olduğunu ifade eden ayetler de bu müesseseyi destekler ve vurgular mahiyettedir.³⁰⁸ Her ne konu olursa olsun İnsanların iyilik üzerinde yardımlaşması ve yarışması Kur’an’ın emri olmakla birlikte İslâm medeniyetinin ahlâkî temellerini oluşturmaktadır. Bu noktada Müminler ancak kardeşir³⁰⁹ ayeti Müslüman toplumun birbirlerine nasıl muamele yapmaları gerektiğini özetler niteliktedir. Netice olarak tanım ve ayetlerden de anlaşılacağı üzere doğrudan karz-ı hasen müessesinin borçlar hukuku terminolojisindeki karz sözleşmesi şeklinde anlaşılması doğru olmayacağını ifade etmek yanlış olmayacaktır. İkinci sınıf ise karz (borç) akdinin kendisini ifade eden ve ilk akla gelen kavram olarak karşımıza çıkan Kur’an-ı Kerim’de ise mudâyene ayeti olarak bilinen müessesedir.³¹⁰ Bu müessese sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı destekleyen en temel naslardan biridir. Bahsettiğimiz ayet, karz meselesi, toplumun gündelik hayatının tam ortasında olabilecek bir mesele olmasından ve sıklıkla karşılaşılabilecek bir durum olmasından ötürü olsa gerek en teferruatlı açıklamaları bünyesinde bulunduran ayet demiş olursak ileri gitmiş olmayız. Çünkü ayette borç alıp verilen ve alışveriş yapılan durumlarda anlaşmazlıkların ve tartışmaların minimuma indirilmesi istendiği ayete bakıldığında hemen anlaşılmaktadır. Bu kadar tafsilata inilmesi bu meselenin titizlik gerektirdiğini ve toplum içerisinde elzem bir durumu içerdiği de anlaşılmaktadır. Fakat hemen ifade edilmesi gereken bir husus da bu meselede yapılan uygulamanın prensip olarak garanti ve koruma altına alınması olmakla birlikte, karşılıklı güven ve fedakârlığı gözettiği daha da önemlisi bu güven ve fedakârlığın

³⁰⁷ Bakara 2/245.

³⁰⁸ Hacı Yunus Apaydın, “Karz”, içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2001), 521.

³⁰⁹ Hucurât 49/10.

³¹⁰ Bakara 2/282.

suistimal edilmemesi noktasıdır.³¹¹ Borç akdinin bir diğer önemli hususu da borcun vadesinin bağlayıcı olup olmadığı meselesidir. Borcun bir teberru özelliği taşıması sebebiyle vade bağlayıcı değildir denmiştir. Bir başka ifadeyle ödünç veren bir kimse istediği zaman verdiğini geri isteme hakkına sahiptir.³¹² Ancak karz müessesesinin sadece teberru boyutu bulunmamaktadır. Vade şartı ortaya konmamış bir sözleşmede, borçlu kimsenin herhangi bir zaman diliminde alacaklının, gelip borcunu isteyeceğinin bilinci ve endişesiyle hareket eder. Fakat böyle bir uygulama yasal olmakla beraber İslâm'ın hedeflediği dayanışmayı tam karşılamayabilir. Çünkü insanların huzur ve güven içerisinde yaşaması birbirlerini sıkıntılara ve suistimallere mahal vermeden idare etmeleri öngörülmek istenmiştir. Dolayısıyla vadeli borç; borç veren ve alan kimselerin duyarlı ve sorumluluk bilinciyle hareket etmeleri neticesinde, karzıhasen kurumunun amaçlarına daha çok hizmet edeceği kuşkusuzdur. Bir başka açıdan ise karz kurumunun daha kullanışlı yani sosyal yardım ve dayanışmaya daha işlevsel hizmet edebilmesi için ödünç verilen borcun enflasyon karşısındaki değerinin korunması da garanti altına alınması gerekmektedir. Nihayetinde borç veren kimseler ilk önceliği Allah'ın rızası olsa da hukuk bazında meseleye yaklaşıldığında herhangi bir haksızlığın meydana gelmesinin kabulü ne İslâmîdir ne de insanidir. Sebepten biri bu olsa gerek ki insanlar yüklü ve uzun vade de borç vermekten çekinmekte dahası tasarrufta bulunmak bir yana yastık altında saklamaktadırlar. Dolayısıyla da dayanışma ve yardımlaşma sekteye uğramaktadır. Bu noktada paranın satın alma gücü ve kalitesinin korunması yönündeki çalışmalar bu kurumun ayağa kalkması ve güven ortamının sağlanmasına vesile olacaktır. Bu noktada ödünç alınan borcun menfaatini kim kullanıyorsa, değer kaybından dolayı ortaya çıkan zararın da faturası ona aittir denmiştir.³¹³ Aksi takdirde toplum donukluk kabul etmeyeceğinden, insanların farklı yollara başvurarak faiz bataklığına saplanma ihtimalleri artabilecektir. Buradan da ifade etmek istediğimiz

³¹¹ Abdullah Kahraman, "Müdayene Ayetinin İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 4 (2000): 4.

³¹² Ahmet Özdemir, "Karz Akdinin Mahiyeti ve Faizli İşlemleri Önleme Fonksiyonu", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12, sy 1 (2012): 130.

³¹³ Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani Ebu Davud, "Buyu" (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982), 6871; Tirmizi, "Bûyu", 63-65. Yine bu noktada eskiden beri tartışma söz konusu olmuştur. Ebû Hanife ve klasik dönem alimlerinin ekserisi her ne durum olursa olsun ödünç alınan paranın mislen verilmesini öngörmüşlerdir. Ancak Ebu Yusuf ödünç alınan paranın, alındığı günkü satın alım gücünü karşılayan değerinin verilmesine hükmetmiştir. Tercih edilen görüş de Ebu Yusuf'un görüşü olmuştur. İbn Abidin, *Mecmu'atü'r-Resâ'il*, 2: s.61.

aslında faiz bataklığının kurutulması noktasında atılabilecek en önemli adım karz müessesesidir.

4.4.2. Kefaret Müessesesi

İbadet boyutu noktasında kurumsallaşması gereken bir diğer müessese de kefarettir. Bu başlığı incelerken de konumuzun sınırlarının dışına çıkmadan, toplumun sosyal yardımlaşmasına bir başka ifadeyle sosyal güvenliğe fayda sağlaması açısından kefarettir müessesesi üzerinde durmaya gayret edeceğiz. Kefaret, dinin belli meselelerde ortaya koymuş olduğu emirlerin çiğnenmesinin ardından yerine getirilmesi zorunlu olan yeni emirleri ifade eder. Bu emirler bedeni veya malî olabilir. Daha anlaşılır ve açık ifadeyle kefarettir, dinin yapılmasını emrettiği bir hususun yapılmaması veya yapılmamasını emrettiği bir hususun yapılmasının akabinde ortaya çıkan maddi yaptırımların genel adıdır.³¹⁴ Kur'an-ı Kerim, yaşlılık ve ileri düzeyde hastalık gibi kusursuz hallerin mevcudiyetinde de maddi yaptırım kapısını açmıştır. Nitekim Allah (c.c), Kur'an da oruç tutmaya güç yetiremeyen yaşlı ve ileri düzey hastalara, tutamadıkları her bir gün için yoksul doyurma fidyesinin verilmesini emretmiştir.³¹⁵ Bu noktada anlaşılan incelik şudur ki kusursuz bir durumda bile İslâm dini yoksulları gözetmiş, onların lehine hükümler koymuştur. Birçok meselede olduğu gibi bu noktada da İslâm, her fırsatta fakirleri gözetmiş ve bunları diğer Müslümanlar vesilesiyle yaparak bir diğer ilke olan kardeşlik müessesesini canlı ve işler hale getirmeyi amaçlamıştır. Aynı şekilde hac ve umre ibadetleri yerine getirilirken ihrama girildikten sonra yasaklanan davranışların çiğnemesi sonucunda da kefarettir kurumu devreye girmiştir.³¹⁶ Fidyeye ödeneğinin asgari sınırı sabit ve değişmez olmasının yanı sıra kişilerin ekonomik seviyelerine göre değişiklik gösterebilmektedir. Kefarettir terimi ise zaman zaman fidye kavramının yerine kullanılsa da kefarettir günah işlemenin sonucunda ortaya çıkan bir durum olması hasebiyle fideden ayrılır. Mesela ramazan orucunu bozacak durumları fiiliyata geçiren bir kimse altmış bir gün oruç kefareti tutması gerekir. Yine yeminini yerine getirmemesinden dolayı bir kimse, on fakiri yedirmesi veya giydirmesi ya da bir köleyi azat etmesi gerekmektedir. Bunlara güç yetiremeyen

³¹⁴ Hacı Yunus Apaydın vd., *İlmihal II İslâm ve Toplum* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006), 13.

³¹⁵ Bakara 2/184.

³¹⁶ Bakara 2/196.

ise üç gün oruç tutması emredilir.³¹⁷ Aynı şekilde zıhar kefaretinde ise bir köle âzat edilmesi, gücü yetmeyen kimsenin ise iki ay peş peşe oruç tutması emredilir.³¹⁸ Görüldüğü gibi bütün kefaretlerde yoksulluk tehlikesinin önüne geçilmesi hiç olmazsa hafifletilmesi noktasında adımlar atılmış sosyal kardeşlik ilkesi yürütülmeye çalışılmıştır. Bu kefaretler cezai boyutunun yanında ibadet yönünün de bulunması kaybederken bile kazandırması açısından ayrıca dikkat çekicidir. Tüm bunlardan sonra anlaşılan şudur ki İslâm dini fakir ve yoksulları fonlarken, toplumda zararlı veya kusurlu davranışların bile fayda sağlayabileceği akıllıca bir yol ortaya koymasının yanı sıra özgürlüğe ve sosyal dayanışma adına ne kadar özenli ve önemli adımlar attığı ortadadır.

4.4.3. Fitre Müessesesi

İslâm devletleri arasında kurumsallaşamayan başka bir müessese, fitre müessesesidir. Üstte kavram olarak kısmen değindiğimiz fitre adeta yıllık bazda meydana gelebilecek rizikolar için dini çerçevede uygulanan bir çeşit sosyal yardımlaşmadır.³¹⁹ Bir başka ifadeyle fitre gerek kaynağı açısından gerekse verilen cari teminat noktasında en yaygın ve geniş kapsamda sosyal güvenlik araçlarından bir tanesidir. Ehliyeti mevcut olmayan kişiler de fitre verme noktasında zorunludur.³²⁰ Fitre, canın aynı zamanda malın sigortası niteliğinde zorunlu malî bir fedakârlıktır. Ancak ifade etmek gerekir ki cana verilen önemle mala verilen önem bir değildir. Fitre, küçük primlerle meydana gelen asgari miktarı saptanmış ve daha acil aynı zamanda yaygın olarak uygulanan daha da önemlisi daha çok hikmete mebni sosyal güvenlik aracıdır. Fitrenin hukuki zeminini ise hadisler oluşturmaktadır.³²¹ Fitre, sosyo-ekonomik bakımdan devletin fertlerinin tümünü kucaklayan ve sermayenin dağılımını tek elde tutulmasını engellemeye³²² yardımcı olan yani İslâm'ın sosyal adalet ilkesine hizmet eden bir müessesedir. Fitrenin devlet tarafından resmi olarak toplandığına dair bir bilgiye kaynaklarda rastlanmamaktadır. Ancak toplanması yönünde bir engel de

³¹⁷ Mâide 5/89.

³¹⁸ Mücâdele 58./1-4.

³¹⁹ Kâmil Miras, *Sahihi Buhari Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi*, c. 5 (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1978), 367; Mehmet Şeker, *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991), 108.

³²⁰ Mehmet Ergun, "Fıtır Sadakası", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11, sy 60 (2018): 1261.

³²¹ Buhari, "Zekât", 74-76; Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî Müslim, "Zekât", içinde *Sahihi Müslim* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981), 12.

³²² Haşr 59/7.

görülmemektedir. Dahası fitrenin, tabanının geniş olmasından ötürü toplumun her kesimine sermayeyi yayması, rizikonun ortadan kaldırılması veya hafifletilmesine katkıda bulunması ve teşvikinin sağlanması açısından kurumsallaşması oldukça değerlidir.

4.4.4. Kefâlet Müessesesi

Kefâlet, tek taraflı irade beyanını esas alan ve irade ortaya koyulduğunda gerçekleşen ve neticesinde borç doğuran hukuki bir işlemdir. Daha açık ifadeyle kefâlet sözleşmesi, kefilin zimmetinin, borçlunun zimmetiyle bir tutulması, birleştirilmesini ifade eder. Dolayısıyla alacaklı kimseye, borcun ödenmesi hususunda güvence verilmiş olur.³²³ Bu açıdan bakıldığında İslâm dini, Müslümanların yardımlaşarak birbirlerini gözetmeleri yani birbirlerine destek olmalarını, borcun edası yerine getirilirken zorda kalan insanların, zorluklarının defi için ahlaki bir ilke olarak koymuştur denebilir. Bu işlemin daha kolay ve güvenilir işlemesi için ya doğrudan devlet kontrolünde ya da dolaylı bir şekilde devletin denetimi ve gözetmesi altında özel hukuk tüzel kişilikler yapabilir. Sosyal devlet yapılanmasının neticesinde devlet gerek Müslüman olsun gerek gayrimüslim olsun tüm vatandaşlarının tabii ve sosyal özelliklere sahip tehlikelere maruz kaldıklarında onları o zor durumdan yani tehlikeden kurtarıp güvenliğini ve huzurunu temin etmekle mükelleftir. Bu manada devlet vatandaşına güvenliğinin temini için kefil konumundadır. Devlet kendine düşen sorumluluğu yerine getiremediği durumlarda olağan üstü kararlar alınabilir. Tıpkı Hz. Ömer'in kıtlık yıllarında, vatandaşlarının asli ihtiyaçlarını devlet olarak doğrudan yiyecek yardımı gibi veya dolaylı bir şekilde mesela iş imkânı sağlayarak ekonomik kalkınmaya katkı sağlaması ya da başka bir şekilde sağlayamadığından ötürü, yani devlet olarak da zorlu bir süreçten geçilmesinden ötürü kurallarda bazı esnetmeler yapıldığını ifade etmiştik. Yine aynı şekilde şayet kişi geçimini sürdürme noktasında acizse yani sakat veya çeşitli hastalıklardan dolayı buna güç yetiremiyorsa devlet vatandaşının bu noktada da kefil olarak o vatandaşının asgari ihtiyaçlarını bir baba gibi gidermelidir. Bu durum kurumsallaşmanın ve devletleşmenin en güzel örneklerinden olduğunu ifade etmek istiyoruz.

³²³ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedaiü's-Sanai fî Tertibi's Şerai*, c. 6 (Beyrut: Mektebetu'l İslâmî, 1974), 11.

SONUÇ

Bu tez, Hz. Ömer'in (r.a) hayatını ve hukuk anlayışını inceleyerek, İslam hukukunun temellerini ve onun dönemindeki hukuki uygulamalarını ortaya koymaktadır. Tezde, İslam hukukunun kaynaklarına odaklanılarak, yazılı ve yazısız kaynakların yanı sıra yardımcı kaynaklar ve doktrinler ele alınmıştır. Hz. Ömer'in (r.a) hukuk anlayışının içtihadi temelleri, adalet anlayışı, örf ve adetlere verdiği önem, İslam hukukunun evrensel prensipleriyle olan uyumu, tarihsellik ve evrensellik ilişkisi gibi konular da detaylı bir şekilde incelenmiştir. Ayrıca, tezin ikinci bölümü Hz. Ömer'in (r.a) hukuk anlayışının İslam hukukunun temel prensipleri üzerine nasıl oturduğunu açıklamaktadır. Özellikle, Hz. Ömer'in (r.a) kamu ve özel hukuk alanlarındaki uygulamaları detaylı bir şekilde ele alınarak, medeni hukuk, aile hukuku, idare hukuku, vergi hukuku, ceza hukuku, gibi konular incelenmiştir.

Bunlara ek olarak sosyal hukuk alanındaki nasların, doğru kavranması, yorumlanması ve uygulamaya koyulması ayrı bir tecrübe ve birikim ister. Yani hukuki metodoloji ve üslup gerektirir. Bu bağlamda çalışmamızda kavram kargaşalarından sıyrılarak nasların doğru anlaşılması, yorumlanması ve uygulanmaya koyulması hususunda Hz. Ömer'in fikirleriyle ve çalışmalarıyla farkını ortaya koyarak gerek kamu hukuku alanında yaptığı gerekse özel hukuk alanında yaptığı içtihatlar ile adalet anlayışının bu hukuki alanlarda nasıl yansıdığı ve onun dönemindeki hukuk düzenlemelerine olan katkıları vurgulanmıştır. Nasların zannî ve katî alanlarının mevcudiyetinin varlığının farkına varılmadığı sürece kavram kavgaları devam edeceğe benzemektedir. Aşırı duygusal tutumlarla dinin tahrif edildiğinin sanılması, bu sonuçları karşımıza çıkarmaktadır. Bilimsellikten ve sosyal gerçeklikten uzak tutum ve davranışlar bu ümmetin önünde engel teşkil etmeye devam edecektir. Üstte ifade ettiğimiz gibi Hz. Ömer'in fıkhi içtihatları incelendiğinde pek çok kere nasların lafızlarının ötesine geçtiği ve problemlere sosyal gerçeklikten kopmadan nasların ruhuyla cevap verdiği anlaşılmaktadır. Hz. Ömer'in fıkhi içtihatları adli tezimizde varmış olduğumuz sonuçları şu şekilde özetleyebiliriz:

-Nasların lafızlarından ziyade daha çok makasidına yöneldiği anlaşılmaktadır.

- Sosyal hukuk alanındaki problemlerin çözümünde, sosyal yapıların değişmesini de dikkate alarak yeni içtihatların yapılması noktasında gelecek nesillere fikhın yürürlüğü açısından örneklik teşkil edeceği kanaatine varılmıştır.

- Sosyal olgulara yaklaşırken biçimsel yorumdan ziyade, her sosyal olayın kendi şartları içerisinde değerlendirilmesi gerektiği kanaatine varılmıştır.

-Nas ve içtihat alanında fikhı yorumlayacak olanlar için ciddi bir metodoloji takip ettiği anlaşılmıştır.

-Sosyal olayların çözümünde ortak aklı işleterek icma prensibinin yürürlüğünü sağlaması dikkat çekicidir.

- Hz. Ömer dönemindeki fikhın inkişafında, nasların lafız-mana ilişkisi yanında araç ve amaç bilgisinin ilk dönem algılanış biçiminin pratiğe geçirilmesi noktasında bizlere örneklik teşkil ettiği kanaatine varılmıştır.

- Hz. Ömer döneminde, İslam'ın bireysel ifade edilen sorumluluklarının zamanla kurumsallaşmasının pek çok izlerine rastlanılmıştır.

-Bunlardan en önemlisi “*icma*” kavramının problemlerin çözümünde bir kurumsal müessese haline getirilmiş olmasıdır. Hz. Ömer'in bu uygulaması gelecek kuşaklara İslam'ın anlaşılması ve yorumlanmasında bir örneklik teşkil edeceği de kuşkusuzdur. Şüphesiz bu durum adeta “Ehl-i Sünnet” algısının temellerini atmıştır. Hz. Ömer döneminde ortaya çıkan fikhî problemlerin çözümü ve yapmış olduğu fikhî uygulamaları bizlere günümüzün problemlerinin çözümünde hiç kuşkusuz önemli bir bakış kazandıracaktır. Bu noktada konuya daha derinlemesine ve bütüncül bir bakış açısıyla bakabilen çalışmaların sayısının arttırılması son derece önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- Ağırakça, Ahmet. “Hz. Ömer’in Müslüman Olması Meselesi ve Rivayetlerin Değerlendirilmesi”. *Artuklu Akademi* 1, sy 4 (2017).
- Ahmet b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. “Müsnedu el-İmam Ahmed b. Hanbel”, C. 20. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 2001.
- Akarsu, Murat. “Hz. Ömer Döneminde Yönetim ve Yöneticilerin Uygulamalarından Kesitler”. *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi*, sy 4 (2018).
- Aktan, Hamza. “İstisnâ”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 23, 2001.
- Apak, Âdem. *Anahatlarıyla İslâm Tarihi*. C. 2. İstanbul: Ensar Neşriyat Yayınları, 2012.
- Apaydın, Hacı Yunus. *Fıkhın Kaynakları (Nass ve İctihat)*. Ankara: Anadolu Ayı Yayınları, 2017.
- . *Fıkhın Kaynakları (Nass ve İctihat)*. Ankara: Anadolu Ayı Yayınları, 2021.
- . “Karz”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 24. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2001.
- . “Kıyas”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 25. Ankara, 2022.
- Apaydın, Hacı Yunus, Mehmet Akif Aydın, Ali Bardakoğlu, ve Mustafa Çağırıcı. *İlmihal II İslâm ve Toplum*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2006.
- Ateş, Süleyman. *Hiz. Ömer (r.a.)*. C. 2. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 2017.
- Azimli, Mehmet. *Dört Halifeyi Farklı Okumak-2 Hiz. Ömer*. 7. bs. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2019.
- Bâbertî, Ekmeleddin el-. *el-İnâye*. C. 5. Darul Kutubil İlmiyye, t.y.
- Baktır, Mustafa. “İçki”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2000.
- Bardakoğlu, Ali. “Hırsızlık”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 17. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1998.
- . “İstihsan”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 23. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2001.
- Bedir, Murteza. “Sünnet”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 38. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2010.
- Belâzûrî, Ebû’l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Futûhû’l-Buldan*. Beyrut: Müessesetü’l Ma’arif, 1987.
- . *Futûhû’l-Buldan*. Beyrut: Müessesetü’l Ma’arif, 1987.
- Beşer, Faruk. *Sosyal İslam*. İstanbul: Nun Yayıncılık, 2016.
- Beyhaki, Ahmed b. Hüseyin el-. *es-Sünenü’l-Kübrâ*. C. 7. Beyrut: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2010.
- Bilgili, İsmail. “İslâm Hukukunda Cenin Hakkı ve Onuruyla İlgili Hükümler”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy 24 (2014).
- Bozkurt, Nebi. “İçki”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2000.

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî. "Menâkıb". İçinde *el-Cami'u'l-müsnedü's-sahihu'l-muhtasar min umûri Rasulillah Sallallahu Aleyhi ve Sellem ve sünenihi*, editör Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necat, 2000.
- Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. "Cenâiz". İçinde *Sahih*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004.
- . "Ezân". İçinde *el-Cami'u'l-müsnedü's-sahihu'l-muhtasar min umûri Rasulillah Sallallahu Aleyhi ve Sellem ve sünenihi*, editör Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. Beyrut: Dâru Tavki'n-Necat, 2000.
- . "İ'tişâm". İçinde *Sahih*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004.
- . "Mezâlim". İçinde *Sahih*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004.
- . "Salât". İçinde *Sahih*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004.
- . "Selem". İçinde *Sünen*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004.
- . "Tıp". İçinde *Sahih*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004.
- . "Zekât". İçinde *Sahih*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2004.
- Büyük Haydar Efendi, Ali. *Usul-i Fıkıh Dersleri*. İstanbul: Üçdal Yayınları, 1966.
- Cessâs. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. C. 3. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1992.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî. *Uşûlü'l-Cessâs*. C. 2. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcü'l-lüğa*. Editör Ahmed Abdülğafûr Attâr. C. 1. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- Çelik, Hüseyin. "Fey Ganimet Ayetleri Çerçevesinde Hz. Ömer'in Sevad Arazisi Hakkındaki Uygulamasının Değerlendirilmesi". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 15 (2010).
- Demirci, Abdurrahman. "Hz. Ebû Bekir'in Fetih Anlayışı". *Artuklu Akademi*, 2014.
- Dirik, Mehmet. *İslam Hukukunda Cenin Öldürme Suçunun Cezası*. C. 23. Bilimname, 2012.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. "Amel-i Ehl-i Medîne". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 3. İstanbul, 1991.
- . "Fıkıh". İçinde *İlmihal I İman ve İbadetler*, C. 1. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- . "İcmâ". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2000.
- . "Maslahat". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 28. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2003.
- . "Örf". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 34. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 2007.
- Dönmezer, Sulhi, ve Sahir Erman. *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku: Genel Kısım*. C. 2. İstanbul: Beta Yayınları, 1999.
- Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani. "Buyu". İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.
- . "Harac". İçinde *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.
- . "Tıp". İçinde *Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.

- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. *Kitâbü'l- Emvâl*. Editör Muhammed Halil Herras. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî. *Kitâbü'l-Harâc*. Çeviren Ali Özek. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2022.
- Ebû Zehra, Muhammed. *Ebû Hanîfe*. Çeviren Osman Keskinoglu. Ankara: Diyanet İşleri Yayınları, 1962.
- Ebu Zehra, Muhammed. *Ebu Hanife*. Çeviren Osman Keskinoglu. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- El-Âmidî, Ebû'l-Hasan Seyfeddin Ali b. Muhammed b. Sâlim. *el-İhkâm fî Usul'il-Ahkâm*. Editör İbrahim el-Acuz. C. 1. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- El-Buhârî, Abdülaziz. *Keşfü'l-Esrar an Usulî'l-Bezdevi*. C. 3. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye., 1994.
- El-Cessâs, Ebu Bekr Ahmed b. Ali Er-Râzi. *Usulül Cessas El Fusul Fil Usul*. C. 2. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.
- Erdoğan, Mehmet. *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*. İstanbul: Marmar Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- Erdoğan, Suat. "Kamu Hukuku-Özel Hukuk Ayrımı ve İslâmî Cezalar". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 58, sy 1 (2017).
- Ergun, Mehmet. "Fıtır Sadakası". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11, sy 60 (2018).
- Erturhan, Sabri. "Hz. Ömer'in Ceza Hukukuna Dair Bazı Uygulamaları". Editör Ali Aksu. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu* 3 (2018).
- Ertürk, Mustafa. "Haber-i Vâhid". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 14. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1996.
- Eser, Mithat. "Hz. Ömer ve Ömer b. Abdülaziz Dönemlerinde Gayri Müslimlere Karşı Politikalarda Ötekileştirmeye Dair Rivayetlerin Değerlendirmesi". İçinde *Toplum-Birey ikileminde Ortak Değerler ve Farklılıklar*, C. 2. Konya: Türkiye İmam Hatipler Vakfı, 2019.
- Eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs. *el-Umm*. Çeviren Musa Özdemir. C. 5. Buruc Yayınları, 2011.
- . *Er-Risâle (İslâm Hukukunun Kaynakları)*. Çeviren Abdulkadir Şener ve İbrahim Çalışkan. 8. bs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2021.
- Fayda, Mustafa. "Atâ". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1991.
- . "Fey". İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 12. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1995.
- . "Hz. Ömer". *Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları* 34 (2007).
- . "Hz. Ömer Devri". İçinde *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1986.
- Günay, Musa. "Örfün Tanımı, Delil Oluşu ve İmam Ebû Hanîfe'nin Bazı Konuları Örfle Çözümlemesi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32, sy 32 (2014).
- Hammad, Nezihi. *İktisadi Fıkıh Terimler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1996.

- Harman, Ömer Faruk. “Çocuk Düşürme”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 1993.
- İbn Abidin, Muhammed Emin. *Mecmuatu Resail*. C. 2. Daru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 2014.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddû’l-Muhtâr*. C. 4. Beyrut: Darü’l Fikr, 1992.
- İbn Aşur, Muhammed Tahir. *Makasidü’ş-Şeriatî’l-İslamiyye*. Beyrut: Daru Lübnan, 2011.
- . *Tefsir et Tahrir vet Tenvir*. C. 10. Beyrut: Daru El Lubab, 2015.
- İbn Hanbel, Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani. *el-Müsned*. C. 6. Beyrut: Alamü’l-Kütüp, 1998.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd. *el-İhkâm fî usûli’l-ahkûm*. C. 6. Kahire: Dâru’l-hadîs, 2005.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdülmelik. *es-Siretü’n-nebeviyye*. C. 2. Beyrut: Daru İbn Kesir, 2022.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr. *İbn Kesir Büyük Kuran Tefsiri*. C. 2. Kahraman Yayınları, 2017.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. “Ahkâm”. İçinde *es-Sünen*. Çağrı Yayınları, 1981.
- . *es-Sünen*. Çağrı Yayınları, 1981.
- . “Zekât”. İçinde *es-Sünen*. Çağrı Yayınları, 1981.
- İbn Manzûr, Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu’l-‘Arab*. C. 2. Beyrut: Daru İhyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, 1980.
- İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed. *et-Tabakâtü’l-Kebîr*. Editör Muhammed Ali. Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 2001.
- . *et-Tabakâtü’l-Kebîr*. Editör Muhammed Ali. C. 8. Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 2001.
- İbn Sa’d, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa’d b. Menî’. *Kitâbü’t-Tabakâtü’l-Kebîr Tabakât Muhacir ve Ensâr’dan Bedir’e Katılanlar*. Çeviren Hikmet Akdemir, Mehmet Vehbi Şahinalp, ve Ali Bakkal. C. 3. İstanbul: Siyer Yayınları, 2019.
- İbnu’l-Cevzî, Ebu’l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *Menakıbu Emiru’l-Mü’minîn Ömer b. el-Hattâb*. Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1997.
- İbnü’l- Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd. *Şerhu Fethil Kadir alel Hidayeti Şerhi Bidayetil Mübtedi*. C. 5. Beyrut: Darul Kütübil İlmiyye, 2017.
- İbnü’l-Esîr, Ebu’l-Hasan İzzeddin Ali b. Ebi’l-Kerem. *el-Kâmil Fi’t-Târih*. Editör Ebû’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî Ebi’lFida. C. 2. Beyrut: Daru’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1978.
- İbnü’l-Esîr, Ebû’l-Hasan İzzettin Ali b. Muhammed. *el-Kâmil Fi’t-Târih*. C. 2. Beyrut: Daru’l-Marife Yayınları, 1965.
- İbnü’l-Esîr, Ebû’l-Hasan İzzettin Ali b. Muhammed. *İslâm Tarihi El-Kâmil fi’t-Târih Tercümesi*. Çeviren M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Bahar Yayınları, 1987.
- İmam Serahsi, Ebû Bekr Şemsü’l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Mebisât 1000 Yılın İslam Fıkhi Temel Eseri Deliller ve Hükümler*. Editör Mustafa Cevat Akşit. C. 27. İstanbul: Gümüşev, 2008.

- Kahraman, Abdullah. “Müdayene Ayetinin İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 4 (2000).
- Kahraman, Abdullah. *Fıkıh Usulü Giriş-Deliller-Hükümler-Hüküm Çıkarma Yöntemleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2012.
- . “Şer’î Deliller”. İçinde *İslâm Hukuku El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2016.
- Kahveci, Nuri. “Sosyal Değişim Dinamiğinin İslâm Hukukuna Etkisi (Peygamber ve Sahabe Dönemi)”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 6 (2005).
- Kandehlevi, M. Yusuf. *Hayatu’s Sahabe*. Çeviren Ahmet Meylani. C. 2. İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2012.
- Karadâvî, Yusuf el-. *Dirase fî Fıkhi Makasıdı’s-Şeria*. C. 2. Kahire: Darü’s-Şuruk, 2012.
- Karakaş Doğan, Fatma. “Türk Ceza Hukukunda İctimai Kurumunun Düzenlenmesi Gerektiği Üzerine”. *Ankara Barosu Dergisi*, sy 3 (2011).
- Karaman vd., Hayrettin. *Kur’an Yolu Meâli*. 2. bs. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed el-. *Bedaiü’s-Sanai fî Tertibi’s Şerai*. C. 2. Beyrut: Mektebetu’l İslâmî, 1974.
- . *Bedaiü’s-Sanai fî Tertibi’s Şerai*. C. 6. Beyrut: Mektebetu’l İslâmî, 1974.
- Kaşka, Hakan. “Ceza Hukuku Müesseselerinin Mecelle’nin Külli Kaideleri ile Açıklanması”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sy 1 (2018).
- Kazancı, Ahmet Lütfi. *Adil Halife Emirül-Müminin Hz. Ömer (r.a.)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2022.
- Kenan, Tunçomağ. *Sosyal Güvenlik Kavramı ve Sosyal Sigortalar*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım, 1988.
- Kılıç, Mustafa. *Evveliyâtı Ömer - İlk Defa Hz. Ömer Tarafından Yapılan Dini ve Sosyal İcraatlar*. C. 1. Türkiye: Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu, 2017.
- Koca, Ferhat. “İslam Hukukunda Ahkâmın Değişimi Üzerine Bazı Düşünceler”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy 1 (2003).
- Koçak, Muhsin. “Gurre”. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 14. İstanbul, 1996.
- Kolektif. *Hadislerle İslâm*. C. 3. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020.
- Koşum, Adnan. “İmam Şâfiî’nin er-Risâle’sini Yazdığı Ortam ve er-Risâle’ye Etki ve Yansımaları”. *Diyanet İlmi Dergi* 50/2 (2014).
- Köse, Saffet. “Hz. Ömer’in Bazı Uygulamaları Kapsamında Ahkâmın Değişmesi Tartışmalarına Bir Bakış”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy 7 (2006).
- Kureşi, Galip b. Abdulkafi. *Evveliyâtı’l -Faruki’s-Siyasiyye*. Daru’l- Vefa, 1990.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed el-. *el- Câmi’ li-Ahkâm’i-Kur’ân*. C. 8. Bağdat: Daru’l-Kutubi’l-Arabi li’t-Tıbaati ve’n-Neşr, 1967.
- Mahmutoğlu, Yakup. “İslâm Yargılama Hukukunda Hâkimin Tarafsızlığı ve Tarafsızlığı Sağlayan Kurumlar”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11, sy 59 (2018).

- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir. *el- Muvatta*. C. 2. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. “Akdiye”. İçinde *el- Muvatta*, t.y.
- Maverdî, Ebû'l Hasan b. Ali b. Muhammed b. Habib. *el- Ahkâmu's-Sultaniyye el-Velâyetu'd-Diniyye*. Kuveyt, 1979.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-. *El- Ahkâmü's-Sultâniyye*. Mısır, 1996.
- Mevdûdî, Ebu'l Ala. “İslâm'da Gayri Müslimlere Tanınan Haklar”. Çeviren Güner Osman. *19. Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 7 (1993).
- Miras, Kâmil. *Sahihi Buhari Muhtasarı Tecridi Sarih Tercemesi*. C. 5. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1978.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî. “Kasâme”. İçinde *Sahihi Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- . “Mukâsât”. İçinde *Sahihi Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- . “Zekât”. İçinde *Sahihi Müslim*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Nasr, Seyyed Hossain. “Sünnet ve Hadis”. Çeviren İbrahim Hatiboğlu. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 4, sy 1 (2006).
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. “Zekât”. İçinde *Sünenün Nesai*. Beyrut: Daru İbn Kesir, 2016.
- Numani, Şibli. *Bütün Yönleriyle Hz. Ömer ve Devlet İdaresi*. Çeviren Talip Yaşar Alp. 2. bs. İstanbul: Mahya Yayınları, 2016.
- Özdemir, Ahmet. “Karz Akdinin Mahiyeti ve Faizli İşlemleri Önleme Fonksiyonu”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12, sy 1 (2012).
- Öztürk, Mehmet. “Hz. Ömer'in İçtihatlarının Fikhî İlkelerdeki Karşılığına Kısa Bakışlar”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 2 (2014).
- Rahman, Fazlur. *İslam*. Çeviren Mehmet Dağ ve Mehmet Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018.
- Sabuncu, Ömer. “Hz. Ömer Döneminde (634-644) Beytülmakdis'in Fethi ve İskânı”. *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 21, sy 3 (2021).
- Sağlam, Hadi. *Güncel İslam/İnsan Hukuku Denemeleri-6 Hz. Ömer'in Fikhî İçtihatlarının İslâm Hukukuna Kattığı Dinamizm*. Ankara: Kuyu Kitap Yayınları, 2022.
- . “Şer'î Bir Delil Olma Açısından İcmanın Mahiyeti Hakkında Bir Tahlil”. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8, sy 2 (2016).
- Sâllâbî, Muhammed Ali. *İslâm Tarihi Raşid Halifeler Dönemi II. Halife Hz. Ömer (RA) Hayatı, Şahsiyeti ve Dönemi*. Çeviren Mehmet Akbaş. 6. bs. İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.
- San'ânî, Abdürrezzâk es-. *el- Musannef*. C. 9. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2013.
- . *el- Musannef*. C. 10. İstanbul: Ocak Yayıncılık, 2013.
- Serahsi, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlu's-Serahsî*. C. 2. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife Yayınları, 1973.
- Serahsi, Şemsüddin Muhammed b. Ahmet. *El-Mebsut*. C. 5. Beyrut, 1978.

- Sicistânî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-. "Edep". İçinde *Süneni-i Ebî Davud*, çeviren İbrahim Koçaşlı. İstanbul: Erkam Yayınları, 2008.
- . *Sünen-i Ebî Davud*. Çeviren İbrahim Koçaşlı. İstanbul: Erkam Yayınları, 2008.
- Sifil, Ebubekir. "Hz. Ömer ve Nebvî Sünnet". Doktora, Selçuk Üniversitesi, 2006.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Halifeler Tarihi*. İstanbul: Asalet Yayınları, 2018.
- Şâban, Zekiyüddin. *Zekiyüddin Şâban İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*. Çeviren İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.
- Şâtıbî, İbrâhim b. Mûsâ. *El-Muvafakat İslâmî İlimler Metodolojisi*. Çeviren Mehmet Erdoğan. C. 2. İstanbul: İz Yayıncılık, 1993.
- Şeker, Mehmet. *İslam'da Sosyal Dayanışma Müesseseleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1991.
- Şener, Abdulkadir. *İslâm Hukuk Dersleri I*. İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları, 1987.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed. "Neylü'l-Evtâr Şerhu Münteka'l-Ahbâr min Ehâdisi Seyyidi'l-Ahyâr", C. 4. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1973.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *İrşâdu'l-Fühûl ilâ Tahkiki'l-Hakki fî 'İlmi'l- Usul*. Kahire: Mustafa el-Halebi Matbası Yayınları, 1938.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed. *el-Mu'cemü'l-kebîr*. Editör Hamdî b. Abdilmecid es-Silefî. C. 7. 25 c. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l Mülûk*. C. 3. Beyrut: Daru'l-Marife Yayınları, 1995.
- . *Târîhu'l-Ümem ve'l Mülûk*. C. 14. Beyrut: Daru'l-Marife Yayınları, 1995.
- Talas, Cahit. *Sosyal Ekonomi*. Ankara: S Yayınları, 1983.
- Taner, M. Tahir. *Ceza Hukuku*. İstanbul: İsmail Akgün Matbası, 1953.
- Tanrıverdi, Hasan. "İslâm Hukukundaki 'icmâ' ile Modern Hukuktaki 'İçtihadı Birleştirme Kararı' Arasında Bir Mukayese". *Akader Dergisi*, 2004.
- Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ûd b. Ömer et-Taftâzânî. *Şerhu't-Telvîh ala't-Tavdîh li-Metni't-Tenkîh fî Usûli'l-Fıkh*. C. 2. Kahire: Matba'atü Muhammed Alî Sabîh, 1957.
- Tirmizi, Ebu İsa Muhammed. "Bûyu". İçinde *Es-Sünen (Sünenü't-Tirmizi)*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1981.
- Türcan, Galip. "Kelamda Sünnet Kavramı Üzerine -Ebû Hanife'ye İsnat Edilen Risaleler Bağlamında Bir Değerlendirme-". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy 28 (2012).
- Türk Ceza Kanunu, 141 § (2004).
- Türk Hukuk Kurumu. *Türk Hukuk Lügati*. 3. bs. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991.
- Vural, Muammer. "Muammer Vural, "Dört Halife Döneminde Yasama Faaliyetinin İşleyişi ve Bazı Yasama Örnekleri (Hz. Ömer Dönemi)". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, sy 44 (2015).
- Yaşar, Mehmet Aziz. "Makâsıdü's-Şeri'â'nın Teorik Boyutu ve Müstakil Delil Olma Problemi". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19, sy 2 (2019).
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. C. 6. Fazilet Neşriyat, 2022.

- Yelek, Kamil. “Hanefi Mezhebinde Örfün Hükümlere Etkisi”. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3, sy 6 (2015).
- Yıldız, Hakkı Dursun. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. C. 2. İstanbul: Çağ Yayınları, 1986.
- Yılmaz, İbrahim. “Kamu Otoritesinin Mubahı Sınırlandırması Bağlamında Müellefe-i Kuluba Zekât Fonundan Pay Verilmesi İlgili Hz. Ömer’in Uygulaması”. *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy 31 (2018).
- Yılmaz, Metin. “Hz. Peygamber ve Dört Halife Döneminde Bekçilik/Özel Koruma”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sy 17 (2004).
- Zerkâ, Mustafâ b. Ahmed b. Muhammed. “el-Ukûbe”. İçinde *el-Fıkhü'l-İslâmî fî şevbihi'l-cedîd*. Şam: Daru'l-Kalem dimeşk, 2014.
- Zeydan, Abülkerim. *El-Veciz fî Usuli'l-Fıkh*. Bağdat: Müessesetü'r-Risale, 1993.

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Muhammed Ömer AKYILDIZ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.	
2.	